

MAGYAR
ZENEKEDVELŐK
EMLÉKEK ÉS ARCKÉPEK
KODÁLY ZOLTÁN ELŐSZAVÁVAL

ÍRTA:
AMBRÓZY ÁGOSTON

BUDAPEST, 1937

Minden jog, az Előszóé külön is,
fenntartva.

Felelős kiadó: Ambrózy Ágoston.
„Grafika” Nyomdavállalat (WeberGusztáv) Újpest, Jókai-utca 18. Tel. 2-955-16.

ELŐSZÓ

Szabad-e Magyarországon jó szót szólni a dilettantizmusról, mikor annyi kárt okoz minden téren? Mikor egy Klebelsberg is hiába küzdött ellene?

Itt az őstehetségek példája. A félművelt közönségre varázslatos hatással van, hogy valaki nem azt csinálja, ami a mestersége. Munkácsy fest, Liszt zenét szerez? Abban nincs semmi különös. Kutya-kötelessége, az a „hivatala”. De egy juhász szobrot farag, egy lakatos fest, egy szolgabíró nótát szerez? Az már nem mindennapi dolog, azt meg kell nézni.

Kétségtelen: van ebben valami rokonszenves. A magyar közszellem méltányolja, ha valaki hivatal-ellátásán túl is ember, s ott le nem kötött erőit szabadon foglalkoztatja. Másrészt ez a szellem az oka, hogy annyi ember csinál Magyarországon olyat, amihez nem ért. Pedig még a gyufagyujtásnak is megvan a maga módja.

De nem minden dilettantizmus kártékony. Van, bár fogytán (mint már Mikszáth panaszolja Jókai-életrajzában) értékes, hasznos dilettáns: a művészet szálláscsinálója, előőrse. Enélkül valamire való zene-élet nem is képzelhető. Hány olyan ember hallgat meg vonósnégycset, aki maga soha se próbálta?

A jó hangszer-dilettáns csak technikai fejlettségében marad el a művésztől. Pillanatokra meg is

szűnik a határ, egy-egy nekivaló darabot a műkedvelő esetleg szebben, igazabban ad elő, mint a fásult szakbéli.

Elmélyült énekkultúra sem képzelhető nagy tömegkórusok, a művészet e közkatonái nélkül. A zeneélet olyan országban virul igazán, ahol minden ember dilettáns, vagyis zenekedvelő.

De a produktív dilettantizmus megítélésében sem kell összekeverni két dolgot.

Ha egy kovács csak azért fest különösen, mert nem tanulta, azért látszik eredetinek, mert nem tudja, a mesterséget: ennek nincs értéke, mert olyat csinál, amit más jobban tud. De ha egy juhászfargata bot vagy ivókanál egyrészt tökéletes annak ami, másrészt régi hagyomány, százados népkultúra hordozója: a legnagyobb figyelemre méltó. Amaz csak hulladéka a kultusznak, ez maga tiszta kultusz.

Hogy a népkultúra terméke az egész nemzet felbecsülhetetlen kincse, ezt egyre világosabban érzi mindenki. Az őstehetségek iránti érdeklődés egyik része innen ered, s ennyiben jó jel.

Mikor egy ledöntött nemzet újjá akarja magát építeni, szüksége van, inkább mint valaha, a hagyomány minden porszemecskéjére. Hogy tudja: mi vagyok, honnan jöttem?

Ezért érdemes figyelő szemmel követni még a látszólag értéktelen, felületes műkedvelés tüneteit is. Hátha van a mélyükön valami hagyományszerű!

Zongorázó úriasszonyok, csellózó adótisztek nem őrzik-e, ha csak egy-egy finom hangsúlyban, könnyed ritmus-eltolódásban a régi magyar előadásmód valamely jellemző sajátosságát, ami a cigány túlzó, rikító előadásában elsikkadt vagy karrikatúrává torzult.

Mert legyünk végre tisztában vele: a cigány magyar zenét muzsikálni csak daloló magyaroktól tanulhatott. Magyarosan zenélni nem más, mint a dallam és szöveg ritmusát új, magasabb egységbe olvasztani, tánczenébe pedig belevinni a táncmozdulatok belső dinamikáját, a tánc lelki folyamatát. Hozhatta ezt magával idegen nyelvű és lelkű nép, melynek magyar beszéde még ma is, ötszáz évi ittlakás után, mosolyt kelt, s ugyan ki látott tőle valaha magyar táncot? A jövevénytől nagyszerű utánczó-képességével elleste a magyar előadásmódot, s az utánczat, mint ez már lenni szokott, kiszorította az «eredetit: „magyarabb” a magyarnál.

Azaz csak a nemzet kisebbsége számára, amely nem hajlandó mást magyar zenének elismerni, mint amit cigánytól hall. Az elfogulatlan többség számára itt él az eredeti, mindenki számára hozzáférhetően, a nép éneke. A népé, mely nem okmányokkal, de nyelvével, dalaival bizonyítja, hogy itt ő éli legtisztábban a nemzeti folytonosság életét ezer éve.

A nép hagyományörző jelentősége csak növekedett azáltal, hogy a nemesség egyre jobban idegen kultúrsideálok felé fordult a XVIII. századtól fogva. Ezt a távolodást a reformkor és a szabadságharc megállította ugyan, s a középosztály zenevilága 1850 után részben visszamagyarosodott. Mégis: magyar szenei hagyományának folytonosságát, talán Erdélyt kivéve, csak szórványosan lehet kimutatni.

Az itt következő megemlékezéseknek ez a kultúr-történeti jelentősége. Nem ismerjük a magyar zenei műkedvelősködést, a zenei magánélet történetét, kívánatos az erre vonatkozó adatok gyűjtése, a zenei rész minél szakszerűbb és pontosabb leírásával.

Mert bizony a zene csak kólával írható le, bár-

mennyire tagadják ezt, akik nem tudnak írni. És ha már örökre le kellett mondanunk — Walther mester mulasztásából — Szent Gellért sokat emlegetett szolgálójának nótájáról, legalább azt igyekezzünk hangírásba rögzíteni. amit még füleinkkel hallanunk adatott.

Budapest, 1936 április.

KODÁLY ZOLTÁN.

A MŰKEDVELÉS RŐL

Gr. Széchenyi István, Bartók, Kodály a parasztdal ázsiai gyökereiről. — A történelmi osztályok szerepe a magyar zene fejlődésében. — A középosztály zeneszerzése és mulatozása. — Rezidenciális zenekarok. — A cigányos játékmódor. — A dilettantizmus fogalmának sokféle jelentése és alaptermészetének kutatása. — Nagyművészet, dilettantizmus, naturalizmus. — Az amateur cultivé előkelő típusa. — A művészet légköre az alázat. — Magyar zenekedvelők és zenekedvelő családok. — Nagy magyar műkedvelők és műbarátok. — Rodin, Anatole France és a közizlés. — Bartók felhívása a városi népdal-műfaj területének feldolgozására. — A magyar zene urbanitása és ruralitása. — A zenei arckép.

*Nandin nővéremnek
szeretettel ajánlva*

Bartók Béla és Kodály Zoltán az egységes magyar zenekultúrát kialakító népzene-gyűjtési munkásságukban arra az eredményre jutottak, hogy „a falu költészete a magyar zene fejlődésének egyetlen szerves alapja”¹; de megállapítják azt is, hogy „a városi népdal, más néven népies műdal és a falusi népdal, más néven paraszt-dal, kategóriáiban egyaránt értékes és érdekes anyag rejlik,”² és rávilágít ez a mozgalom azoknak a tényezőknél a fontosságára is, amelyek a paraszt-dal és a népies műdal fejlődésére hatással voltak. Megkapó erővel mutatott rá Kodály Zoltán e tárgyú legutóbbi népművelési előadás-sorozatában³ is arra, hogy az őseredeti ázsiai magyar dalkincs tisztaságát legjobban a keveredés nélküli paraszt-osztály konzervatizmusa őrizte meg, (bár a szomszéd- és jövevénynépek zenéivel való kölcsönhatás alól egy nép se zárkozhatik el) és hogy az ősi erőt ellankasztó idegen, európai elemek a kevertebb középosztály városi életén át szűrődtek be a magyar zenébe.

Csodálatos dolog, hogy, amikor Bartók és Kodály visszatérnek ázsiai zenei kincsünkhöz, ebben az ú. n. „cigányzené”-t féltő, jó magyarok még nem régen is valami forradalmi megmozdulást láttak. Pedig csak zenei restaurálásról van szó, tisztogató reformmunkáról, amilyen a népi zenében most úgyszólván világszerte folyamatban van és amely munkában Bartókék olyan elődre hivatkozhatnak, amilyen Széchenyi István gróf volt, aki arról elmélkedik naplójában, hogy „milyen szép hivatás volna a magyart, Európának ezt a rokontalan mostohafiát, ázsiai bölcsőjéből hozott sok gyönyörű tulajdonságával együtt,

megmenteni” és aki naplójának több helyén elragadtatással ír a magyar paraszt őseredeti, exotikus énekeről.

Szóvátettem ezt egyszer Kodály Zoltán előtt is; majd az ősi zenénkre vonatkozó tájékozatlanságunkról derűsebb hangulatban elbeszélgetve, felhoztam, hogy még olyan előkelő urak is, amilyen, mondjuk, egy koronaőr, azt mondta egyszer tréfásan nekem, hogy a rádió főelőnyét abban látja, hogy amikor a programmon Bartók vagy Kodály van soron, egy szempillantás alatt ki lehet kapcsolni az áramot. Annak a jellemzésére mondtam ezt el, hogy ez a generáció, annak bármily előkelő tagjáról legyen is szó, annyira beleélte magát a magyar zene terén egy tévelygő ideológiába, hogy tudomást se akar szerezni olyan kutatásokról, amelyek tudományos alapon tárják fel a magyar zene ősi gyökereit.

— Én ezt megértem — mondta mosolyogva Kodály. Egy koronaőrnek ugyanis a koronán és nem a magyar zene tisztaságán kell őrködni.

A népies műdal kifejlődésének, egyebek mellett, jelentős tényezői: a történelmi (közép- és főúri) osztályok zenekedvelése és a cigányok játéka.

Különösen ez a zenekedvelés, ez a nemes értelemben vett dilettanizmus igen jelentékeny tényezője a magyar zene fejlődésének.

A *középosztály* kettős úton folyt be a népies műdal fejlődésére: magyar nóták szerzésével (Simonffy Kálmán, Szentirmay Elemér, Zimay László, Huber Károly stb.) és azok mulatozások során való dalolásával, amely utóbbi egy egész sajtószerű előadási forma megteremtését és az egyes korszakok nótakészletének a konzerválását is jelenti. Ennek a városi daltípusnak a kialakulására hatással volt aztán a cigányok játékmódora is.

A *főurak* (Rákóczi, Eszterházy, Batthyányi, Nádasdy grófok stb.) főként rezidenciális zenekarok megszervezésével hatottak a magyar zenére. Ezeknek a zenekaroknak is volt kapcsolatuk a cigányzenével, *hár* inkább klasszikus zenét játszottak. Cigánybandák főúri udvarokban csak ritkán voltak pl. Wesselényi

bárónál, később, nem egész állandó alkalmaztatással, gróf Szirmay Alfrédnál. Szabolcsi szerint a cigánybandák tulajdonképp a rezidenciális zenekarok elkorcsosulásai. Ilyesmire utal különben Széchenyi István gróf is, akinek naplóiban többek közt azt a találó megjegyzést olvassuk, hogy Bihari valamelyik őse bizonyára karmester volt Attila udvari zenekarában.

Általán a történelmi osztályok, ha talán zeneileg nem is szakképzett, de művelt zenekedvelőinek legfontosabb hatása abban nyilatkozott meg, hogy a magyar közélet zenei szintjét emelték és ezzel közvetve a zene nagyművészetének fejlődését is elősegítették, ők voltak igazában az ország zenei lelkiismerete. Például mikor Liszt könyve⁴ a cigányok zenéjéről megjelent, gróf Fáy István és Simonffy Kálmán szinte világraszóló nyomatékkal tiltakoztak a a Sayn-Wittgenstein hercegné társszerzői tévedései ellen és ezzel megakadályozták azt, hogy a köztudatba befészkelje magát az a felületes beállítás, mintha a cigányok által muzsikált magyar zene cigányzene volna. Az a polihisztor Brassay Sámuel, aki ebben az ügyben szintén felemelte a szavát; zeneileg szintén egyik nagy képzettségű dilettánsa a a középosztálynak.

Ha meg közelebbről fővárosunk zenekedvelő közönségére gondolunk, nem lehet észre nem venni zenei érzékének azt a, talán a szakmuzikusokén is túltevő hajlékonyságát, mellyel az új zenei áramlatokat, a most bontakozó „atonalitást” is, befogadja és értékeli. Itt kétségkívül jelentékeny sznob-percentet kell levonni, de még úgyis meg lehet állapítani, hogy fővárosi dilettánsaink zenei műveltsége igen jelentékeny. És ilyen nagyobb zenei műveltségű dilettánsokból tevődik össze pl. az Operabarátok Köre is, amelynek szerepe a magyar zenei életben valóban hézagpótló.

Ennek a közönségnek az elitjét zeneileg éppen úgy emelték, például ismét, a Hubay-palota mostanában megszűnt zenedélutánjai, mint régebben képzőművészetileg, mondjuk, a Ráth György-palota összejövetelei.

Romain Rolland⁵ műkedvelőknek, a kongresszus előtti Bécs zenekedvelőinek, egyenesen zenetörténelmi értékű szerepet tulajdonít. Rámutat ugyanis arra, hogy akkoriban a hivatalos kritika is megszedült Rossini dallamosságától és Beethovent száraznak és pedánsnak bélyegezte, ami a nagy mestert annyira elkedvetlenítette, hogy Westfáliába készült átköltözni Bonaparte Jeromos udvarába. De „a nemes műkedvelők szilárdan kitartottak Beethoven mellett, akinek nagyságát mindvégig csalhatatlanul érezték és meg tudták védeni hazájukat attól a szégyentől, hogy őt elveszítse.”

A népies műdal kifejlődésének harmadik tényezője a *cigányok* játéka. Ennek zenei súlya sokkal jelentéktelenebb, mint ahogy általán gondolják. Megintcsak Bartók⁶ mutatta ki a leghatározottabban, hogy amit a cigányok nálunk játszanak, az magyar és nem cigány zene. Az pedig még eldöntetlen kérdés, hogy az ú. n. cigányos előadási mód mennyiben ered a cigányoktól és mennyiben a cigánybandát „dirigáló” mulatós magyar uraktól: a sárosi Szinyei-Merse Félixektől és Piller Miklósoktól, a borsodmegyei szirmabesenyői gróf Szirmay Alfrédoktól, a zempléni 'Sennyey Pista báróktól, Thuránszky Zoltánoktól, Re[^] viczky Páloktól vagy Meczner Gyusziktól? Csak annyi biztos, hogy a verbunkosok javarésze cigányszerzemény (Bihari, Boka), hogy a cigányoknak a verbunkosok előadási módjára oly nagy hatásuk volt (Patikárus, Bunkó, Polturás, Sárközi stb.), hogy a XIX. század városi zenei életében úgyszólván vezetőszerepet játszottak és hogy a cigánybandákat, amelyek városi népdalainkat igen hatásosan játszik, ország-szerte kedvelik.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy a magyar zenekedvelőknek nagyobb szerepe jutott a magyar zenében, mint a cigányoknak; zenekedvelők alatt nemcsak a mulatózókat és dalolgotókat értve, hanem azokat a legnemesebb értelemben vett dilettánsokat is, akikre egy Bach gondolt, amikor „für die Dilettan-

ten” írt és semmikép sem értve alatta a Nobel-díjas Spitteler⁷ azt az elfogult meghatározását, amely szerint „dilettáns alatt azt kell érteni, aki csak vigyázatlanságból csinálhat sikerültet.” Ez utóbbi felfogás nyilván téves, mert hiszen ki tagadhatná, hogy olyan embernek is lehet művészi intuíciója, aki valami okból hivatalosan meg nem szerezte a művészi „minősítést”. A francia az ilyen művelt, de nem-szakember dilettánst „amateur cultivé”-nek nevezi, ezek közé sorolva egy Voltaire-t⁸ is, aki pedig korának egész kultúrájára rányomta egyéniségének a bélyegét, diplomáciai, történetírási vagy szépirodalmi szakkvizsgák nélkül. Szana⁹ azt mondja erről a típusról, hogy felette áll műkedvelőnek, műbarátnak, műpártolónak és valamennyit egyesíti egy, Théophile Gautier által hatodiknak mondott érzékben: a szépérzékben.

A dilettantizmus kifejezésével kétségkívül vigyázni kell, mert a fogalmak időnkint más-más jelentéssel telítődnek és a dilettantizmus fogalma is sokat torzult az idők folyamán. Mikor mi itt dilettantizmusról beszélünk, nem a Nero-féle fűzfapoétákra, se a Heine-i kotnyeles serenissimusokra vagy holmi falusi bűvész-művészekre gondolunk, hanem inkább -a renaissance-idők gazdag művészi hajlandóságú embereihez keresünk párhuzamot.

Különben érdekes lesz talán éppen Nérónál megállani egy pillanatra, mert róla mintázta meg nálunk Kosztolányi¹⁰ „A véres költő” című regényében a dilettáns típusát. De éppen a dilettantizmus fogalmának kiépítésében nem látszik nagy nyelvész-költőnk következetesnek. Kosztolányi ugyanis Nerot dilettáns-fűzfapoétának nevezi és ugyanakkor azt írja róla, hogy ő, „aki a trónon ült és a világok ura volt, azt vallotta, hogy felemelő érzései, lázas borzongásai csak olyankor voltak, ha írt, mert azt tartotta, hogy csak írni érdemes.” Az ilyenfajta temperantum azonban közelebb látszik állni az igazi íróhoz, vagy a magas értelemben vett dilettánshoz, mint a fűzfapoéta-dilettánshoz. És minthogy a történelem Nerot valóban fűzfapoétának ismeri, ilyen érzései aligha lehettek.

Azok az igazi magyar zenekedvelők nemcsak

kottát, de zeneelméletet, zeneirodalmat is ismernek,, szemben ismét a kottát nem ismerő naturalistákkal, főleg naturalista-cigányokkal. Jól világít rá Márai¹¹ a nagyművészet, dilettantizmus és naturalizmus viszonyára abban a megjegyzésben, hogy „gyanakvással és ellenszenvvel tölti el a naturalista író, ez a cigányprimás, aki úgy adja, ahogy a szíve diktálja.” A Máraival rokon Thomas Mann¹² még jobban kihangsúlyozza az ellenszenvet, amelyet „azzal a dilettánssal szemben érez, aki úgy képzei magáról, hogy művésszé lehet.” A distinkciók itt se találnak; hiszen ezek a cigányos naturalisták nem is akarnak művészek lenni, mert előképzettség nélküli tudásukat a művész-szakemberekénél többre becsülik; viszont a magas értelemben vett dilettánsok, szellemi hajlandóságuk és temperantumuk rokonságánál fogva, nagyon is megbecsülik a művészeket.

Olyan benyomásom van, hogy ma már a sok tekintélyes, de szeszélyes nyilatkozat végkép elmagarázta a dilettantizmus fogalmának igazi jelentését. Többnyire együtt tárgyalják a dilettantizmust az amatőrséggel és a naturalistasággal, amely utóbbit megint bizonyos felületességgel, hol komolyan hol gúnyosan, östehetségnek is mondanak. Én azt hiszem, hogy a három minőség össze is találkozhat egy emberben, de a fogalmak alaptermészete szerint a dolog úgy áll, hogy egyrészt magasabb fokozatot jelent a zenekultúrában a többnyire alaposabb zenei műveltséggel bíró dilettáns, mint a naturalista, mégha az utóbbinak szabad szárnyalása egy Lisztet is magával ragadott; másrészt hogy a magas értelemben vett dilettáns lelki habitusa igen közel áll az amatőréhez; és mindkettő a művészéhez.

A dilettánság eredetileg inkább zenei fogalom volt és nálunk együtt fejlődött és finomult egy-egy zenekedvelő család egymást követő nemzedékeivel. A gróf Rhédey—Fráter—Paksy—Berhelyi-zenedinasztiából pattant ki Fráter Lóránd és Berhelyi Ödönné, ha csak a legkiemelkedőbbekre gondolunk; de ott vannak a Paksy-fivérek is. Ilyenféle zenei család volt pl. a verebi Végh-, az Ábrányi-, a horpácsi gróf

Széchenyi-, vagy a perbenyiki gróf Mailáth-család. És ilyen dilettáns volt Naláczy bárónő, akinek zongoráját elmélyedő muzsikára fogott cigányok vetették körül. Ilyen Fáy István gróf és Sárközy Kázmér alnádor is, akikről Zenei Lexikonunk is¹³ megemlékezik. Fáy jeles zongorista volt, aki íáji kastélyában évente háromszor „muzsikus akadémiákat” rendez, „A régi magyar zene gyöngyei” címmel 5 füzetet ad ki Bihari, Csermák, Lavotta, Cinka Panna és saját szerzeményeivel, „Vérpohár” címmel operába is kezd és a cigánykérdésről polemikus cikkeket ír. Sárközy pedig jó hegedűs, aki több csárdás-sorozatot adott ki. Az ilyen sokoldalú zenei műveltségű dilettánsok valóban különlegességei a magyar zenei kultúrának. Az olyan muzsikuskok se állnak utolsó sorban a zenekedvelők között, amilyen pl. Simonffy Kálmán országgyűlési képviselő volt, aki gyönyörű magyar nótákat szerzett, a magyar zenéről publicisztikai szín” vonalú cikkeket írt és Fátyol Károly híres gondolkással a magyar zene fejlesztésére az ú. n. Dalidó-esteket rendezte. Vagy amilyen Matók Béla volt, aki olyan nótákat írt, mint a „Kertünk alatt faragnak az ácsok” és aki 65 aranyas pályadíjat tűzött ki különféle magyar zenei szerzeményre és az ejső díj nyertese nem kisebb ember volt, mint id. Ábrányi Kornél.

Ha meg aztán általánosságban gondolunk a művészetekre, végefogyhatatlanul sorakoznak fel az országos jelentőségű műkedvelők, múzeum- és képtár-alapítók és fejlesztők, gyűjtők és esztéták: a könyvszerető Illésházyak és Zrínyiek, a múzeum-alapító gróf Széchenyiek és herceg Eszterházyak, Simor János hercegprimás, Pyrker és Vitéz érsekek, Bubits, Ipolyi és gróf Migazzi Kristóf püspökök, Pálffy János és Andrassy Dénes grófok, San Marco hercegné szül. Nákó grófnő. Gróf Zichy Jenők, Darnay Kálmánok és Hopp Ferencek, gróf Ladányi-Niczky Andrásnék, gróf Wiczay Mihályok, Pulszkyak, Szmrecsányi Miklóskok, Ráth Györgyök, gróf Apponyi Sándorok, gróf Vigyázó Sándorok, Nemes Marcellek, gróf Karácsonyi Lázárok, Lándor Tivadarok, Ernszt Lajosok.

Ezek némelyike már mecénás-típusú, amely típus pedig különösképpen becses kultúrtörténeti tartalmú. Marsilio Ficino azt mondta Cosimo Mediciről, hogy mecénási működése volt olyan termékenyítő, erejű őz emberiségre, mint akár Plato bölcselete. És mit szóljunk Mátyás király úttörő humanista kultúrájáról, vagy II. Rákóczi Ferencről, akinek olyan udvari festői voltak, mint Kupeczky, Mányoki és Bogdán? És mit szóljunk Festetich György gróf keszthelyi Helikonjáról? És micsoda bátyái a kultúrának azok a magyar főurak, akiknek Olaszországban palotáik voltak,¹⁴ hogy így hosszabb időszakokat tölthessenek kint művészeti tanulmányaik végett (gróf Esterházy, gróf Zichy, gróf Zselénszky László, báró Ambrózy György, gróf Berchtoldt Antal, báró Szina)? És mecénások más-más vonatkozásban a gróf Amadé Tádék, báró Augusz Antalok, gróf Fáy Istvánok, gróf Forgách Istvánok is, vagy a rezidenciális zenekarokat tartó mágnások. Nemkülönben az az ifj. Andrassy Gyula gróf, akinek műérképében sokszázados nemzetségének beidegzett kultúrája virágzott ki és akinek a Nemzeti Szalon katalógusaiban megjelent tárlat-ismertető cikkei gyöngyszemei a műkritikának.

„Hol állanánk ma — sóhajt fel Petrovics Elek¹⁵ —, ha az Eszterházyak nem gyűjtöttek volna annak idején kész múzeumot, ha Pyrker érsek nem hagyta volna ránk a velencei mesterek kiváló munkáit tartalmazó gyűjteményét, Ipolyi Arnold püspök a primitív olaszok jókora sorozatát vagy Ferenczy István szobrász olasz bronzait?” Másutt¹⁶ meg arra utal ugyanő, hogy az olasz és osztrák művészekkel építő főpapjaink és főuraink ugyanilyen Corvin-típusok.

Micsoda Corvin Mátyás-típus egy Eszterházy Miklós herceg is, aki felesége névnapjára (1807) misét írat Beethovennel (C dur)!

Ezekkel az európeér-magyarokkal, általán a kifinomult kultúrájú történelmi osztályokkal kell felvenni ismét a szellemfolytonosság kapcsolatait a mostani gyökértelenedésben. És érdekes okfejtéssel mutat rá Ambrózy György,¹⁷ hogy ennek egyik legbiztosabb eszköze a művelődéstörténet behatóbb tanítása lehetne.

Ehelyett azonban tovább tart a háborúban elkezdődött értékrombolás: mostan éppen a történelmi osztályok hitelének az aláásása a napi politika szolgálatába meggondolatlanul beállított középosztályellenes cikkekkel.

A történelmi osztályok ilyfajta múzeumalapító gyűjtőit különösképpen meg kell becsülnünk, mert az ő századok során kifejlődött humanista-szellemiségük éppenoly pótolhatatlanul hozzátartozik magyarságunk ércfedezetéhez, mint tudósaink és művészeink alkotásai, vagy akár ősi alkotmányunk. Az ő műveltségük és amatőr magas ízlésük jobban megvédi magát a művészetet is a túlzásoktól és eltévelyedésektől, mint a pusztá szakképzettség, amely a maga ideológiájának az elerántcsonttornyába visszahúzódva, néha önmagával szemben válik elfogulttá. Hogy csak egy aránylag kisebb jelentőségű példára utatjak itt, amelyet azonban közvetlen tapasztalattal mértek, Nemes Marcell, az impresszionista képek gyűjtője, fejlett műkedvelői ízlésével úgyszólván irányító hatással volt Rippl-Rónai művészetének fejlődésére. Az ízlés nem fényezés, hanem egyenesen közszükségleti cikk és annak emelése úgyszólván kultúrtörténeti jelentőségű. Rodin és Anatole France,¹⁸ művészettörténeti beszélgetéseik során, együttesen állapítják meg, hogy „a művészetek dekadens korszakai elsősorban a közízlés hanyatlásával függnek össze.” Micsoda távlatai nyílnak a nagy műkedvelők nemzetnevelő hatásainak!

Fromentin,¹⁹ a francia műkritikus és festő, oly magasra értékeli a műkedvelői szemléletet, hogy szerinte a nagy alkotásokat a „tisztá dilettáns” szemével kell nézni és azt is megállapítja, hogy szakembereknek és dilettánsoknak egyképpen a tehetség értékét kell egy alkotáson megérezniök és akkor egyformán meg is értették azt. Sainte-Beuve is, Walter Pater²⁰ helyeslése mellett, abban keresi magának a szépnek alapvető ismervét, hogy a világot amatőr szemekkel — en exquis amateur, en humaniste accompli — tudjuk nézni.

Bölcseleti oldalról vizsgálva a műkedvelés fogal-

mát, úgy látszik, hogy míg a szakmunka a bölcsélet intellektuális, addig a műkedvelés annak voluntarista irányzatával vonható párhuzamba. Azok a magas értelemben vett műkedvelők, akik a hivatásbéli munkájukon túli műkedvelési területeken nélkülözik a szakszerű kiképzést, ezt a hiányt oly erős ügy-szeretettel igyekeznek pótolni, amely ügy-szeretet éppen a voluntaristák szellemi struktúrájának lényeges jellemzője. A voluntarizmus leglényegesebb eleme kétségkívül az, hogy a lélek központi tevékenységét az akaratban keresi. Az értelem a tárgyát *bírja*, az akarat *törekszik*²¹ rá; és lehetetlen a magas értelemben vett műkedvelő egész lelki habitusában az akaratnak ezt a lázas problémakereső törekvését íel nem ismeri.

A műkedvelő lelkiségének ezt a törekvő-akaratit jellegét érezték talán meg és élezték ki azok az írók, akik önző akarnoknak bélyegzik a dilettánst, a mindig önzetlen és többnyire élheteretlen művésszel szemben.

Faguet állította talán a legélesebben szembe egyrészt a dilettánst, másrészt az amatőrt a művésszel. Az amatőrre nézve ugyanis elismeri, hogy önzetlen, művészi hajlamai vannak, a dilettánsról viszont úgy vélekedik, hogy képzelt művészi hajlamokkal mindenáron érvényesülni akar. Bourget és Balzac is érvényesülési önzést látnak a dilettánsban, a kívülről kitüntetésre sohase számító, igazi művészszel szemben. Shaw is azt tartja, hogy a dilettáns az igazi tehetséget gyűlöli. Barrés meg azon az alapon ítéli el a dilettantizmust, hogy mellékfoglalkozásként avatkozik a művészetbe és ugyanezen az alapon nevezi a dilettánsokat A. Daudet íelembereknek (*gens ratés*). Végeredményben Kayserling is a dilettáns illetéktelen érvényesülési törekvéseire utal, amikor, talán mégse elég kritikával, a szorgalmat állítja oda, mint a művészet és a dilettantizmus különböző természetének ismervét, lévén szerinte a szorgalom jellegzetesen dilettáns-erény.

Nálunk Riedl Frigyes pecsételte meg a dilettantizmus fogalmának a sorsát, amikor azt, nyilván ugyanilyen alapokon „akarnokság”-nak fordította magyarra,

szemben Szinnyeivel, aki a fogalomban a művészet-szeretetet jellegét emelte ki. Surányi Miklós is nyilván Riedl-féle nyomokon fejtette ki aztán egész elméletét a dilettáns-önzésnek.

Egészen bizonyos, hogy vannak a művészetek területén is akarnokok, kontárok, élősdiék, de nem lehet mindezeket a dilettantizmus kalapja alá vonni, amikor e fogalomnak kézenfekvő, „művészet-szereteti” alapjellegét Bach, Rodin, Anatole France, Fromentin, Sainte-Beuve, Walter Pater, Szinnyi és annyi más nagy művész és író oly régóta és oly tisztán felismerte.

Goethe a dilettantizmus hasznos és káros hatásairól Schillerrel közösen egy töredékben maradt tanulmányt²² dolgozott ki, amelyben éppenséggel nem zárkóznak el a kérdés elfogulatlan megbeszélésétől. Magát a szót úgy magyarázzák, hogy dilettáns az, aki nemcsak élvezi (si diletta), hanem gyakorolja is a művészeteket vagy tudományokat, de nem foglalkozásszerűleg (ohne davon Profession zu machen); teszi pedig ezt utánzási ösztönből. Tárgyalásuk kiinduló tétele az, hogy a dilettantizmus előreviszi azokat a művészeteket, amelyekben az ember egyénisége fokozottabb súllyal bír (wo das Subjektive für sich allein schon viel bedeutet) és ezek közt első helyre éppen a zenét teszik. Megállapítják, hogy a dilettáns felületes, szakszerűtlen, önállótlán és gyűlölet is élhet benne a művésszel szemben, akiben a nála hiányos tehetségek teljességét látja, de elhatárolják a sokszor nagyon hasznos dilettantizmust az üres pedantériától és kiveszik a dilettánsok közül azokat, akikben megvan a művészi tehetség, anélkül azonban, hogy kiművelhették volna azt magukban.

Goethe másutt,²³ Merk nevű kiváló dilettánsbarátjának kritizálása során, tanácsokat ad a dilettánsoknak a specializálódásra. Ismét másutt²⁴ figyelmeztet, hogy a dilettáns a maga módján és ne a művészek utánzásával dolgozzék; megállapítja,²⁵ hogy a dilettánsnál főleg a természetben és a művészetekben való olyan elmélyedés hiányzik, hogy azokból szilárd alapelveket (feste Grundsätze) szűrhetne le; megállapítja,²⁶ hogy a tudományos dilettantizmus

hasznosabb lehet, mint a művészeti, mert az előbbinél a tapasztalat is fontos, amit mindenki megszerezhet, továbbá,²⁷ hogy a tudós az egészet nézi, a dilettáns pedig a részleteket és éppen ezért az utóbbi sok oly részlet-adatot termel, amit a tudós is felhasználhat.

Érdekes különben, hogy Goethe-ről egyik magyarázója, Oettinger,²⁸ megállapítja, hogy ő maga is dilettáns a művészetek és tudományok általa irodalmilag felkarolt egyik-másik ágában (pl. rajz, Farbenlehre). Es ezt Goethe maga is elismeri, de azt mondja²⁹ pl. rajzairól írva, hogy azért foglalkozik ilyesmivel, hogy ily módon jobban kiművelje magát és közelebb jusson a természet és a művészetek lényegéhez. Szerinte a legnagyobb művészet-barátok a jól felkészült és lehiggadt dilettánsokból lesznek.

Természetes, hogy a zsenialitás kiművelése egyes területekre határolódik. A polihisztor ritka és gyanús. Tudós, művész se emelkedhetik dilettánsi szinten felül oly területeken, amelyeket csak melleslegesen kultivál. De az ilyen dilettantizmus is nagyon hasznos lehet. Ott van pl. gróf Apponyi Albert európai dilettantizmusa, amely nélkül talán még ma sem állna a Zeneakadémia palotája, mert hiszen ő vitte ki ezt az ügyet a politika hínárjából a művészeti szempontok tisztább vizeire. Es a másik renaissance-hajlandóságú kultuszminiszterünk, gróf Klebelsberg, nélkül állna-e a szegedi fogadalmi templom és felhangzott volna-e benne Dohnányi szegedi miséje?

Szokták mondani, hogy a művészt a dilettáns-lói és amatőrtől egy világ választja el. Ez természetes, ha a kultúra külső világára gondolunk, mert hiszen a művész a szép megérezésének és kifejezésének egész fegyvertárával rendelkezik, míg a dilettánsnak és az amatőrnek csak a megérezésre vannak a legszigorúbb írók által is elismert művészies hajlamaik, de a kifejezés tekintetében vagy egész tehetetlenek, vagy csak tökéletlen eszközökkel rendelkeznek. De ahogy a kultúra külső világa szétválasztja, éppenúgy egész közel hozhatja őket a lélek belső világa — az a l á z a t jegyében.

Úgy hisszük ugyanis, hogy az igazi művészetnek

az alázat a légköre. Mikor a művész alkot, az alázat megrendülésével érzi, hogy a Teremtő munkájának vált osztályosává. És amikor egy műalkotás előtt a műkedvelő megremeg, ő is megérezte ezt a folyamatot és ezáltal rokonává vált a művésznek.

Goethe elmondta³⁰ Lavaternek, hogy mikor ír, „megszentelt edénynek érzi magát az isteni kinyilatkoztatás alázatos befogadására” és hogy „a művész Isten követe a földön.” Wagner alkotó munkájában „titokzatos erők emberfölötti befolyását” látja. És Kodály Psalmus-a nem az alázat diadalmas mártíréneke? Allan Poe is „felsőbb hatalmak alázatos rabszolgája”-nak érzi magát. És ilyenformán nyilatkozott igen sok nagy ember. Hát még a lélekformálás olyan művésze, mint Prohászka, akinek pompás naplóit, a „Soliloquiá”-t, bátran lehetne az „Alázat könyvé”-nek nevezni. Sok szobrász és festő barátomat láttam elmélyedő munkában és megfigyeltem a pillanatot, amikor anyagukból kipattant a gondolat: Augustini Ambrosi némaságában is felujjongott és összekulcsolt kezeit magasra emelte, Boruth Andor pedig megilletődötten tette le az ecsetet és a hegedűjén játszott tovább valami imádságot. És az előadó művészetnek is az alázat a légköre: gondoljunk csak a Bachot játszó Casals Pablo vagy a Beethovent játszó Dohnányi arcára. Az eszköz, a technika fölényes, de a megézés, a lélek mindig, alázatos. Aztán szemtanúja voltam a közelmúltban azoknak a magábaszálló küzdelmeknek, amíg Góth Sándor kifaragta magában Mephistó-t olyanná, amilyenek Eckermann-nal való beszélgetéseiben Goethe³¹ maga előírta: „nem démoni lény, hanem a fölényesen intelligens tagadás megtestesülése.” A magas értelemben vett dilettáns „akarnoksága” tehát nem önző érvényesülési törekvés, hanem nagyon is nemes tartalmú, mert az alázatosság művészi légkörének elementáris vágya, amely éppen úgy belé lehet oltva, mint abba az igazi művészbé, akiben ezek az emelkedett hajlamok művészi tehetséggé virágoztak ki.

Ha végül a nagy műkedvelőt, mint embertípust

vesszük szemügyre, észre kell vennünk értelmiségének renaissance vagy, ami ezzel egyjelentőségű, humanista jellegét. A renaissance-korban az antik műveltség humanizmussá alakult át, amelynek emberformáló alapelve az volt, hogy a bennünk szunyadó összes erőinket fejlesszük ki. Ez az elv a szakember helyett az univerzalitásra törekvőt állítja előtérbe. Kétségtelen, hogy a tudományoknak XX. századbeli differenciáltsága mellett a nevelés irányelve a szakképzés, de nem lehet kétségbe vonni a nagyobb áttekintésű, sokoldalúbb ismeretekkel bíró és minden .szépre impulzívabb szellemiségű renaissance-típus értékét és érdekességét sem.

*

A parasztdal pompás anyagát Kodályék nagy apparátussal dolgozzák fel. Ezzel szemben a népies műdal területe merőben rendezetlen. Lényegükben két külön világ ez, de a népies műdal világának zenetudományos megvizsgálása esetleg az egész zenefolklore-t előbbre vivő szempontokat tárna fel. Minthogy pedig a professzionista dalszerzők mellett •éppen zenekedvelők gyakorolták a legnagyobb hatást a népies műdal kifejlődésére, kétségkívül hasznos volna többet és behatóbban foglalkozni velük, a rájuk vonatkozó kiadványokat könyvtárakban, a róluk szóló cikkeket hírlapok és folyóiratok hasábjain felkutatni és a vonatkozó bibliográfiát összeállítani. Olyan monografikus életrajz, amilyet pl. Bernát Gáspár írt Lavotta Jánosról, bizonyára kevés van, de olyan természetű, kisebb lélekzetű, bár nemkevésbé kitűnő újságcikk, amilyent pl. Bartha Miklós írt Fráter Lórándról, kétségkívül bőségesen akadna. Érdemes különben megemlíteni, hogy Bernát³² azt mondja Lavotta-könyvében, hogy az ő szerény műkedvelői nézetei aligha állnak ki a szakszerű bírálatot; pedig ez a zenei arckép olyan sokoldalú korrajzba van beállítva, hogy bizonyára hübb képet kapunk belőle, a Lavotta zenéjéről, mint kapnánk egy egyoldalú szakismertetésből.

Bartók egyenesen felszólítást intézett többször

említett munkájában³³ a városi népdal iránt érdeklődőkhöz, hogy „ismertessék tudományos tárgyilagossággal a cigányelőadást, vagy az újabb magyar népies műzenét” és felkéri a paraszt-zene ellen mostanában „vaktában hadakozókat,” hogy, amíg ez az ismertetés és tudományos feldolgozás meg nem történik, tartsák függőben állásfoglalásukat. El kell ismerni, hogy ez lojális álláspont. A népi zenék őseredeti tisztaságukban való tudományos összegyűjtése: a zenefolklore természetes fejlődéséből folyó világa jelenség. Es kétszeresen érthető ennek a zenei tudományágnak a szakértők által való felkarolása nálunk, ahol a népi zene olyan különlegesen érdekes, ázsiai, ősforrásból fakad. Bartókék szorgalmasan gyűjtik tovább a népzene és emellett semmi kifogásuk sincs az ellen, hogy mi tovább mulassunk a cigánymuzsika mellett, különösen, ha a parasztdalra nézve már feltárt és a városi dalra nézve még feltárandó tudományos adatok világitása mellett úgy találnánk, hogy az utóbbi kategória a magyarabb. Nem kétséges, hogy a hagyományok ereje a cigánymuzsikát még reá nézve kedvezőtlen tudományos eredmények ellenére is fenn fogja tartani a magyar -közélet számára, de kívánatos volna, ha az úriosztály, amely eddig is „dirigálta” a cigányt, jobban megismerné a magyar zenét, hogy ily módon ezután mégjobban tudhassa dirigálni azt.

Annál is inkább kell foglalkozni az ú. n. városi népdallal, mert anélkül tudománytalan egyoldalúság állna elő a zenefolklorisztikai kutatás terén. Nem lehet a város és a falu zenéjében úgyszólván földrajzi megkülönböztetési alapokat felállítani, mert a tudományt maga a népzene érdekli, falun és városban egyformán és legfeljebb arról lehet szó, hogy a városban a népzene kártékony hatással lehet a kultúra, az utóbbi alatt értve a nagyzenét éppen úgy, mint a brettlit, a cigányjátékot vagy akár az úri-muri zenéjét. Csakhogy arra is kell gondolni, hogy a rádió és a mozi korában az ú. n. kulturális kártékony hatások lassanként éppen úgy érvényesülnek a falun, mint a városban. A zenefolkloret vég-

eredményben nem annyira a falu és a város zenéje, mint inkább a magyar zene urbanitása és ruralitása érdekli.

A városi népdal megmunkálatlan területén vélek pár kapavágást tenni, amikor ebben a kis munkában négy már elköltözött kitűnő, dilettáns arcképét adom. Ezek pedig: Berhelyi Ödönné, az ungvári, Morvay Ákos, a budapesti pianista, gróf Forgách István, a nagyszalánczi orgonajátékos és Olchvály Ernő, a sátoraljaújhelyi gordonkás.

Zenei arcképeket adok ezekről a vérbélien magyar zenei egyéniségekről, de olyanokat, amelyeknél a lélek mélyéről előtörő hangzatok nyomán visszaásook a lélek mélyére, hogy onnan kivetítsem mindazokat a jellegzetes vonásokat, amelyek ezeket az alaptermészetük szerint zenei egyéniségeket, szellemiségük egyéb oldalairól is árnyalják. A négy teljes portré mellett azután ezekben a fejezetekben egész hosszú sora vonul íel a muzsikus vérű emberek vázlatos arcképeinek, de azon igyekeztem, hogy még a pillanatfelvételek is muzsikáljanak arról a muzsikusról, akit ábrázolnak.

Ily módon általánosabb művelődéstörténeti jelentőséget is kapnak ezek az életrajzok. Amellett kegyeleti tartalmuk is lesz, mert, ha a zene grandart-jával mérve, ezek a muzsikusok nem is számíthatók az igazi művészek sorába, mégis mindenkép megérdemlik, hogy az ő emlékeik előtt is méceszt gyűjtsön a magyarság dalos lelkében búvárkodó krónikás.

Csak a nagy zene az, amely a művészeteknek azzal az örök igényével hangzik fel, hogy továbbépítse a természetet. A művészetnek a természetet továbbépítő ezekről a hatásairól igen kifejezően mondja Felix Weingartner: „Das freie Dahinfliegen durch einen licht durchdrängten Aether, diese Wonne versagt uns die Natur: grosse Werke der Kunst können sie uns geben.” Mégis az alkotó fantázia egyetlen szikrája a legnagyobb művészek rokonává avathatja a kisebb igényű muzsikusembert is és ily fajta szikrákat bizonyára nem lehet megtagadni a nagy műkedvelők zenéjétől sem.

Amikor Berhelyi Ödönét, Forgách István grófot, Morvay Ákost, vagy Olchváry Ernőt hallgattam, sokszor felsóhajtottam magamban, hogy „Istenem, mi csoda művészek lettek volna ezekből, ha nagy zenei tehetségüket szakszerűen ki is művelik!”; de aztán mindig valami olyan büszke meghatottság fogott el, hogy „Istenem, mennyi ősi pacsirta-tehetség van is ebben a sorsüldözött magyar fajban!”.

Csendes himnusz.

*Zengő kürtszóval, citerával,
s komoly szívem harsányra verve
piros tűzén a szenvedélynek,
zengő kürtszóval, citerával
Uram, most nem dicsérlek.*

*De látom fűvön, fán, virágon,
szíven, mesén és nevetésen
— ó, tedd, hogy mások is meglássák —
látod szerelmen, álmon, vágyon
művész-kezed vonását.*

*De látom fényen, éjen, titkon,
és látom csillagok forgásán
— ó, tedd, hogy mások is meglássák —
látom feszülő agyvelőkön
tudós-kezed vonását.*

*De látom bölcsön és koporsón,
anyák és gyermekek szemében
— ó tedd, hogy mások is meglássák —
látom szentek mártír-csodáján
isten-kezed vonását.*

*— Zengő kürtszóval, citerával
most nem dicsérlek. Porszem-létem
boldog lesz, hogyha minden évben
csak egyszer nézel rám, s megáldod
szerény ember-vetésem.*

*Boldog leszek, ha néha, néha
művész, tudós, isten-kezeddel
termékenyítve porszem-létem,
szítod félszeg szavakká: verssé
szerény embervetésem.*

*Boldog leszek, ha — elvégezve
az évek víg versenyfutását
mégfáradt már rövidke-létem —
szelíd sarlóval aratod le
szerény ember-vetésem.*

Ifj. Ambrózy Ágoston.

BERHELVI ÖDÖNNÉ

1842-1918.

Öntudatos játékmódor. — Plotényi Nándor, Reményi Ede. — Kereszti, beregszászi, ungvári, újhelyi, bodrogközi muzsikus esték. — Berhelyiné és a Tokaji. — Ambrózy Nándor sátoraljaiújhelyi otthona. — Vécsey Sándor báró. — Thomán István. — A képzelet munkája tudományban, művészetben. — Áramok a zene hangóceánjában..

Volt Ungváron, a Széchenyi-téren egy ház, benne pompás Bösendorfer-zongora. Régi békevilágban megálltak előtte az emberek és az emeleti ablakokból kuruc-idők igézete szállt a lelkükre. Özv. Berhelyi Ödönné lakott ott, előrehaladott kora dacára változatlan bohém kedéllyel. De attól fogva, hogy a háború kitört, mindig zárkózottabbá lett. Mert a háború hangulatát sehogyse tudta megszokni: még nótára vágyott és harangszó zúgott be az ablakán, virágos kertre vágyott és temetőt látott mindenfelé. A sok szomorúság végre is, élete utolsó szakában, szinte emberkerülővé tette az aranyos kedélyű, únom érzésű, sziporkázóan szellemes úrnőt.

Berhelyi Ödönné zongorajátékából úgy sugárzott a magyar érzés, mint a rónaság napsütéséből. Abban az erőben, amivel bűvös hangszerén a sírva-vigadó magyar lélek romantikáját megszólaltatta, ugyanannak a teremtő erőnek egy szikrája gyuladt ki, mint amellyel Arany János az Alföldet énekelte, vagy amellyel Mednyánszky a Táttra borulatát festette. Csárdásaiban ősi virtus viharzott, a kócsagos-pártás világ rátartó bája hullámozott, hallgatóiban kalászkok rengtek, a pusztá némasága zokogott. Nem saját-szerzeményű dalok és csárdások voltak ezek, de teljesen egyéni átiratok és letétek.

Klasszikus zenén kifejlesztett tehnikai készségét nagyszerűen tudta a magyar muzsika szolgálatába beállítani. Akkordjai tömörek, itt-ott rikoltóan merészek; előadása káprázatosan színes, mégis minden cikornyától mentes. Kifogyhatatlan találékony-ság a modulálásban, a hatás fokozásában, a duhaj-ságig menő temperamentum, egyben szinte bámu-

latba ejtő fizikai erő. Egyénivé mindenekfelett az tette a játékát, hogy annak lelki dinamikája volt, élt. A túlságosan cigányos játékosok már kissé rabjai egy kész modornak és itt-ott már-már utánzattá erőtlenedik a játékuk. Az egyénietlen muzsikások játéka olyan, mintha csak síkban mozogna; ahol azonban egyéni erő van, ott az előadás valósággal plasztikussá válik.

Berhelyiné talán Biharit szerette a leginkább és annak prímjét, egész egyéni elgondolással, erősen klarinéi-círásan játszotta, ami, kapcsolatban a markáns verbunkos-basszussal, úgy hatott, mint méltóságos esésű, női díszmagyar sötét-bársony derekán a halasi csipke. Sok cigány-fogást lesett el, de a cigányok még jobban hegyezték a fülüket a Berhelyiné fogásaira. Nagyon öntudatos muzsikus volt és a cigányok fölényét a maga játéka fölött semmiféle vonatkozásban sem ismerte el. Volt idő, amikor Lányi Gyulát meg Samut, a gordonkást, sorra tanította be saját-letétű nótáira, Tátrafüreden pedig délutánokat játszott Radies Lajossal. Volt nóta, aminek előadási módját valamelyik cigánytól vette át; ezt aztán játékközben mindig meg is mondta. Ilyen volt például a Rácz Lacitól átvett „Nyisd ki, babám, az ajtót!” De sokkal több volt az olyan nóta, aminél azt a cigányt mondta be, akit az illető nótára ő tanított.

Nagy kár, hogy ennek az őseredeti zenei egyéniségnek semmi írott nyoma nem maradt zeneirodal-munkban. Leginkább Plotényi Nándor, az ungmegyei hegedűművész, fáradozott azon, hogy Berhelyinét rábírja csárdásainak a lekottázására. Reményi Ede világműködő útra is hitte Berhelyinét, azonban ő mindezekhez nagyon is kényelmes volt. Később az a terv is felmerült, hogy gramofon-lemezeket készítenek egyik-másik nótájáról, de ettől is elzárkózott. Aki eljött hozzá, elbűvölte játékával, de piacra — ilyesmit érzett — nem vitte a művészetét.

A beregmegyei kereszti Berhelyi-kastély hangversenyei a múlt század 80-as éveiben, napokig tartottak, de folytatólagos előadásokkal, kivilágos-kivir-

radtig. Berhelyiné ült a zongoránál, férje, meg Dalamon és Gönczi primások hegedültek.

A kereszti, beregszászi, majd ungvári muzsikus-esték állandó vendégei voltak Tabódy Pál és Jenő, Kende Péter, Szemere Gyula, gróf Török József, Böszörményi, Lőrinczy alispán, Lám, Mocsáry., Malonyay Gyula, Eöry, Pócsy Ödön, Tomcsányi Ödön, néha Firczák püspök és Sztáray Gábor gróf. A komoly bíró, de vérbelien bohém Berhelyi Ödön majdnem mindennap kiadta a jelszót: „Rózsám, este vendégek lesznek!” Es a vendégeket már messziről olyan tarackdurrogással fogadták, hogy egyszer Kereszten Győrötskey István, Berhelyi sógora, kifordult a kocsi-ból a nagy ünnepeltetéstől.

Berhelyinének nem hallgatói voltak, hanem rajongói. Szemere Attila, Beöthy Algernon, Keglevich István gróf úgy követték a Tátrákban, mint sz árnyéka. Egyszer az ugyanakkor Tátrafüreden tartózkodó Frigyes Ágost szász trónörökös is meg akarta hallgatni a játékát és Keglevich útján kérte, hogy játszék neki egy-két magyart, ettől azonban Berhelyiné, időnkinti szeszélyeskedésével, mereven elzárkózott.

Vécsey Sándor báró, maga is művészi zongorajátékos, az Operaház egykori intendánsa, azt valotta Berhelyinéről, hogy a magyar muzsikának ilyen íenoménja még nem volt. A céhbéli művészt is lebilincselte, amiről sokat beszélt régebben Thomán István vagy Buttykay Ákos; az egyszerű embert is megragadta, amire meg csak azt az esetet említem, amikor Ungváron egy jóképű legény megállt Berhelyiné akkori, Nagy-utcai lakása előtt és a nyitott ablakon négy hatost tett be, illendően bejelentve azt is, hogy több nincs nála.

Berhelyinének csontos, erős kezei voltak és Thomán csodálta, hogy azokkal oly puha billentéssel tud játszani. Berhelyiné játékát különben mindenkép megkapóan érdekesnek tartotta Thomán és főleg azt értékelte benne, hogy mentes a csilingelő elpötyögtetésektől. Modorát a cigányok közül a Patikárus Ferkóéhoz hasonlította, aki zenekultúrájában is, érzéseiben is már olyan magyar volt, mint akár

Bihari. Magyarságai jól jellemzi az a Berhelyiné által sokszor elmondott eset, hogy, amikor a múlt század 50—60-as éveiben a helytartótanács azzal vádolta, hogy veszedelmes új nótákat játszik, Patikárus úgy védekezett, hogy „csak a „Jaj, be huncut a német”-et játszottam: az pedig igen régi nóta.”³⁴

Csak nemrégiben beszélgettem ismét Thomán Istvánnal Berhelyinéről. Bár szorosán nem tartozik a tárgyhoz, mégis rátérek erre a találkozásra pár sorban, olyan sorokban, amelyeket a felvidéki, régi szép idők emlékeként irányítok családunk régi, kedves művészbarátjának a betegszobája felé. Éppen ők ketten, Berhelyiné és Thomán István, valahogy nagyon közel állnak hozzám zenei szempontból. Mint egész kisfiú ugyanegy este hallottam, még a szülői házban, életemben először művészi zenét: az egyik-től Biharit meg Lavottát, a másiktól Lisztet meg Schumann-t. Innen maradt meg talán bennem a klaszszikus és a magyar muzsika kapcsolatos szeretete. Mindenesetre ők voltak azok, akik elvezettek ahhoz a paradicsomkerthez, amelyet az emberiség legnagyobb jótevői, a nagy muzsikások, hangokból építgetnek újra az életbe-számkivetett emberek számára. Thomán akkor azt jósolta, hogy abból a kisfiúból nagy muzsikus lesz; hát bizony máig se jutottam tovább a paradicsomkert kerítésénél, de neki is külön hálás vagyok minden hangért, ami onnan időnkint kiszűrődik hozzám. De nemcsak hálából érzem én Thománt olyan kiváló Liszt- és Schumann-játékosnak, hanem főként azért, mert Liszt volt a mestere, aki rányomta a művészetére a maga egyéniségének a bélyegét. És ezt az adottságot a magyar zene-művészet számára az teszi különösképpen becsesté, hogy a caractère indélébile nemcsak Thomán Máriában él tovább, ami a természet rendje szerint való dolog, hanem Thomán Istvánban megvan az a ritka pedagógiai készség, a tehetség az a napsugaras bőkezűsége is, hogy az égi adományból juttatni tud tanítványai közül azoknak, akik valóban tehetségesek.

Thomán — egy beszélgetésünk során — Berhelyiné játékát jellemezve, világosan rámutatott arra

is, hogy a magyar muzsika őseredeti jellegét nem a cigányoknál kell keresni, mert hiszen a közepes cigány csak elcsilingeli a dallamot, legyen az oláh, szerb vagy más nép zenéjéből való, hanem — a nép, mint legfőbb forrás, után — az olyan vérbelien magyar és vérbelien művészi egyéniségeknél, amilyen Berhelyiné is volt.

— Berhelyiné — mondta tovább Thomán — kétségkívül nagy művésznő lett volna a nyugati klasszikus zenében is. De igazi művészet volt az övé a magyar zenében, ha így tehetsége a zene világának csak szűkebb területén érvényesült is.

Festenivaló kép, amikor Budaházán asztalbontás után az elegáns, fekete Lavalliere-nyakkendő háziúr, Kende Péter alispán, karonfogvást odavezeti a sógor-asszonyt a zongorához, majd mintegy hódolatul eljárja az első csárdást. Erre aztán a háziúr nótája hangzik fel: „Ej-haj, magyar ember összeüti bokáját” — úgy, hogy hallatára délcegre egyenesedik még az is, akinek a feje már kissé a pohár feneke felé kókad. Hát még, mikor felzokogott a „Recski Bandi”, a betyár-romantika ez a megrázó zenei képe, vagy az „Engem hínak Fábián Pistának”! Tabódy Jenő meg annál a nótánál, hogy „Nincsen pénzem, elkártyáztam”, adta le azt a kellőképpen alá nem támasztott bölcséleti felfogást, hogy nem érdemes élni, hej, ezen a cudar világon.

A duhaj-cimborák fékezhetetlen elragadtatása néha borközi kiszólásokban nyilatkozott meg, amilyen például a Piller Miklósé, a sárosi gavalléré volt, aki annál a nótánál, hogy „Kipattant a búza szeme”, mindig odakurjantotta a zongora felé, hogy „Frász bice trimal!” A korán elhunyt Reviczky Pali, két vármegye előtáncosa, pedig, akinél szebben senki sem tudta a Berhelyiné figuráit kiaprózni, a „Faggyúgyertyát égetek én” és a „Tizenhárom éjjel meg egy nap” kezdetű nótáknál kezdett a frityfene különféle változataival előhuzakodni. Kossuth János viszont, aki azt a zenei álláspontot képviselte, hogy Berhelyiné játéka mellett minden más muzsika csak disznókaparás, egy-egy cifra Biharinál meg Csermák-

nál szokott volt oda nyilatkozni, hogy „erre még II. Rhamses is összeütné a bokáját!”

Egy-egy Biharit, Csermákot meg a „gömöri csárdás”-t mindig egy csoportban játszotta Berhelyiné. Egyszer élénk zenei vita fejlődött ki Kossuth és Hammersberg Jenő között effölött a ciklus fölött. Kossuth Csermákra állította, hogy „ennél már meg kell veszni”, a volt koronaügyész viszont a gömöri csárdás számára vindikálta ezt a lelkiállapotot. Hammersberg különben leginkább a „konyak-idő” hangulatát szerette, amikor „Pálfi Istvánt karabélyból meglőtték”. A „Rózsát tűztem kalapomhoz” meg „Ez az utca bánat-utca” következett mindig erre, a sírvavigadás hajnali óráiban. „Szegény bíró hogy meghótt, nekem a legjobb komám vótt” — és félkézzel törölgették a könnyeiket muzsikus is, hallgatók is. Ilyenkor utánozta művésznők a malacbandát is, amely hajnalban elbóbiskolva, konokul változatlan, hamis basszussal húzza ugyanazt a nótát.

Sok kedves mókája volt Berhelyinének. „Nyisd ki, babám, az ajtót” — itt megkopogtatta a zongorát. A „stíriai nótá”-t szinte rémült arckifejezéssel kísérte. Mikor a poharát koccintásra emelte, a balkezével éppen olyan animóval folytatta a nótát. A pohárnak azonban néha baja esett, mert Berhelyinében, aki ilyenkor már kitörő énekkel kísérte a játékát, annyi magyar virtus berzenkedett, akár egy egész huszárregimentben; meg aztán a Tokaji se fogyott hiába.

Éppen a Berhelyiné muzsikájával kapcsolatban kísérelte meg e sorok írója³⁵ komoly megfigyelés tárgyává tenni ennek a nemes itálnak a szellem szinte intuitív felfrissítésére gyakorolt hatását. Ha -az ember ezen a téren tovább kutatna, talán egész külön kortörténeti fejezetté nőne annak a kapcsolatnak a fejlődésszerű feltárása, amelyben maga a magyar dal a Tokajival áll. Erre a gondolatokra különben kedves könnyedségében is megkapó pontossággal utalnak ezek a Lenaunak tulajdonított sorok:

Was ist der Csárdás
Mit seinem süßen Feuer?

Was ist der Csárdás?
Getanzter Tokayer.

Hej, szép napok voltak azok Sátoraljaújhelyben is, a Kazinczy-utcában, ahol most a Törvényszéki palota áll! Akkor kúria volt; nem királyi, csak gesztenyefás. A mi házunk volt. Berhelyiné, Mariska néni, nővére volt atyámnak, Ambrózy Nándornak. Az akkor ott állomásozó ulánus-tisztek sokszor becsudálkoztak ebben a vendégszerető házban az ungvári meg a tokaji gyönyörűségektől.

Keresztessy Lajos meggyőződéssel vitatkozott Berhelyiné apjával, a nagyatyámmal: „Már akármit mond, Tóni bácsi, nem hiszem, hogy nem volt cigány a familiájában”. Hát cigány nem volt a familiában, de az öreg Ambrózy Antal valóban ritka muzikális ember volt, aki korán felismerte leányának a tehetségét és leküzdve annak kitartó ellenkezését, komoly zenetanulmányokra szorította. A kislány sok éven át tanult zongorát házi tanítónőjétől és csak férjhezmenetele után tért át egészen a magyar zenére. Az éjjeli zene új darabjait az ágyban vázlatosan lekotázta és reggel pompásan játszotta őket a maga modorában. Ugyanígy volt a színházban hallott zenei előadásokkal is. Az ilyen, néha egészen egyéni improvizációszerű átültetések szinte boszorkányos teljesítményeknek hatottak. Különösen valcer-letétjeinek volt valami majdnem Liszt-szerűen ígézetes nagyvonalúságuk. Mindnyájan bámultuk pár év előtt Dunkelberget, a passai székesegyház orgonaművész-karnagyát, aki a „Hol vagy István király?” dallamát első hallásra kifogyhatatlan gazdagságú, egyéni változatokban improvizálta elénk. Ugy vonultak fel egymástután a dallam különféle registratúra-változatai, mint egy divatbemutató káprázatos kreációi. Ezt csinálta Berhelyiné is egy-egy új nótával vagy valcerrel. Csakhogy a zongorán nem volt ehhez a mutatványhoz százféle regiszter, vagy ha volt, akkor azt is maga varázsolta a zongorába arra az időre, amíg ő ült mellette.

Nem lesz talán érdektelen megemlíteni azt sem, hogy ruhaszekrényének belső falai tele voltak kotta-

feljegyzésekkel; bohém rendetlenségében a szekrényt használta íróasztalnak, sőt feljegyzési könyvnek is. Zongoráját meg szerettem volna szerezni a hagyatékából, családi emlékek, de mások is pályáztak rá és elestem tőle. Akkor ezt nem bántam túlságosan, «mert alkalmatlanul nagy hangverseny-zongora volt. Annál jobban örültem azonban a jegyzőkönyvnek, amelyet a zongorában találtam és amely most is birtokomban van. Zenei feljegyzésekkel van ez tele éppenúgy, mint szekrényének a falai: ciklusok összeállításai, ahogy nótáit előadásra csoportosította. Még a hangnem is fel van tüntetve, amelyben az egyes nótákat játszani szerette, régi jó nóták kedves gyűjteménye, teljes szövegeikkel.

Berhelyiné előadásának sajátságosan szuggesztív ereje volt. Minden darabja az ő egyéni színét vette le. Felforralta hallgatóit a lelke tüzével. A szelíd Búza Barna öklével verte a taktust a zongora tetején arra a nótára, hogy „Huncut az a zsandár”. 1905-ben, a nemzeti ellenállás idején volt ez. Ki is pendült abból a duettből olyan hatalmas Marseillaise, hogy a megyei élet akkori puszkaporos levegőjében, különös tekintettel az éppen arrafelé cirkáló darabontcsendőrökre, kívánatosnak látszott az ablakokat hamarosan bezárni.

A zemplénmegyei Bodrogközön három gavallér volt szerelmese a Berhelyiné muzsikájának: 'Sennyey Pista báró, Bencsik István és Szerviczky Ödön. A híres úrkocsis azt a nótát, hogy „Gimbelem a, gombolom a” idő és térre való tekintet nélkül egyáltalán nem engedte abbahagyni és mikor Szerdahelyből reggelfelé hazaindulóban volt a társaság, hat ökörrrel akarta a zongorát magukkal vitetni, ami nem sikerülvén, Berhelyinének Újhelyben kellett folytatnia a nótát. Bencsik Pityu bácsi meg azt a nótát kedvelte végnélkül, hogy

„Nem kell nekem a kend lánya, de nyalka
Az ablakon a firhangot huzogja,
Pedig nekem munkára kell az asszony, ejhaj,
Elsorvadna a kend lánya a napon.”

Bencsik a Felvidék egyik kifogyhatatlan szellemes-

ségű tréfacsinálója volt, aki Berhelyinében ezen a téren is elsőrangú partnerre akadt.,,Pompás szócsatájukba Szerdahelyen Szerviczky Ödön, a kitörően temperamentumos kedélyű háziúr, is beleszólt, aki sokat elmélkedett affelett, hogy mi nagyobb élvezet:, ha zongorázik vagy ha viccel Berhelyiné?

Éjjel-nappal egyhuzamban tudott játszani. Az. ujjai zsibbadoztak, megdagadtak, de nem hagyta abba. Egy ungvári tisztibálon az ezredes kérésére leült a zongorához: attól fogva aztán a katonabanda nem jutott többé szóhoz. A zene éltette. Talán csak egyszer mondta fel az ereje a szolgálatot, amikor korán elhunyt Berti fia kívánságára utoljára el kellett játszania a nótáját: „Pántlikás kalapom fűjdogálja a szél”.

Berhelyiné kétségkívül művészlélek volt. Ahol egyéni elképzelés van, ott egy szikrája pattan ki a teremtő erőnek és az már a művészet világa. Mert a képzelet a legtermékenyebb területe az emberi szellemnek. Szűkkeblű dolog a képzelet munkájában csak valami fényűző irrealitást látni, amikor minden realitás éppen a képzeletben bontakozik ki művészté, tudománnyá. Az értelmi munkának a képzelettől való téves szétskatulyázása valószínűleg Lombroso félremagyarázásából került be a köztudatba. Pedig Lombroso³⁶, aki nemcsak a büntetőjogtudomány fejlődésére volt hatással, hanem korának egész gondolkodására is, csak annyit állított e téren, hogy „a képzelődésnek és így a művészeti alkotásnak is egyik legnagyobb ellensége a józan ész”. Ezt azonban csak olyasféleképpen érti, hogy a képzelet művészi szárnyalását nem szabad vaskalapos, tudományos szabályokkal megkötni; ami éppenséggel nem jelenti azt, mintha a szabadon szárnyaló képzelet nem vihetne a művészzel együtt a hipotéziseken, feltevéseken, elképzeléseken épülő tudományt is előre. Igazi bírói, orvosi, mérnöki alkotó munkában is mindenütt megcsillannak ilyen, a képzelet világából sarjadt, művészi elemek. Igen elmésen beszélget erről a témáról Papini³⁷ a Freud-féle orvostudománnyal kapcsolatban. Valóban sajnálatraméltóak

azok a képzeletnélküli emberek, akik a művészetek világából, ahelyett, hogy minél jobban hozzáférközni igyekeznének, tudatosan kizárják magukat.

Hiszen egy-egy olyan kijelentés, amelyen pl. a J. V. Pellerin-é, az ismert színműíróé, legújabb darabjában, a „Les cris des coeurs”-ben, valósággal meghívó arra az exkluzívnak gondolt területre. Nem kevesebbet mond ez a Pellerin, mint azt, hogy azok az ismeretlen műkedvelők, akik a művészek intencióit őszintén átérzik, úgyszólván munkatársai a művészeknek és hogy valójában ezeknek készülnek a műalkotások. *Nous avons comme collaborateurs — inconscients mais actifs — les quelques inconnus dont la sensibilité répond exactement à la nôtre, qui sont susceptibles d'aimer le plus vrai de notre oeuvre, .ceux-là pour qui seuls, même s'ils ne doivent jamais la connaître, cette oeuvre a été faite.*

Csodálatos messzeségben és közelségben van az a művészet! Erdélyi³⁸ szerint az erő, amely a méhet a virágra viszi s a népet dalra fakasztja, Rafael ecsetjében teremtő magaslatra emelkedik. De Merejkovszki³⁹ mondja el, hogy Rafael maga se tudta, hogyan mozdítja meg a teremtő erő az ecsetjét? Elmondja, hogy Leonardo da Vinci egy fiatalembert lát a Vatikánban, amikor az Madonnát fest, sokáig nézi őt, aztán megkérdi tőle, hogy mi az, ami a kezének olyan csodálatos biztosságot ad, amire az így felel:

— Mikor Madonnát festek, a kezem magától húzza a vonalakat.

Leonardot meghatja a kijelentés mélysége és megkérdezi az ifjút, hogy kicsoda?

— Urbinoban születtem — felel az — és Rafael a nevem.

Nem Rafaelben volna hát a művészet, hanem valami ismeretlen erőben? ... Palestrina azt képzelet, hogy angyalok diktálják alkotásait. Haydnt, ha elakad a komponálásban, egy Ave Maria segíti tovább. Az a transzeszerű állapot, amelyben néha Dostojevszki (l. „A félkegyelmű” c. regényét) dolgozik, már inkább beteges, sőt epileptikus. De Goethe is azt mondja, hogy álmokórhoz hasonló állapotban írja a

munkáit... És még sok ilyenféle nyilatkozatot idézhetnénk... Hol hát és mi hát a művészet?.. Egy áldott pillanat a művészet, amikor a művész megremeg, csendesen felveszi a tollat, vonót, ecsetet, vésőt és talán amikor egy szerény zongorista, — akinek diploma sincs a zsebében, de egy szikra, Isten tudja hogyan, ott parázslék a lelkében, — belecsap a zongorába és abból valami csodálatosan eredeti hangzatok törnek elő.

A zeneművészet hangócéánjába örök igényű: áramokat indítanak a nagy zenei géniuszok. Hegyi patakok is szaladnak bele; ezek lehetnek a népzene. Aztán apró erek is beszivárognak a nagy medencébe és elvegyülnek ott, az örök áramlás igénye nélkül; mégis pár ember, egy generáció, elgyönyörködik talán különös, eredeti vízsugarukban. Ezek az; erek a nagy dilettánsok és naturalisták muzsikája lehet.

Berhelyiné egy ilyen korlátoltabb területen nemcsak előadó, hanem alkotó művész is volt, mert a magyar lélek őseredeti harmóniáit szólaltatta meg zongoráján vérbélien egyéni erővel. Mellesleg szólva, azt, hogy a reprodukáló zongorázás önálló, teremtő művészet lehessen, Liszttel kapcsolatban tárgyalta és ismerte el a francia zenekritika. (d'Ortigue). Azt nem lehet Berhelyinéről mondani, hogy az alkotás fantáziája úgy élt volna benne, mint a nagy naturalisták közt például Fráter Lórántban, de bizonyos, hogy egyéniség volt, hogy zongoráján a magyar lélek muzsikája dinamikus erővel szólalt meg és hogy az ősmagyar nagyáriát egész tisztán hallotta, vette hangszerére s adta tovább az utána következő magyar muzsikuskoknak.

Mikor Berhelyiné a halállal vívódott, úgy éreztük, mintha körülötte hatalmas zenekar húzná a Lavotta kesergőjét, mintha a haldokló mesterrel vonaglan a magyar nóta is, mert hiszen éppen akkoriban kezdődött a jazz előtörésével kapcsolatban a magyar muzsika átmeneti válsága. Aztán mikor lehunyta a szemét, az orkeszter is elhallgatott: a muzsikuskok hónuk alá vették a hegedűt és fáradt-szomorúan ban-

dukoltak haza. Belemuzsikálták a lelküket a búcsúzó nótába. Úgy mentek el, mint a sorra megszűnő szólamokkal Eszterházy Miklós herceg kismartoni zenekarának a zenészei a Haydn-i búcsú-szimfóniában. A végén maga maradt a ravatal, amelyen a magyar teremtő erő egy szikrája hamvadt ki, nyomtalanul.

GRÓF FORGÁCH ISTVÁN

1854-1916.

Az ezermester. — Földmérő és forráskutató. — A sportember. — A festő és költő. — Az állatbarát. — A muzsikus. — Az organola-orchestrell. — Családi hangversenyek. — Különtség és eredetiség. — Az acetilen-per. — A jó ember. — A magyar nagyúr. — Szmrecsányi „Dobry luft”-ja. — Sáros-, Zemplén-, Abauj-, Szepes-megyék társadalmi rétegződése. — Politikus és művész. — A Forgách-család galériája. — Az alkotmányvédelem kassai közjogi iskolája. — Apponyi. — Gr. Hadik János, gr. Andrássy Gyula. — Puky Endre. — Vadász-, kártya-, politikai és zenei barátok. — Kassa zenei élete. — Báró Sennyey Miklós. — IV. Forgách Simon kuruc generális medgyesi jelentése. — A temetés.

*Pálma sógornőnek
hódolással ajánlom.*

— István, magának az a szerencsétlensége, hogy nem született szegény embernek!

Ezt mondta egyszer Forgách István grófnak a túzséri szőlőhegy verandáján a nővére, gróf Lónyay Menyhértné, a későbbi Salamon Tivadarné, korának egyik legemelkedettebb szellemű magyar asszonya, aki a legjobban abban a népművészeti borházban; érezte magát, ahonnan a túzséri uradalmat az ország paradicsomkertjévé varázsolta.

István gróf olyan ezermesterféle ember volt, de mégis több annál. Az ezermesternek javarészt csak mesterségbeli ügyessége van: István gróf vaskitartással maga tanul belé a mesterségekbe és azokat ritka leleményességgel tovább fejleszti. A dolgok elmélete is leköti, de mindig gyakorlati marad. Minden iránt érdeklődik, de öntudatos self-controlja nem engedi, hogy elaprózódjék. Elektrotechnikus, aki az acetilén mellé a villanyerőt maga vezeti be kastélyaiba, aki íróasztalán maga veszi fel és adja le a sürgönyt. Fa- és vasesztergályos, aki jól berendezett műhelyében vadászgombokat, óraállványokat és orgona-alkatrészeket farag. Kocsigyártó, aki a 80-as években egyszer Bárczy Istvánnal, a későbbi igazságügyminiszterrel, hiánytalanul elkészít egy vadászkocsit. A motorcsónak-sport egyik első művelője nálunk, aki már a 90-es években Bécsből Titelig hajózik László fivérével és gróf Péchy Kálmánnal, aztán fel a Tiszán báró 'Sennyey Miklósékkal egész Túzsérig.

Foglalkozott csillagászáttal is, jól felszerelt csillagvizsgáló távcsöve is volt. Egyszer azt mondta neki az egyik inasa, akinek ötletes bizalmaszkodását szí-

vesen tűrte: „Sok mindenhez ért a méltóságos Panmajsztter — ez az elnevezés aztán rajta is maradt, — de órát mégse tud csinálni!” „Karácsonyra csinállok neked egy órát” — volt a gróf válasza, mindjárt hozatott is egy kerekvágó gépet és nemsokára már nemcsak zseb-, hanem álló, fali és toronyórát is készített, csak a mutatókat és a számlapokat véve készen. A nagyszalánczi katolikus és református lelkészlak nagy órái is tőle valók. És mérnök is, aki felmérte és térképezte az egész nagyszalánczi határt és akinek ilyenmű szakértői nyilatkozataiba adásvételi vagy örökösödési ügyekben mindenki megnyugodott. És milyen forráskutató! Az 1897-iki nagy szárazságban a kutak az egész vidéken kiszáradtak, a kastély kútja a községnek se volt elég, a gyönyörű izra-tavat pedig nem szívesen engedte megzavarni. Elkezdett hát kutatni forrás után a Várhegy oldalának itt-ott bujazöld részein és hamarosan 21 forrást talált, amelyekből mindjárt meg is csináltatta Nagyszalánczon a vízvezetékét. Mezőgazdaságában, a réteken is kinivellálta az öntözőcsatornákat. Aztán meg elkészítette 19000 holdas erdejének az üzemtervét, plasztikusan. Hát az ilyen ember több, mint ezermester.

A legkülönbözőbb természetű foglalkozások ily szeszélyes összeválogatásával annál a legnagyobb „amateur cultivé”-nál, Voltairenél, találkozunk, aki nemcsak történetíró, diplomata és szépíró volt, hanem otthonos például a francia konyha inyencmesterségében, selyemharisnya-, csipke-, később óra-üzeme van, aztán szenvedélyes gazda és borszakértő, ahogy korszakonként körülményei, hajlamai, szeszélyei magukkal hozzák.

Forgách István kitűnő lovas és unokafivérével, Sennyey Gézával, együtt pompás lovas-jelenség. Úgy néztek ki ketten lóháton, mint egy angol metszet: a lóhoz hozzánőve, mégis könnyed üléssel és könnyű szárral tartva a lovat. És volt egy harmadik alak is a metszeten, Mici bárónő, a Géza báró (később gróf) nővére, a háborús Felvidék későbbi áldozatos Széchenyi-Wolkenstein grófnéja. Aztán volt a metszet-

nek egy pendantja is: abban a négylovas Kutschierkocsiban, amelyet a világhírű úrkocsis, Sennyey Pista báró hajtott, hátrafeszített, délceg tartással, vasmarokban pehelykönnyedséggel megfeszülő gyeplőkkel.

Forgách István gróf szakértője volt a lónevelésnek. Ebben a szakban, de a sport egyéb ágaira is kiterjedően, egész külön kis könyvtára volt. Versenylovai saját méneséből kerültek ki, amelyeket, maga nem lévén versenylovas, Benson nevű trénerre lovagolt. Különbösen a néha parasztviseletben különködő fivérével, Sándorral, Angliából is hozatott lovakat, fajnemesítési célokra. Pompás vadász, aki főleg magas-vadra ment és nyúlra is golyóspuskával lőtt. Sokat beszélnek petrozsényi bravúros zergevadászatairól is.

A tehnikai készségek, a lovaglás, a vadászat ilyen fokon már szinte művészet-számba mennek. De az ő szellemisége sokkal magasabb igényű volt, semhogy ezek a majdnem tökéletességig vitt kedvtelések kielégítették volna. Valóságos művészlélek, mégpedig többszörös: festő, költő és muzsikus.

Az abauji kigyósziszes, mélyárnyékú erdőaljakat Csordák Lajos, a megye akkori hivatalos festőművésze után, talán ő festette a legszebben; lovakat Blaastól, a híres bécsi udvari festőtől tanult festeni, aki angolvérű ménesének díjnyerteseit portretirozta. Ő festette a híres „Erzsébet királyné lóháton” című képet is. István gróf támogatta a festőket: Rinyit, Csordákot, Streibelt. Az utóbbival festette le magát Pázmány nevű kedvenc lován díszmagyarban, két csatlóstól kísérve, ahogy a Rákóczi-temetésen vett részt. Gazdagon felszerelt fénykép-műterme volt, ahol az előhívó papírt is maga készítette; igen jelentékeny színes táj- és szobafelvételeivel sok időn át mindenütt ő vitte el a legszebb versenydíjakat, így pl. Bécsben „Tülekedő bikák” c. képével aranyérmeket. Főképpen erdőrészlet-fényképei teljesen olajfestményhatásúak.

És költő is volt. „Az erdő költője”-nek hívták a családban, mert legszívesebben az erdőről és az erdőnek énekelt. Ha talán másnak is szólt a vers, határ-

talán szerénységében akkor is csak az erdőnek mondta el. Szerelmese volt az erdőnek és a szalánczi erdő legszebb kilátó helyén épült „Auróra” nevű vadász-kastélya volt a kedvenc tanyája. A regeteruszkai családi sírboltból, egy napi pihenés után, őt magát is oda helyezték el örök nyugalomra. Az volt a kívánsága, hogy jeltelenül temessék el, hogy az őzek az anyafölddel egyenlővé tapossák a sírját. De bizony az utóbbi részben nem teljesült a kívánsága: az őzek meg-megállnak ott egy kőtábla mellett és ha olvasni tudnának, elolvashatnák azt a kedves verset, amelyet Czóbel Minka írt a nagy természetbarát sírja felé:

Angyalok zenéje lelkedben zengett,
 Szeretted a szabad, örök természetet.
 Szent összhang tölti be a méla síri csendet
 És elkísér utadon az örök szeretet.
 Előtted nyíljanak szép menyei virágok
 És közöttünk, kik szerettünk,
 Legyen emléked áldott!

A költészettan olyan kedves stúdiuma, hogy valóságos előadásokat tart belőle, különösen, ha olyan fogékony hallgatósága van, amilyen unokahúga Lónyay Palma grófnő, vagy a 'Sennyey grófnók. 'Sennyey Ilona, gróf Teleki Gyuláné, bizonyára nem kis részben neki köszönheti angol és francia nyelven is megszólaló, finom líráját, Mini grófné, 'Sennyey Gézané pedig azt a poézist, amely karitatív cikkeit áthatja. De mindenekfölött Palma grófnőben virágzott ki „a nagybácsi szelíd költészete. Jósággá virágzott. És érdekes, hogy ez a jóság, családján és szegényein túl, az állatok leghűbbjének, a kutyának, szeretetében nyilatkozik meg a legkifejezettebben, mert egyik életcéljának tekinti annak az állatvédelemnek az előbbrevitelét, amelyet Axel Munthe egyenesen a civilizáció fokmérőjének tart és amely nálunk még még mindig gyermekcipőkben jár. És hogy nem a beteges öleb-kultusz, hanem a komoly állatvédelem nagy államokban mennyire fejlett, arra nézve jellemző eset, hogy mikor a magyaroknak Jugoszláviából való legutóbbi kiüldözésekor éppen ez a Palma

grófnő, az erdő költőjének tanítványa, Sir Robert Gower-hez. az angol állatvédő egyesület elnökéhez fordult, az lejött Budapestre, megbeszélte vele a helyzetet és másnap már Londonból sürgöny ment Belgrádba a gazdátlanul maradt háziállatok érdekében. A költészet terén abban hasonlít leginkább Palma grófnő mesteréhez, hogy gondolatait néha le nem írja, csak megéli; amit pedig leír, az csak legszűkebb családi köre számára hozzáférhető.

István gróf maga is annyira szerette a kutyát, hogy azt szokta volt mondani, hogy „ember nélkül el tudnék lenni, de kutya nélkül nem, mert kutyában még sohase csalódtam.” Foxterrierjei benn aludtak a kastély egyik nappali szobájában, mégpedig télen köpenyekében, meleg kandallónál. Jobban fűtött a kutyáinak, mint önmagának: kamarazene-társainak ugyancsak jól fel kellett öltözniök egy-egy hosszabb zenei produkcióra. A madarakat is szerette. A kastélynak abban a nagy ablakában, amelyből szép időben egész a Bodroglóra el lehet látni, a verebek és a cinkék számára mindig terítve volt szalonna-karikákkal.

Gróf Forgách István mégis muzsikusként volt a legnagyobb és ez a minősége két részre oszlott: hangszerkészítő volt és játékos. Emellett zeneszerző is, de csak olyan magánakvaló szerénységgel, hogy rendszer formában le se írta a zenei gondolatait, hogy azok valamiképpen nyilvánosságra ne jussanak. Pedig mikor sárga, gyökérfa harmóniumán órákon át improvizált, játéka telve volt értékes ötletekkel és újszerű hangszínekkel. Valahogy úgy volt vele, mint Händel, akinek londoni oratórium-premierjein, Romain Rolland szerint,⁴⁰ a jelenetközi improvizációkért lelkesedett a közönség a legjobban, az angolok által körülrajongott mester azonban szigorúan vigyázott, hogy ezek az úgyszólván felelőtlen zenei gondolatok a pillanattéi maradjanak.

Zenei tehetségét anyjától, gróf Forgách Kálmánné, szül. Pongrácz Eleonóra bárónőtől örökölte, aki azt szokta volt mondani, hogy ő hozta a Forgách-családba a jókedvet és a zenét. Valóban, vidámság akkoriban minél kevesebb volt a szalánczi kastély-

ban. A bárónó apósa is, anyósa is és két nagybácsija is ott lakott és valamennyi inkább szóltan, kedvetlen öreg volt. Érdekes, hogy az életvidám, kedves Lórit később annyira megkedvelte az egyik nagybácsi, hogy rá akarta hagyni az egész ingatlanbirtokát, vagy pedig ehelyett egy Lóri által igen kedvelt, sárga négyesfogatot; Lóri az utóbbit választotta. Az is igaz, hogy a zenét is Lóri hozta a családba, mert a fián, Istvánon kívül, legfeljebb csak Béla grófbán mutatkozott addig zenei tehetség. De Béla is az anyjától, gróf Forgách Antalné szül. Majthényi Annától örökölte a tehetséget, aki kitűnő zongorista volt és akinek bécsi szalonjában, valamint Sopronban és Pécsen Liszttel is játszott négykézre. Ünnepelet szépség, akit, mikor somogy megyei, gombai birtokukról a füredi bálra ment, a gavallérok raja követett és a gavallérok közt olyan is akadt, aki neki a „Hullámzó Balaton”-t ajánlotta.

Magának Béla grófnak körülbelül 60 dala, táncdarabja, indulója, egyházi szerzeménye, preludiuma van és sok irredenta dala közt egy szép Hiszekegy is. Több dalnak, magyarnak, németnek, maga írta a szövegét is. Az orgonában Sugár Viktor tanítványa és hévízi otthonában ma is, nyolcvannégy éves korában, legkedvesebb bútordarabja az orgona; ugyanúgy, ahogy István grófnál volt Nagyszaláncon. Összhangzattana is jelent meg Rózsavölgyinél.

István gróf minden hangszerhez érteit. Eleinte zongorázott, főleg magyarokat. Majd gordonkát tanult a debreceni Fátyol Károly kisbőgőstől. Lányi Samu, a híres ungvári gordonkás, hónapokat töltött akkoriban Szaláncon. Aztán, mikor esztergályos-műhelyében balkezén egészen átvágott egy ideget, a harmóniumra ment át, bár azután is gordonkázott néha. A harmóniumban első irányítója Hemerka Ulrik, a kassai dóm karnagya volt. Ebben az időben kezdte jobban felkarolni a nyugati klasszikus zenét. A kerekhegyi vadászkastélyban is volt harmóniuma és ha őszi este a lágú akkordok kiszűrődtek az ablakokon, oda lopakodtak az özek és előreszegzett fülekkel hallgatóztak. Bögés idején meg megtörtént, hogy a

kiáradó fortisszimókra visszafelelt a szerelmi lázban égő szarvas.

Hangszereit maga igyekezett tökéletesíteni. Fejlesztette a fonográfot. Egy időben pianolát szerelt a zongorájához és a pianola hangjegy-tekercein esztergályos-szerszámokkal, néha csak zsebkésével, újabb és újabb lukacsákat vágott, miáltal a letét, szinte napról-napra gazdagabb és egyénibb lett. És fűrt-faragott amerikai organola-orchestrelljén is, amely a kastély dohányzójába volt beépítve és amelynek játékszekrényébe a pianolához hasonló szerkezet volt bekapcsolva. Ezen a hatalmas hangszeren egész operarészletek hangzottak fel az álmélkodó hallgatók előtt és a tekercek itt is csodálatos gazdagodáson mentek keresztül az ő sajátos harmónia-érzékének és vésőjének a hatása alatt. Egyszer a Carmen-nagyáriát úgy átalakította, hogy végkép nem ismert rá akkori állandó vendége, régi katonabajtársa, Vass ezredes, aki ott olyan játékmesteri szerepben is tetszelgett magának: meghatározta a lejátszásra kerülő tekercek sorrendjét és a darabokhoz a sokféle, acetilén- meg villanylámpa segítségével megfelelő fényhatásokat mesterkedett ki. Itt említem, hogy ezt a tisztet Vasstól később a széplelkű Gorcey Pál gróf 16-os huszárezredes, herceg Windisch-Graetz Lajos lovassági felügyelő egykori szárnysegéde vette át. Ez a barátság később nagyon kimélyült, amit eléggé bizonyít az, hogy Gorcey gróf lett a mindig legnagyobb becsben álló óraszerszámok és órák örököse Hammersberg Gézával és Sztáray Gábor gróffal. Ezek hárman voltak ugyanis István gróf vezetése alatt a másodperces csillagászati órák. nagyszalánci gyártói.

Említésre érdemes, hogy akkoriban még csak, három organola-orchestrell volt a kontinensen: a Vilmos császáré, a Kruppé és a Bayeré. A szalánci rendelés anyira meglepte az amerikai gyárost, hogy maga utazott le és vezette ott a beépítést. A sípok egész szobát foglaltak el, a zeneterem falait több helyen áttörték, úgy, hogy a szomszéd szobák különböző pontjain szólaltak meg a regiszterek, az egyik.

falon pedig redónyszerűen fedett sípregiszterekkel nagyszerűen lehetett a hangokat árnyalni. El lehet képzelni, mekkora gyakorlatot és zenei ízlést igényelt ennek a regisztratúrának a kezelése. A beépítés ideje alatt a gróf főúri vendégszeretettel vette körül a gyárost és tiszteletére nagy vadászatokat rendezett. A gyáros aztán viszonzásul a gróf által kijelölt operarészletekről számára tekerceket készíttetett. István gróf viaszfelvételeket maga is csinált.

A zene és a vadászat szeretete kapcsolta össze a családot a legmeghittebb találkozókon. István grófnak Mándokon, László fivérénel, is volt harmóniuma és ott játékát sógornője zongorán, Botka Béla pedig hegedűn kísérte. Máskor meg Sennyey Miklóséhoz Erzsébetfalvára hozatta el a harmóniumot, ahol a házigazda és Lányi Samu gondonkázta játékához. A híres mándoki harrier-falkavadászatok alatt, amelyek november elejétől egész Erzsébet-napig, a házi-asszony nevenapjáig, tartottak, a harmónium már nem igen jutott szóhoz, annál inkább a cigány. A háziúr a master, a társaság csaknem egész nap nyeregben, aztán angol meleg büffé, befejezésül egy magyar étellel, ozsonnák a pálmaházban, parádés ebédek és éjfélig tartó cigánymuzsika. Néha Fráter Lóránt is ott volt és ilyenkor az éjféλι terminus kissé kitolódott.

István gróf nem szerette a parádés italokat, inkább a savanyú bort itta. Megesett, hogy éretlenül¹ szedette le a szőlőt, hogy minél bicskanyitogatóbb folyadékhoz jusson. Ételekben viszont ínycenc. Mikor 1888-ban Vécsey Tomi báróval együtt, mint népfölkelő-husár önkéntes bevonult a hadsereghez, a királygyakorlatokon Albrecht főherceget a saját felszerelésű menázszi-kocsijából traktálta. A korhelykedést nem szerette, csak a szép mulatást. Finom lénye ösztönösen fordult el mindentől, ami szertelen és duhaj. Vécsey Tomi báró borsos kiszólásait szellemességük miatt szerette. De került az érintkezést pl. a hernádvécsei örgróf Pallavicini Izrnonddal, aki akkoriban olyfajta mulatozásairól volt híres, hogy a bártfai savanyúvizes medencébe közvetlenül öntött

be nagymennyiségű bort, hogy kényelmesebb legyen a spriccer fogyasztása. Vendégeit sohase feszélyezte és magát se engedte általuk feszélyezni. Étkezésnél minden vendég 3 deci bort kapott és abból maga látta el magát; kínálás, koccintás nem volt. Abba se szólt bele, hogy pl. Lányi Samu a kisasztalnál a spárgának következetesen a száraz szárát szopogatta.

Kétségtelenül sok érték és sok eredetiség volt Forgách Istvánban íelhalmvzva. Es ha ezeknek az értékeknek csak ily futólagos ismerete mellett is visszagondolunk arra a megjegyzésre, amely ezt a zenei arcképet bevezeti, akkor egyszerre megvilágosodik előttünk annak szellemessége. Ha István gróf rá lett volna utalva arra, hogy csak munkájából éljen meg, akkor sokféle képességeinek egyikét-másikát kénytelen lett volna szakszerűvé fejleszteni. Minden tehetségével ezt aligha tehetné meg, a polihisztorok igen ritkák, de a tehetségmérőn a mutató az ezmester-naturalistától a szakember felé lendült volna. Kérdés, nem lett volna-e kár az így örökre elfakuló egyéni színekért, az őstehetség szűzies érintetlenségű szivárványjátékaért? És alighanem így gondolkodhatott erről ő maga is, aki szellemének szabad szárnyalását bizonyára nem szívesen váltotta volna fel diplomákra.

Forgách István gróf nagyon szerette a családját, de talán legközelebb a vele kongeniális szellemességű Margit nővére állt hozzá és annak leánya Palma, aki ma is a legbensőségesebb érzésekkel emlékezik erre a lenyűgözően eredeti, tartalmasán csendes, fölényesen szerény, „stillvergnügt” egyéniségre. Mert István grófnak a zárkózottsága, helyesebben a neki nem megfelelő emberektől való elzárkózása, nem pesszimizmusból, hanem éppen abból a lelki kiegyensúlyozottságából fakadt, amely a maga saját derűs mikrokozmoszában megtalálta az élet értelmét. Maga se tudta talán, hogy a bölcs elégedettségnek ebbe a filozófiájába, valahogy a zenei elmélyedés szárnyain, az Evangélium sugározta be a derűt.

Inkább az ő agglegényesen kényelmes, különc-

ködési hajlamának tudható be, hogy jobban szerette a férfitársaságot a nőinél. Egy időben, ha hölgyek közeledését neszelte meg, ami egyébként ritka eset volt Szaláncon, mint a szélvész iramodott bricskáján a kerekhegyi vadászkastélyba. Különösebb veszély esetén pedig meg sem állt Tűzsérig, menekülésszerű, marathoni futással. A férfiak közt a jó magyarokat, a zenei hajlandóságúakat szerette, főként ha még valami eredetiség, humor vagy népies vonás is volt bennük. A svadás Hammersberg László (Haburák), a hatalmas erejű, patkótörő, birkózó Vécsey Tomi (Alfonz) báró, az adomás Bidló Ignác igazgató, a nagyolvasottságú Lencz József plébános például mind megütötték az eredetiségnek ezt a különleges mértékét. Közvetlen, kedves, humoros kedélyű volt István gróf és ezen a téren talán legjobban a valóban tartalmas tót humort szerette. Perfekt tót volt, öreg komornyikjával mindig tótul beszélt és mindig barátságosan. Ha nagynéha tekintély kedvéért ráripakodott az öregre, az sunyi megilletődéssel motyogta, hogy „Doraz bice, hejretyutyu!” és el-ódalgott.

Forgách gróf szelíd, béketűrő ember volt, de az igazság fanatikusa közéletben és magánéletében egyaránt. Sok mindent elnézett környezetének, de a hazugságot, kétszínűséget nem tűrte. Jellemző igazságszeretetére az acetilen-pere. Nagy ritkaságszámba ment, hogy a bírósággal akadt dolga; mégis, mikor észrevette, hogy egy fővárosi cég, nyilván visszaélve sokszor tapasztalt béketűrő jóindulatával, nem a megállapodásszerű anyagokat küldte az acetilenvilágításhoz, melyet akkoriban Szaláncon használtak, haladéktalanul peresítette az ügyet. A tárgyaláson maga is megjelent és Rultkay János törvényszéki bíró előtt a legkíméletlenebb formában fejtette ki álláspontját. Mikor pedig megnyerte a pert, kijelentette, hogy csak az igazságot kereste, az ítélet anyagi előnyeit elhárítja magától. Aztán ropogós készpénzzel kifizette nemcsak a saját, hanem az ellenfél álmélkodó ügyvédjét is.

Elmondok még itt egyet s mást István gróf

nemeslelkűségének a jellemzésére. Mikor id. Hammersberg László, uradalmi jogtanácsosa, meghalt, megbízta annak utódját, Szalay Lászlót, hogy a megállapodásszerű járandóságokon felül az özvegy adóit is fizetgesse. Az özvegy aztán nem győzött csodálkozni, hogy az adóhivatali urak milyen jók hozzá. Mikor pedig Hammersberg Dezső, aki 7-es huszár volt Bécsben és mellékfoglalkozásként lovakat vett tőle, hogy belovagolva tovább-eladja, egy 800 forintban kialkudott lovat nem tudott átvenni és arról levélben le is mondott, pár nap múlva 600 forint kíséretében oly értesítést kapott István gróftól, hogy a lovat sikerült másnak eladnia 1400 forintért, a nyereség tehát a Hammersbergé.

István gróftot néha hónapokig nem lehetett Kasán látni, de ha valamelyik abaúji vagy szomszédos községet elemi csapás sújtotta, nyomban megjelent bőkezű adományával az alispáni hivatalban, még: mielőtt a hivatalos gyűjtés megindult volna. Mikor a közeli Kozma község háromnegyed része leégett és kastélyának a terraszáról látta a magasra csapó lángokat, azonnal szekérszámra küldött oda eleséget. Mikor pedig többen fasegélyért folyamodtak hozzá, hogy házukat felépíthessék, az összes károsult számára egy egész erdőrészt jelölt ki kitermelésre. Az is jellemzi az István gróf jóságát, hogy alkalmazottai számára két törvényt írt elő: az egyik az volt, hogy becsületesek legyenek, a másik az, hogy szegény embert ne bocsássanak el üres kézzel a házából.

De ha most már ennek a külsőségekben néha különködő, a fővárosban is, csikorgó hidegben is Kneipp-szandálban, szélesen nyitott gallérral, rövid nadrágban és havelokban járó, markáns arcélú, folyton dolgozó embernek, ennek a remetéskedő egyszerűségében is grand-seigneur-nek jobban a lelkébe nézünk, úgy az ő alacsony alakja nőni kezd és az esztergályos-, órás-műhelyből, fényképész-ateliéből, zeneteremből típusá nő, típusává annak a reprezentatív tekintélynek, amely a hivatása magaslatán álló arisztokráciát történelmünk legszebb korszakaiban vezetőosztályá emelte. Mert jól fejt ki Kornis Gyula⁴¹

Apponyiról tartott Kisfaludy-társasági székfoglalójában, hogy a magyar főnemesség, ha elnemzetietlenedett is egy időre, de aztán a nemzet kebelébe visszatérve, idehozta és a maga módján itt terjesztette az európai kultúra magasabb formáit.

Az igen kevés számú Forgách Istvánokat nem lehet és nem szabad elfelejteni; különösen nem a gyökertelenedés mostani korszakában, amikor a mesterséges népi átcsoportosításokkal és belső társadalmi átrétegződésekkel kapcsolatban, határokon innen és túl, oly nagy keleté van a meghunyászkodó vagy már öntudatlan történelemhamisításnak. Túl mesterségen és művészetten, Forgách Istvánnak az alakja úgy áll továbbra is előttünk Abaújvármegye élén, mint a hajlíthatatlan gerincű, tevékeny és áldozatos, autochton magyar nagyúr eszményképéé.

Ennél a megállapításnál mégis meg kell állnunk egy szóra, mert ha egy kis visszafelé-okossággal gondolunk vissza Nagymagyarország nagyurainak az életére, akkor nem egész igazságos általánosítással úgy szoktak vélekedni, hogy abban a nemzeti jólét emelése szempontjából nem volt elég nagyvonalú produktivitás. Kétségtől, a közre nézve eredményesebb lett volna talán gróf Forgách Istvánnak is az élete, ha nagy munkabírását és magasszempontú puritánságát teljesen és közvetlenül a közügyek szolgálatába állítja. Tudjuk azonban egyrészt azt, hogy annak a korszaknak váltógazdaság nélküli politikájában ellenzéki gondolkodású ember nem igen juthatott olyan hatalmi pozícióba, amelyből eszméit megvalósíthatta volna, másrészt pedig gróf Forgách Istvánt alaptermészetének zárkózottsága közszerelés helyett inkább általános-emberi eszmék csendes, meghitt kultuszára predesztinálta. És tudjuk azt is, hogy az ilyen tartalmas életek, ha pozitív alkotásokat és közvetlen eredményeket nem is tudnak felmutatni, a nemzet etikai birtokállományához tartoznak.

Sok, néha jelentéktelennek látszó mozzanattól tevődik össze az, ami egy ilyen közéleti jellegű magánélet etikai tartalmát kiteszi. Ilyen mozzanat itt például az, hogy István gróf fehérasztalnál nem győzi

elégge figyelmeztetni Hammersberg Lászlót, hogy többet törődjék a kerületével. De közéleti tevékenységnek számít állandó, meg nem alkuvó politikája vagy a közügyekben való nagy áldozatkészsége is.

Nemrég jelent meg Kassa-Kosice könyvpiacán Szmrecsányi Géza „Dobry luft”⁴² című könyve a békebeli sárosi életről. Minket itt annyiból érdekel ez a könyv, mert az annak a Felvidéknek a szellemi életével foglalkozik, amelynek egyik vezére Abauj részéről éppen Forgách István gróf volt. Az a kép, amit itt a Felvidék szellemi életéről kapunk, talán kissé zavart és fontosnak látszik az ilyfajta elsiklások helyreigazítása, mert a nagymagyarországi hagyományokat a szellemfolytonosság biztosítása érdekében nem szabad elhomályosodni engedni. Ott kell egy-egy elsiklást egyenesbe hozni, ahol arra a tárgyalás alatt álló téma kézzelfogható támpontokat ad. És ilyeneket ad gróf Forgách István közéleti szereplésének vizsgálata, szemben Szmrecsányinak a Felvidék társadalmi és szellemi életére vonatkozó nem egész helytálló megállapításával.

Minden vidéknek, amely eredeti színeket tud belevinni egy nép életébe, szüksége van olyan tájfanatikuskokra, amilyen Szmrecsányi is. Ezek öntudatosítják az illető vidék jellegzetességeit. Ezen a téren különben Sáros szerelmeseinek könnyű dolguk van, mert a sárosi égszín-kék couleur locale-t Szinyei-Merse Pál örök időkre belefestette a művészetek s ezzel a népek történetébe. Ezeken a képeken készen bontakozik ki a sárosi élet. Mikor Mikszáth az első Szinyei-kiállításon végigment, megnézte a cipőjét, hogy nem harmatos-e? Szmrecsányinak se volt egyéb dolga ebben a könyvben, mint hogy abba a harmatos életbe a sok jóízű anekdota felelevenítésével bele lehelje a lakók bohém kedélyét. És ő ezt a bensőséges munkát valóban nagy odaadással végezte el. De már nem lehet mindenben osztani azokat a nézeteit, amelyeket a sárosi lélek elemzése kapcsán a szomszédos megyebeliokről hangoztat. Az jól áll neki, hogy jellemző ráartisággal azt vallja, hogy „az ember sárosi mivolta már rangszámba megy.” Hanem

aztán azt is állítja, hogy éppen ezért a sárosi nem is igen kereste más szerzetnek a barátságát, legfeljebb a szepességit szívelte, de az abaujit és a zemplénit semmikép. Az abaujit azért nem, mert ott a nagy és a kis urak összeforratlanul éltek, a zemplénit pedig azért nem, mert ott a nagyobb urak tekintélyének a súlya alatt a kisebb urak egyéniségüket elvesztették.

Hát ami először is a szepességit illeti, legfeljebb annyi áll meg a dologból, hogy estefelé, úgy hegedüstimmeláskor, a szepességiek mulatósabbja szívesen átszomszédolt Sárosba. De ezen túl a sárosiak bohém-ségétől semmi sincs oly távol, mint a szepességiek biedersége; viszont nagyon közel áll hozzá a zempléni lélek tartalmas álmatagsága meg nemkevésbbé karakán rátartisága. Ha a sárosi Usz parádés kocsisa azt kiáltja a kassai püspök fogata felé, hogy „térjen ki, mert itt maga az Úristen jön,” akkor a zempléni Szemere meg szédül, ha arra gondol, hogy ő Szemere de genere Huba. Nem akarja ez azt jelenteni, hogy a sárosi lélek tartalmatlan volna, ellenkezőleg nagyon is színes és eredeti, de jól mutat rá Petrovics Elek, hogy ez az eredetiség a középszerűeknél inkább csak furcsaság és csak a legnagyobbaknál kiválóság.⁴³

Jól veszi észre Szmrecsányi, hogy Abaujban az urak összeolvadása hiányzott. Azért hiányzott, mert ennek a megyének kisszámú nagyurai jobbára közszereplés híján valók voltak. Ezzel a heterogén Abaujjal és a mágnás-osztályt többé-kevésbé nélkülöző, egységes Sárossal szemben viszont Zemplénben a nagyurak, a nagybirtokos-osztály, nagyobb műveltsége és a kisebb urak, a lateinerek, nagyobb reális felkészültsége összefogott az una eademque nobilitas fogalmának a kiépítésén. Ha Andrássy Gyula gróf, végy Sennyey Pál báró kezében van az alkotmányvédelem és a kultúra zászlaja, éppen úgy rangkülönbség nélkül megy utána a vármegye, mint ha Kossuth Lajos, vagy Kazinczy Ferenc lobogtatja azt. A Szmrecsányi-féle suba-guba-kategóriákat azóta még jobban kisámfázta a korok haladó szelleme, mégpedig nem is annyira a Verbóczy-féle una eademque nobilitas

merőben politikai természetű jegyében, mint inkább az evangéliumi tökéletesedés szellemében, amely a lelkileg-nemes több-embert állítja oda ideálul, akitől azonban azt is megkívánja, hogy büszke legyen származásának előkelőségére, mert az többnyire egyúttal a köznek — lelki, szellemi, anyagi téren — régibb, erősebb, beidegzettebb irányító-szolgálatát, vezetését is jelenti.

De már most hogyan kapcsolódik be ebbe a szellemtörténeti térképbe a Forgách István gróf érdekes alakja? Hát úgy, hogy a nagyobb közéleti szereplés híján való abauji mágnások közt Hadik János gróffal együtt éppen ő volt a megyéjének az, ami Zemplénnek leginkább az Andrássy grófok. A mindig ellenzéki Abauj Beöthy Ákosainak, Bulyi Dezsőinek, Stekker Károlyainak, Semsey Lászlóinak, Puky Endréinek, Hammersberg Lászlóinak, Rakovszky Endréinek, Szalay Lászlóinak — kell-e ennél kurucabb derékhad? — mindig Forgách István állott az élén. A papságból leginkább Hoffman Arnold, a katonaság és Konrády Lajos a művészkanonok tartozott ide és Csizsárik János is, a későbbi rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, aki sok időn át a Vatikán melletti követségünkön teljesített kánonjogi tanácsosi szolgálatot. És ide tartozott egy időben, de már inkább külön fronton, Eöttevényi Nagy Olivér is. Takács Menyhért premontrei prépost elnök mellett a Kazinczy-kör ügyvezető elnöke, minden kulturális mozgalom lelke, a Külügyi Társaság mostani igazgatója, aki akkoriban jogakadémiai tanár létére ifj. Andrássy Gyula gróf alakuló Alkotmány-pártjának a zászlaját lengette. Különben a megyegyűlési ellenzék vezérekara legtartósabban Szalayból, Hammersbergből és a vidék képviselőjében Koós Józsefből állott.

A megyék feledhetetlen közjogi gazdagságú, országos megmozdulásai során, amelyek alkotmányvédelmi jelentőségéről újabban olyan szívesen feledkeznek meg, Apponyi Forgách István és Hadik János grófokon meg Beöthy Ákoson, majd később az alkotmánypárt Andrássyja megint Forgách István és Hadik János grófokon át fűződik Abaujhoz. Bár Forgách

inkább zárkózott életet élt és a fórumon nem sokat jelent meg, lehet mondani, hogy Abauj-vármegye sok időn át Forgách István és Hadik János grófokon át kapcsolódott be úgy az európai gondolat, mint a magyar érzés áramköreibe.

Abban a politikai gárdában akadt olyan is, aki-vel Forgách István grófnak a politikán túlemelkedő, közös témaköre volt. Leginkább talán a klasszikus zenei műveltségű Puky Endre volt ilyen, aki aztán az önkormányzati alkotmányvédelemnek ebből a nagyszerű kassai közjogi iskolájából, az összeomlás után, képviselőházi alelnökké, külügyminiszterré, majd a közigazgatási bíróság elnökévé lett, Ennek a magas bíróságnak mostani érdekes joggyakorlatába igazán stílusosan illeszkedik be az ő par excellence közjogi veretű jogi műveltsége. Es a zenei barátság erősebb volt a politikainál, mert hiszen Forgách és Puky a nemzeti követelmények és a közéleti tisztaság igen magas igényű politikai hitvallásával Apponyiban, a kassai ellenzékiiség éltető napjában, forrtak össze; Apponyi pedig túl a politikán azt is tanította a Schalkház nagytermében, hogy az ember szellemi életének két legmagasabb csúcsa a vallás és a zene. Forgách gróf vallásilag korának bizonyos jóindulatú közömbösségébe feledkezett, de a szalánczi orgonaszobában, vagy egy Patti-, Barbi-, Bianchi-, Lindt-, Svärström-, de Treville-, vagy egy Sarasate-, Rossi-, Kubelik-, Vecsey-, Kocián-, vagy egy Sauer-, Thomán” vagy leginkább egy Pablo Casals-féle kassai hangversenyen bizonyosan alázatos elmélyedéssel kémlelte lelkében a másik csúcsot is: a vallását. Abban az alpesi magasságban kristálytiszt a levegő és könnyű egyik csúcsról a másikra átlátni. Aki Forgách Istvánt hallotta orgonán játszani, az mindjárt megérezte, hogy az ő sokoldalú szellemisége a zenében élte ki magát a legteljesebben, még pedig a zenének egy szinte vallási mélységű átérzésében.

Forgách gróf kereste a kapcsolatot a Kassán felépő művészekkel. Mikor például Fráter Lóránt Kassán énekelt, meghívta őt Nagyszalánczra. Vele ment Paksy József kir. főügyész is, aki Fráternek közeli

rokona volt. Az idő nagyon szeles lévén, a gróf valamiféle védőszerkezetet mesterkedett a kocsi elejére. Mikor aztán Fráter megkérdezte a kocsistól, hogy mire való az a cifraság és a kocsis megmagyarázta, hogy „a gróf úr a főhadnagy urat akarja meg! védeni a széltől,” Fráter Lóránt széles mosolygással jegyezte meg:

— Ijnye, de finom nipsíg!

Az úri és paraszt tehetségek és huncutságok ezt a pompás tulipánba szökkent letéteményesét nagyon szerette Forgách István, akit az östehetség mindenféle formában érdekelt.

Sokat játszott a nagyorgonán Schmidthauer, Sugár Viktor, Mailáth József gróf. Gyakori vendég volt Plotényi Nándor hegedűművész, Forgách Béla gróf. Puky Endre, néha kamarazene-társaival — a híres szalánczi szalon-ötös! — napokat töltött Szalánczon. Az ötösben felváltva szerepeltek a Puky-fivérekén kívül Hoffmann, Kazinczy ímre, Kövér, Mosolyi, König Péter.

Ilyenkor a zongora-szólamot István gróf pianolán játszotta. A pianola géphangszer; de oly tökéletesen kiárnáló kezelése, ahogy azt István grófnál láttuk, művészetszámba ment. Még inkább művészet volt annak kamarazenebe való beállítása, főleg a szólam belépésének hajszálpontosságú eltalálása miatt. Es talán még súlyosabb zenei feladat elé voltak állítva az ilyen zenei produkcióknál a muzsikustársak. Dehát Forgách grófnak a zeneileg igen fejlett Kassa városa megadta ehhez szinte a beidegzésig menő előképzettséget.

Ha igaz az, hogy egy város zenei életének fejlettsége kamarazenéjének mineműségétől függ, akkor elmondhatjuk, hogy Kassa e téren az 1840-es évektől fogva szinte fokozatosan tökéletesedett. A Bruder—Bretz—vonósnégyes, a Zenekedvelők Egyesülete, a Huszka—Schirger—két Gregorovits, majd a Puky—Bittner—két Gregorovits vonósnégyesek, a Müller—Labus—Vetter—Auszt—négyes, a Steer-féle zenei együttes (Pöschl—Elischer—két Gregorovits—Hasel), a Wittenberger-estek, a Steer—Gregorovits-féle nagy-

orkeszter, a Spielman-kvartett mind nagyszerű iskolák a minden zenei megmozdulás iránt érdeklődő” muzsikus-gróf zenei kifejlődéséhez. Aztán meg olyan együttesek is vendégszerepeltek Kassán, amilyen a Joachim-féle vagy a Hubay—Popper-vonósnégyes vagy a Rosé-kvartett. Külön vonzóerővel bírtak Kassán a külföldi nagy muzsikusok számára a két Melczer bárónő vendégszerető művész-szalonjai: télen a kassai Harang-utcai, nyáron a kékeddi kastélyban. Megfordult ott minden világjáró művész, akik nagyrészt éppen az ő hívásukra és buzgólkodásuk folytán jöttek el Kassára. Ezek a művészek a szalon főhelyén egy állványon elhelyezett nagy réztáblán írták alá a neveiket és az aláírások aztán a leggondosabb kivitelben bevésettek a táblába.

Forgách gróf szociális gondolkodására jellemző,, hogy, ha jótékonyságról volt szó, félretette a nyilvános szerepléstől való idegenkedését és maga is szerepet vállalt. Pl. emlékezetes az a szereplése, mikor az 1900-as évek elején egy Szalay Lászlóné, akkori főispánné által rendezett nagy estélyen a Városi Színházban kamara-trióban vett részt pianolájával; míg partnerei Puky Endre (hegedű) és Szegedy (celló) voltak. Ha jótékonyságról volt szó, Puky alispán letette a tollat és felvette a hegedűt, Forgách gróf pedig otthagya a szalánczi meghitt csendet és a színházban zongorához ült.

Igen bensőséges volt Forgách István grófnak a sógorával, báró Sennyey Miklóssal, való kapcsolata is. A háború előtti Felvidék ezt a két jellegzetes alakját a gondolkodás puritánsága, az erős magyar érzés, amellet a zene és a vadászat magasigényű kultusza fűzte össze. Politikai hasonlatosság is volt köztük: mindkettőben lángolt Magyarország függetlenségének és szabadságának a vágya, de egyik se mindenáron való ellenzéki, a politikai kérdések személyeskedő ködéből szeretik kiemelni a lényegét í és csak akkor állanak melléje, ha azt közérdekűnek ítélik, de akkor egész lélekkel. Tudjuk azt is Forgách Istvánról, hogy az igazi tehetség veleszületett bőkezűségével szeretett tanítani és a gondonkában

legkedvesebb tanítványa éppen Sennyey Miklós volt. Kapcsolatukat igazában a zene mélyítette ki, azok a zenei órák, amikor mint tanító és tanítvány néztek egymásnak igaz rokoni, jóbaráti szemébe. Pompás kép ez azokból a gondatlanabb, emelkedettebb időkből. Sokat vadásztak is együtt. Az a csaknem végzetes kimenetelű vadászbaleset, amikor az István gróf lövedéke, vadászos kifejezéssel élve, gellert (Prellschuss) kapott és vendégének, 'Sennyey Miklósnak, a lábát súlyosan megsebezte, olyan mély hatással volt István grófra, hogy szinte búskomorságtól féltették. Jőidéig aztán, ha vendége volt, csak bottal ment vadászatra. Azt az egyáltalán nem vadászos vonást is fel kell különben róla jegyezni, hogy egy időben meg azért nem vitt magával puskát, mert sajnált a vadra löni, különösen az őzre. Ilyenkor úgy mutogatta botjával a vadak váltóit, mint ahogy a karmester a szólamok bevágását jelzi.

Milyen érdekes találkozása gróf Forgách Istvánban a társadalmi zárkózottságnak és a művészetbeli szerénységnek a politikai hajthatatlansággal! A Forgáchok pompás ősgalériájában sok nagy hazafi van, de talán egy se olyan megkapó lelki alkatú, aki a bohémségig lány művészi hajlamok mellett ennyire rátartó politikus, ennyire intranszigenens magyar tudott volna lenni. Rákóczinak az Emlékiratai⁴⁴ visznek közelebb ennek az érdekes lélektani szintézisnek a felértéséhez. Azt olvassuk ott István grófnak talán a legnagyobb öséről, IV. Simon kuruc generálisról, a medgyesi hősről, hogy ő volt az egyetlen a magyar nagyok között, akivel a fejedelem baráti viszonyt tartott; mégis, mikor ez az igazán kuruc katona egyszer úgy érezte, hogy az ő felfogása jobban képviseli a százszázalékos magyar álláspontot, mint a fejedelemé, a vígkedélyű, bohém nagyúr egyszerre a sarkára áll és olyan mereven helyezkedik szembe az urával, hogy az elfogatja őt. Ez a kontraszt csillan meg valahogy István grófban is, ahogy a nagyszalánczi műtermében meg kinn az erdőn szinte feloldódik artisztikus érzései közt, aztán másnap a a kassai megyegyűlésen a leghajthatatlanabb maga-

tartással az ellenzék élére áll. Tévedne, aki azt hinné,, hogy ezek a hangulatváltozások egyszerűen valami nagyúri szeszélynek lettek volna a folyományai. Gróf Forgách István, mint ember, olyan nyugodt és megfontolt, mint politikus olyan jó hazafi volt, hogy merőben távol állt tőle a műkedvelői ellenzékieskedés: a nye pozvolimek és a kortes-lelkesesedések szokványos végigélése, úgy ahogy azok egy nemzet életében adódnak.

A kicsinyes szempontokat elsodró, nagyvonalú magyar-érzés nemcsak hazafiúi,, hanem valahogy művészi lényének is alapeleme. És ennek az érzésnek az orgonáján is volt egy regisztere. Azon az orgonán a regiszterek százai sorakoztak fel, de minden Tuba-nál és Celeste-nél nagyszerűbb, láthatatlan íegiszter szólalt meg, ha ő ült hozzá egy kuruc nótát eljátszani: fellángoló, majd lemondásba hajló, férfiasan meleg hullámozása magyar célok akarásának és magyar szépségek átérzésének. A tárogató regisztere volt ez? Nem. A történelemé.

Mikor 1906-ban Rákóczi hamvait hazahozták, a gyászvonat Nagy-Szaláncon is megállt. A hegyeken máglyák égtek és a várból tárogató szólt. Ezt a hangulatot örökíti meg Czóbel Minka ott írt verse, az az „Emléklap”, amelyet István gróf igen szeretett.

EMLÉKLAP Czóbel Minkától

Nagy-Szaláncz, 1906. okt. 29.

Bíborpiros tűzben kigyúlt Szaláncz vára,
Magyarország Erdély fejedelmét várja.
Kardos alakokkal telik meg a terem,
Közeleg a vonat, jön a Fejedelem!

Közeleg a vonat sötétlő tömege,
Világos útjára sötét árnyat vetve.
Égő fáklafénytől világos az útja:
A hegy-völgy es vidék máglyáit kigyújtja.

Fekete vonaton csak egy kocsifénye
Világít a sötét, felhő-borús éjbe,
Koporsó van rajta, bíbor borul rája,
Felette Rákóczi arany koronája.

Eliramló vonat viszi a koronát,
 A nagy fejedelem hamvadozó porát,
 S ők, kik életükben híven vele voltak,
 Itten is kísérik — a hősök, a holtak.

Fáklyatűz, máglyatűz világít az éjbe,
 A bujdosó hősök hazajöttek végre.
 Lobogók hajlanak, kétszázados cseren
 Zöld lombok fakadnak. — Jön a Fejedelem!

A Forgách-nemzetség nevében István és László grófok járultak a koporsóhoz és István gróf Simon generális törökverő kardjával tisztelgett a hamvak előtt. Ez a kard, amelyet Simon gróf magától a Fejedelemtől kapott, a Forgách-család legnagyobb kincse.

István gróf áhítattal mutogatta a szalánczi várban összegyűjtött családi emlékeket, a falon a képeket, a szekrényekben pergamenteket, de írott emléküik nem volt Simon generálistól. Mindenféle kerestetett Simon-féle iratot, külföldi aukciókra megbízottakat küldött, de mindig csak hamisítványokhoz jutott. A Forgách-családi levélgyűjtemény a Nemzeti Múzeumban van letéve, de István, gróf külön gyűjteményt rendezett be Szalánczon is. Éppen úgy szerette ezeket a leveleket, mint maga Simon generális, aki, mikor 1711-ben Lengyelországba emigrált, összes családi drágaságai közül csak a levéltárt vitte magával.

A csodálatos véletlen úgy hozta magával, hogy kis okiratgyűjteményemben volt egy muzeális becsű levél, amelyben Forgách Simon 1705-ben Medgyes alól saját kezeirésével beszámol győzelmes csatájáról. Sohase gondoltam, hogy erről a kincsről valaha is le tudjak mondani. És mégis, mikor láttam, hogy a szalánczi várban nincs Simon-féle írott relikvia, akkoriban igen erős gyűjtői szenvedélyem egyszerre felengedett, mikor pedig később felhangzott az orgonán egy különös szépségű kurucnóta, éreztem, hogy a történelmi okmány megmozdult a gyűjteményemben. Mikor aztán a legközelebb elmentem a zene-kastélyba, stílusosan berámázva magammal vittem az írást és ott is hagytam.

A kandalló előtti karosszékben háttal ültem az orgonának. A fejem felett, kivetett regisztereken, mennyei kórus énekelt. Majd a „Tosca” pápai körmenete jött, amibe bele-beledörrent az Angyalvár ágyúja, hirdetve, hogy Angelotti megszökött. Aztán lekapcsolódott a pianola-szerkezet és István gróf maga játszotta tovább saját elgondolásában ezt a nagyszerű orgona-betétes operarészletet. De az ágyú már valahonnan Majtény felől szólt, kuruc tárogatófutamok nyögdecseltek a visszhangjában. Mintha tábortűz parázslana a kandallóban. Elővettem az írást, csendesen odavittem az orgonához és letettem rá, mintegy áldozati oltárra. István gróf abbahagyta a játékot és közel hajolt a levélhez. A fac-similé-kről ismert aláírásból egyszerre látta, hogy miről van szó. Valósággal áhítat ült az arcára és a szeme könnyben úszott. Nem tudott szóhoz jutni a gyönyörűségtől. Aztán maga elé állította a levelet és lejátszotta belőle a kuruc-idők De profundis-át, a Hej, Rákóczi, Beresényi-t. Olyan mesteri ihlettséggel, annyi szent hevülettel, hogy egyszerre feltámadtak körülöttünk, egész igazézetes valóságukban, a daliás idők.

Én azt hiszem, akkor ismertem meg igazán Forgách István grófot, ebből a kuruc imádságból. Több vagy más is volt abban, mint zene: egész világnézeti megnyilatkozása volt ennek a művészi hangulatokban felolvadó, de elvekben sziklaszilárd, bársonyosan-bronz egyéniségnek. A levél pedig azontúl ott függött, barokk metszésű rézramájában, a várban, a nagyszalonban, annak is a főfalán, a Czóbel Minka „Emléklap”-ja mellett.

1915-ben, az orosz betöréskor, szétszedték és Budapestre szállították a nagyorgonát. A gazdája akkor úgy érezte, hogy egyszerre szegény lett. Később, 1616 elején, visszaszállították és megint összeállították, de először csak hiányosan, mert az amerikai vagy legalább a berlini szerelő elhozatásáról, amint az a békeidőben szokásos volt, szó sem lehetett; a budapesti Chmel-cég akkori orgonaszakértője pedig csak apróbb javításokat tudott rajta végezni. István gróf rakosgatta, cserélgette a sípokot, fúvókat naphosszat,

de akármennyi szakértelmet fektetett is be a munkába, az ármányos instrumentum csak nem akart megszólalni; hisz már az egerek is több helyen ki kezdték. Szinte betege volt már az ezermester-nagyúr a maga nagy tehetetlenségének. Mődfelett keserítette a hű barát szótlansága. Úgy viaskodott a megbénult roppant zene-alkotmánnal, mint valamikor még az agónia óráiban is, Leonardo da Vinci a lég-hajójával. Egy nap éppen 333-ik vaddisznóját ejtette el, egész különös nagyságút. Az izgalmas vadászatból felhevülten érkezett haza és nagy meglepetésére ott találta a berlini szerelőt. Le se tette átizzadt ruháját, hanem úgy, ahogy volt, állott munkába, kísérgetve vendégét fűtetlen helyiségekben, pincében, padláson. Akkor hűlt meg. Az orgona teljesen felépült ismét és ő kétszer játszott is rajta még, de kimerítette a játék. Pár nap múlva meghalt.

Ott voltam a temetésén.

Felállították a ravatalt a templomban. Eljött a nagy uradalom apraja-nagyja, az egész környék. Férfiember kevés volt már akkoriban a falvakon, 1916. telén, de az asszonyok még a csecsemőiket is elhozták és az országgraszoló nagyúri gyászba félve sírták bele a maguk szörnyű bánatát. A régi, kassai politikai és a későbbi, szalánczi zenei emlékek fájdalmas háborús hangulatában szinte úgy éreztem, hogy maga Forgách Simon áll a temetési menet élére kuruc lobogóval. Amikor pedig megindult a menet, — csak káprázat volt talán? — mint hirtelen égzengés az elborult táj felett, felcsendült az orgona valamennyi sípja, fúvója és nagyszerű gyászinduló zokogott végig az elárvult szalánczi völgyön.

O R V A Y Á K O S

1883-1934.

A lélek magyar egyénisége. — Cigányfogások. — Cigányok, kávéházi énekesek modorosságai. — Rhédey Júlia grófnő és a Fráter-, Paksy- és Berhelyi muzsikus családok — Muzsikus-bírák. — Ritmus-elmélete. — A katona. — A lovas. — Emlékek a nagyháborúból. — A tölgyesi matiné. — József Ferenc kir. herceg. — Az utolsó rádióhangverseny. — Bárczy István „Magyar nóta-kincs”-e és Evangélium-magyarázata. — Cigányos letétü nótagyűjtemény. — Parlando, rubato, melizma, glissando. — Cigánycifrák, magyarcifrák. Basilides. — „Debreceni kikötőben van egy hadihajó.”

Morvay Ákos szalonok, víg baráti társaságok fáradhatatlan, kedves muzsikusa volt, aki később, mint a rádió első magyar zongoristája, az elsők közt zengte be a magyar dalt a csillagok közé.

Cikornyátlanul tömör és színes zenéjével szinte a Fráter Lórántok és a Blaha Lujzák mértékét közelítette meg. Játékának tartalmas egyszerűségét színezték és semmiképp se bontották meg a néha talán szolgálilag utánzott cigányosságok. Muzsikusi öntudatosságának bizonyos mértékig mégis a rovására ment, hogy a cigányos előadási modort túlértékelté, amikor saját játékának magyaros zamatát abból magyarázta, hogy sok „cigány-fogás”-t lesett el.

— Ebben valószínűleg tévedsz — mondtam egyszer neki. — A te játékod magyaros zamata onnan ered, hogy az ősi magyar ritmust egészen kivételes mértékben érzed, sokkal jobban, mint mások és főleg jobban, mint a cigányok, akik nem lévén magyarok, azt nem is érezhetik. Ők nem *éreznek* magyarul, hanem pompás naturalista-muzsikusi hajlékonysággal *játsszák* a magyar zenét. Az sincs egyébként még tisztázva, hogy abban az ú. n. cigányos játékmódban mennyi származik a cigánytól és mennyi a muzikális magyar urak borközi dalolásaiból. Kétségtelen, hogy a csárdás ritmusát hibátlanul kiverik a cimbalmon, de az még nem elég a magyar zene öntudatos kultuszához. Azt mondta Apponyi a Zeneakadémia felállítását sürgető, első parlamenti beszédében, hogy a magyar zenének igazi magyar művészekre van szüksége és ilyeneket kell nevelnünk, mert még a magyar ritmika se teszi a magyar zenét, Brahms magyaros ritmusú

csárdásai még nem magyar csárdások, a magyar zenéhez a léleknek vérbélien magyar egyénisége szükséges.

A Morvay zenei egyénisége valóban vérbélien magyar volt és mint ilyen nagyon rátermett a magyar zene magasabbrendű művelésére is. Ha aztán megállt annak dilettáns mértékénél és bizonyos naturalista-hajlandóságú kultuszánál, egészen bizonyos, hogy ezen a téren a legmagasabb színvonalra kellett emelkednie. Ezzel szemben nem is nagyon fontos, hogy ő mit tartott magáról és mit a cigányokról. A legnagyobb művészeknél se ritka dolog, hogy művészetüket félszegen magyarazzák; még mindig jobb ez annál az esetnél, mikor pl. egy festő egész szónoklatot tud mondani egy olyan képéről, amely maga nem mond semmit.

Morvay szívesen vett részt a Fráter Lóránt-Társaság előadó-estjein. Sorra játszotta ott az ő tömör modorában az elnök — Sándor Jenő — „Halvány sárga rózsá”-ját, a főtitkár — Kárpát Zoltán — „Méregetem az út hosszát” kezdetű nótáját, a háznagy — Ruttkay Aladár — ezredes-dalköltő tearózsacsárdását. Balázs Árpád nótái közül a „Rácsos kapu”-t szerette, Farkas Imrétől az „Átmentem a Királyhágón”-t. A hosszú, sanszónszerű dolgokat, amilyenekre azt szokták mondani, hogy „hosszú, mint a Bendák nótája”, nem tartotta igazán magyarosaknak és ilyen címen sok népies műdalt kihagyott a programjából. Hosszabb lélegzetű nótája talán csak a Fráter Lóránt-Czóbel Minka „Száz szál gyertya” volt, de hát ez egész felépítésében több rokonságot mutat a komoly tónusú haramia-dalokkal, mint némely műdal vontatottan és modorosan érzelmes kabaré-románcával, amelyek valóban teljesen távol esnek a magyar nép lelki világától. Az ilyen műdalok, éppen a cigánymuzsika utóbbi átmeneti váltságával kapcsolatban, megint nagyon kísértettek. A cigánybandák ugyanis a jazz hatása alatt kezdték műsoraikat színesíteni és nem cigányos hangszerek bevonásával is, már inkább a régi bécsi Salonkapellékhez kezdtek hasonlítani. Oda aztán jobban be-

illettek ezek a modoros műdalok is, amelyek bizony hiába képzelik magukat magyar nótáknak, mert magyar érzés nélkül, csupán érzelgős kitarások által, úgynevezett Schmachtetznikből még soha se született magyar népdal, mint ahogy nem lesz igazi csárdás-tánc egy kis bizonytalan ritmusú zötyögésből és pár rosszul alkalmazott csuhaj-kiáltásból.

Főképpen sok baj volt a végefogyhatatlan parianokkal, amelyeknek a természetével, úgy látszik, máig sincsenek tisztában a jazz-ből a cigánybandába is beálló kávéházi énekesek. A magyar népdal epikus ömlésű, elbeszélő természetű, de abban az elbeszélésben a dallamnak és a szövegnek teljesen egybe kell fornia, mint ahogy valamikor Tinódy Sebestyén, Ilosvai Selymes Péter, vagy sokkal később Pete Lajos vagy Olchvály Ernő danolt. Ezzel szemben a kávéházi énekes énekközben mindig szavalni kezd és a zene kiszalad alóla. Ez a rossz szokás, kezdetével, még valahová a Solymossy-orfeumba nyúlik vissza, a jó Baumann Károlyhoz. A modorosság minden eredetiség gyilkosa és az ilyen kávéházi praktikák a magyar dal igazi jellemének a megrontására is alkalmasak. Bartók⁴⁵ mondta, hogy „a javított, szabályosra csiszolt vagy elmodorosított népies műdalok mögött az igazi falusi népdal kezd elveszni”. Érdekes, hogy a szónak és a hangnak az igazi magyar dalt jellemző teljes egybeforrása Schubert dalköltészetének is egyik alapvonása („das tieŵwurzelnde Gefühl rür die Zusammengehörigkeit und der Sinn für die volle Verschmelzung von Wort und Ton”).⁴⁶

Morvay Ákos a cigánymuzsikából egész kultuszt csinált. Néha egy este több kávéházba is elment, hogy ugyanegy nótát egymásután több bandával is eljátszasson magának. A cigányok közt Farkas Jenőt szerette a legjobban, akit sokszor meghívott lakására pár órai muzsikálásra. Teleky Sándor nótáénekesünkkel pedig a magyaros dalkíséret stílusát tanulmányozta. Társaságban szívesen hallgatta Kecskés Gábort, akivei atyafiségben is volt. Mégis a nemrég elhalt Gáli Endre és Paksy Jenő voltak azok, akiket külön-külön is, kifogyhatatlan gazdagságú négykezes programjukban

is, a legjobban értékelt. A Gáli tiszta klarinét-primje és Paksy kontra-brácsa-cselló-nagybőgő-„zengő basszus”-a ugyanolyan gazdag zenei hatásokat váltott ki egyetlen zongorából, mint a hasonló modorban játszó Villax István és Bersenyi László játéka kettőből.

Érdekes, hogy Paksy Jenő fivérével, Józseffel, az operettszerző-zongoristával, együtt — Rhédey Claudina grófnőn, V. György király feleségének, Teck Mary hercegnőnek nagyanyján keresztül — az angol királyi családdal rokon Rhédeyektől örökölték zenei tehetségüket: nagyatyjuk dessauai Herglotz Antal pancsovai törvényszéki elnök volt, nagyanyjuk pedig Rhédey Zsófia grófnő; ezeknek leánya, Erzsébet, volt az anyjuk, akit Paksy József kassai főügyész veti el és akit nagybátyjuk, Gábor gróf, adoptált. Erzsébet első unokatestvére, Fráter Béláné szül. Rhédey Julia grófnő pedig Fráter Lórántnak volt az anyja, úgy, hogy a Paksy-fiúk és Fráter Lóránt második unokatestvérek voltak. Még egy harmadik kitűnő magyar-muzsikusként, Berhelyi Ödönné szül. Ambrózy Máriának, a családfáján is volt egy Rhédey grófnő. Azt is meg lehet állapítani, hogy az átöröklött zenei tehetség Julia grófnóból indult ki, aki pompás magyar játéka mellett valcerek zseniális improvizátora volt. Genealógiai szempontból érdekes ennek a királyi családfának feljebb való vezetése és annak a megállapítása, hogy V. György és a többi Windsor és Stuart mind ismét magyar vérbe kapcsolódik, mégpedig árpádházi vérbe, mert Szent István nővére, Ágota, Edward the Exilnek volt a felesége.

Paksy Jenőt az ország legjobb basszus-kísérőjének tartotta Morvay, pedig tudjuk Rácz Janitól, a híres kassai cigánytól, hogy „a prímet akárki eljátssza, de a segítségben van az értelem”. És ugyanő állapította meg Paksy Jenőről, hogy „olyan fülhallása van, ami úriembernél ritkaság”.

Szerette Morvay a Kecskés—Paksy-négykezeseket is, verbunkosaik klarinét-cifrás primjét meg délceg ítemű basszusát. Néger nyavalygásokhoz szokott füleink ma is belepirulnak az élvezetükbe. Aki ma-

gyar mivoltáról néha-néha zenei úton nyomatékosabban tudomást akarna szerezni és nincs éppen kéznél a Psalmus Hungaricus, amely a mi viszontagságos történelmünket és a Gondviselésbe vetett hitünket teljes egészében revelálja, jól teszi, ha végighallgatja ennek a két magyar-játékosnak egy ilyen ciklusát: Félre búval... Piros, piros, piros... Eb fél, kutya fél... A csizmában nincsen kéreg... Átalmentem a Tiszán... és befejezésül a Primáciális csárdást. Vannak ott cigányosságok bőven, de úgy beleolvadnak az előadás magyar zamatába, hogy bizonyára nem lehet értük haragudni, a legszigorúbb folklorisztikus szempontból sem. Kecskés ugyanis teljesen a Gáli Endre hatása alatt áll, aki pedig cigányos külsőségek mellett is az öntudatos magyar-zongorázás egész iskoláját alapította meg.

Elöttem, éppen mint bíró előtt, sokszor emlegette Morvay, hogy a bírák közt van talán a legtöbb muzsikus-ember; lassan egész hosszú névsorát állítottuk össze ezeknek. És ha erre én itt rátérek, nem félek attól, hogy a talán túlhosszúra nyúló felsorolás ki fog esni a tárgyalás anyagából, mert az egyik-másik névhez fűződő zenei reflexiók is jobbra akkori beszélgetéseink kapcsán érlelődtek meg bennem. De érdekes lesz ez a felsorolás azért is, mert belőle látni fogjuk, hogy országunk egyetlen társadalmi rétegében mily nagy száma és mily sokféle árnyalata sorakozik fel a muzsikus-embereknek, kezdve az egész magas képzettségű kamara-játékosokon és végezve a cigányosan naturalista hajlandóságú zenedvelőkön.

Gáli Endre törvényszéki elnök, majd koronaügyész, Kecskés Gábor, táblai tanácselnök, Paksy Jenő törvényszéki bíró. És ki gondolná, hogy mikor Kecskés Degré Miklós táblaelnökkel, a nagy büntető jogással, a Szent Imre herceg-útján sétál, nem valami érdekes jögesetről folyik köztük a szó, hanem Wagner germán isteneinek a kuszált genealógiáját és Leitmotiv-jeit bogozgatják. Járásbírósi elnök Mészáros Pál, a neves dalköltő is; Székács Aladár pedig, aki egyházi énekeivel és magyar

dalaival is igazolni látszik azt a tételét, hogy az igazságkeresés munkájától nem idegenek a művészi elemek és aki, ha muzsikáról beszél, wagneresen megszegzett fejjel és arcéllal mindig az égre néz, közigazgatási bírósági tanácselnök és mostanában döntőbíró is. Székács, mint csellista, Popper-tanítvány; mint szerző pedig, mondhatnám, a Fogarasié, mert kompozícióiban szigorúan figyelemmel van a magyar zene természetének azokra a jellegzetességeire, amelyeket rendszerbe elsőnek Fogarasi János⁴⁷ íglt, a szintén bíró-nyelvtudós és dalköltő. Fogarasi a hétszemélyes tábla, majd a Curia bírása volt; nyelvészeti munkáiban pedig elsőnek tárgyalja a magyar népdalban uralkodó versmértékeket és nyelv s zene közeli kapcsolatait, amelyeket aztán talán legszélesebben Négyessy László⁴⁸ ismertetett egyetemi előadásai során. Ok fejtették ki a magyar prozódia főtörvényét — „a szólas első jelentős szavának első tagján van mindig a hangsúly” —, amely ellen Székács Aladár, nagyon kevesedmagával a dalköltők közül, sohasem vétett. Hogy pedig még egy más természetű érdekes példájára utaljak a nyelv és zene kapcsolatának bíró-emberben, felemlítem Szibenliszt Henrik törvényszéki bírót, akinek nyelvművészete fonetikai oldalról át meg át van hatva zenei elemekkel, aki, mondhatnám, a nyelvek muzsikusa. Yolland Arthur mondta egyszer, hogy aki Beethovent élvezni tudja, annak nem nehéz megéreznie egy idegen nyelv dallamstruktúráját.

Kazinczy Gábor ny. kúriai bíró egy időben igen népszerű dalköltő és előadó volt. Öntudatos zeneszerző Igyártó Zoltán törvényszéki bíró és a rádióban is szereplő Wesselényi István bírósági titkár is. Termékeny dalszerző Ráth Zsigmond, a Kúria volt másodelnöke. Mészáros Lajos, akinek finom dalaival a Magyar Zenei Élet kottamellékleteiben találkoztam, kúriai bíró. A dal- és operettszerző Ruszinkó Zsigmond törvényszéki elnök. És hány dalköltői álnév mögött — Csetneki Timár Krisztián, Szigeti Bandi stb. — rejteződik bíróember!

Nagy muzsikos volt néhai Goczigh József tábla-

bíró; Lampel Hugó ny. közigazgatási tanácselnök és Paradeiser János ny. kúriai bíró orgonajátékosok, az utóbbi zeneszerző is. Westermeier Vidor ny. kúriai tanácselnök, Haupt Albert és Meyer Guido kúriai bíró, Terebessy János táblabíró, Talcsik Károly járásbíró, néhai Hlavathy József főügyész-helyettes, Somló Sándornak, a Nemzeti Színház egykori igazgatójának, fivére, vagy Szecsényi Árpád veszprémi kir. ügyész hegedűjátékosok. Sebestyén Pál külügyminiszteri osztálytanácsos és Mihalkovics János osztálytanácsos (Casals-tanítvány), akik azelőtt szintén a bíróságnál voltak, továbbá Szentirmay Tamás törvényszéki és néhai Szemere Dezső járásbíró, csellisták.

Köröstarcsai Weér György, az utolsó kolozsvári táblaelnök, zeneszerző-zongorajátékos volt. Nagy zeneelméleti és összhangzattani készséggel zenésítette meg Baumbach „Zlatorog” című regéjét és éppenolyan bravúrral játszotta Bachot és Chopint, mint „cigányos” modorú magyar nótákat. Bárány Györggyel, a népszerű erdélyi dalköltővel, két zongorára játszottak, többnyire Bárány-nótákat és főleg kifogyhatatlan modulálásokban a Serly-féle Kék nefelejts-et. Bárány Wesselényi Ferenc hegedűjének is állandó zongora-kísérője volt. Érdekes, hogy teljes zenei szakképzettsége mellett is naturalistának érezte és vallotta magát.

Nagy Béla táblai tanácselnök, Derlaky János, Mester Dezső törvényszéki bírák, vagy Piskóthy Ferenc kir., majd kir. hercegi ügyész, énekesek. Helyesebben Nagy és Derlaky a Palestrina- és a Belvárosi- templomi kórusban *énekelnek*, Piskóthy pedig a fehérasztalnál és Mester a szőlőhegyen *dalolnak*. A dalos bírácoknak különben se szeri, se száma. Kell-e külön előadó a kuruc dalköltészet terén, mint a nemrég elhunyt Füzesséry Tibor, a Földbirtokrendező bíróság volt tanácselnöke? Még pontosabban talán azt kellene mondani, hogy az ilyen dalos emberek, éppen úgy, mint a nép is — az Erdélyi⁴⁹ distinkciója szerint — nem is annyira *dalolnak*, mint inkább *danolnak*, mert ebben a szóban

benne van a szöveg is, holott szöveg nélkül a pacsirta dalol. És azok a borház és pince körüli asztalok éppenséggel nagyon fontosak a danolás szempontjából, mert a borközi hangulat volt mindig, a népnél is, a legeredetibb „móka-dalok” — „Hát a keszeg mit eszik”, „Lipicei lapzom” — igazi termőtalaja.

Puky Endrének, a Közigazgatási Bíróság elnökének és Gregorovits Henrik törvényszéki bírónak — mindkettő hegedűjátékos — elvülhetlen érdemeik vannak a Felvidék klasszikus zenei életének a kifejlesztésében. Jó muzsikus Pazar Zoltán ny. kúriai bíró is. Erős klasszikus zongorista volt Zoltán Béla, az alexandriai főtörvényszék tagja, majd kúriai bíró, igazságügyministersége után pedig több nemzetközi Vegyes Döntőbíróóság bírója; éppenugy Stokker Antal ny. kúriai bíró, Krausz Kálmán ny. hadbíró-tábornok, Vásárhelyi Béla törvényszéki tanácselnök, Szügyi István, Szőnyi Géza törvényszéki bírák, vagy Medvigy István kúriai bíró, aki egyházi zenével is foglalkozik. Aztán Kecskeméthy Gyula ny. kúriai bíró, Gál Lajos törvényszéki bíró, Dabis Antal, a Központi Járásbíróóság volt alelnöke és még régebben Nemes Lajos kúriai bíró, aki Fráter Lórántot szokta volt kísélni, mind jó naturalisták. Igen érdekes, cigányos hegedűjátékos volt Olchváry Béla sátoraljaújhelyi bírósági végrehajtó is, aki Mányi Lajos cigánybandájával európai és amerikai körutat rendezett.. és kinek Ernő fia kitűnő csellista volt. Berhelyi Ödön, akinek feleségéről már külön fejezetben szóltam, beregszászi törvényszéki bíró volt; beregmegyei keresztii kastélyuk sok időn át a Felvidék egyik zenei gócpontja.

Aztán meg törvényszéki bíró volt azelőtt Spur Endre is, a Rádió cigányvagdája, akit már világszerte „gipsy-expert”-nek ismernek. De az igazságkeresés és a zene kapcsolata talán a legérdekesebben a zseniális verebi Végh János zeneszerző-, kúriai bírónak jut kifejezésre, aki még az olyan kamara-muzsikuskok közt is, amilyenek néhai Goczigh József, Weér György, aztán Puky Endre, Székács Aladár, Gregorovits Hen-

rik, Haupt Albert vagy Paradeiser János, az első helyen áll. Végh bírói pályája előtt az 1880-as években közel 10 éven át ügyvezető alelnöke volt az Országos Zeneművészeti Főiskolának, míg ugyanakkor az elnöki székben Liszt Ferenc ült. Lisztet kollégájához a legmegértőbb művész-barátság fűzte, amit az által is kifejezésre juttatott, hogy Végh több zenekari művéből zongora-átíratot készített.

Még talán több muzsikusbíró is eszünkbe jutott beszélgetéseink során. És emlékszem, hogy én a bíró és muzsika ezt a kapcsolatát olyasformán magyarázgattam Morvay Ákosnak, hogy annak a léleknek, amelyben igazság terem, meg kell teremnie a dalt is, éppenúgy, mint Béranger-val szólva a virágot is, amely minden bíró gomblyukában láthatatlanul ott van, a becsületrend helyén. És azt is látta egyszer Ákos, amikor engem 1933 nyarán a bírák és ügyészek gellértszállói országos bankettjére elkísért hogy ezek a mindig mások baján gyötrődő emberek milyen stílusosan tudnak nagynéha önmagukkal is törődni, hírneves ősük, a bírói-esztéta, Brillat-Savarin gourmand szakértelmével élvezve sültketet, borokat, szivarokat. Erre meg tréfás pátosszal azt mondtam Ákosnak, hogy ezek a bankettezők itt mind Iustinianus emlőin nevelkedett kitűnő jogászok; az a Iusiniánus pedig azt is tanította, hogy „expedit rei publicae ne quis re sua male utatur”, ami végeredményben azt jelenti, hogy érdeke az államnak, hogy a polgárai jól éljenek. Ákos ravasz áhítattal hallgatta az ilyen nagyhangú kijelentéseket, amilyenekkel főként a Mária Teréziások — György öcsém, Petrichevich, Cumin báró — vagy Crouy István gróf és még inkább Ráiz Kálmán, a publicista-örnagy, a mostani sárospataki képviselő, őt ugratni próbálták. De a végén megigazította a monokliját, pár olyan hápogó hangot hallatott, mint aki megelégtelte a sok szót és az egész ügyet kibocsátotta a másik fülén.

Ákost szerették ugratni, mint jó és mindenre kapható cimborát és ő udvariasságból többnyire bele is ment a játékba, egyébként azonban telve volt komoly érdeklődéssel minden iránt. Volt pl. orvosi

társasága is (Lénait, Gortvay György). Komoly stúdiomot csinált az autóból; volt festőtársasága (Garay Ákos, Gábor Móric, Horthy Béla). Legigazibb két témája mégis a zene és a ló. Volt aztán külön még egy témaköre, amely valahogy az elsőbe, a zene világába, kapcsolódott bele és ez a nő örök témája volt. Maga agglegény, de lelkesedik a szép családi életért. A nőt valahogy magasabbrendűnek tartotta a férfinál, mert úgy érezte, hogy a női lélek a zenei impressziókhöz, a zenei finomságok felértéséhez jobban hozzá van hangolva.

Morvay Ákos szerette az én, középíekvésében lány gordonkahangú, Stingl-zongorámat és rádióhangversenyei előtt többször gyakorolt nálam. Ilyenkor sokat beszélgettünk zenéről és akkor jöttem rá, hogy Ákosban igen sok eredeti gondolat van a magyar zene természetére, főként pedig ritmikájára vonatkozólag. Lassan egész kis elmélet alakult ki ily irányú megfigyeléseiből.

...A zene lelke a ritmus. (Valahogy ezzel a tétellel kezdődött az elmélet kialakulása). Viszont a ritmusban a nép lelke szólal meg. Csak természetes így, hogy szinte fogalmilag teljesen más pl. a csárdás és más a jazz ritmus-keveréke, ha formai hasonlóság van is köztük. A bécsi valcert a ritmus finom különbsége választja el az angol hesitationtól. A magyar kedélyt viszont a ritmus bizonyos érzelmes kilengése viszi közelebb a bécsi Walzerliedhez. A Walzertraum-keringő majdnem úgy szól hozzám, mint a „Csak egy kis lány”. Ezek mellett meglehetősen hidegen hagy egy exotikusan vontatott nigger-song. Éppen a ritmusok különböző természete miatt.

...De ha már megállapítottuk, hogy a ritmus a zene lelke, — elmélkedett tovább Ákos az elmaradhatatlan regália média és egy csésze kapuciner mellett a Valéria-kávéházban, vagy még inkább a tuzséri szalon Wurzinger-freskói közt, ahol minden kultúrgondolat szinte varázsütésre kiszínesedik és elmélyül — akkor ezen a ponton rendszeresebb szeretnék lenni. És akkor külön kell a tánczenéről és

külön a népdalról beszélnem. A tánczenénél ismét szigorú ritmusú és szabad lendületű darabok közt különböztetnék, az elsőbe sorolva a metronomos bécsi Walzert és a jazzt; a másodikba a Walzerliedet és a csárdást, amelyeket metronómra is lehet játszani, de a kedélyhangulatnak megfelelő rapszodikus önkényességgel is. Az utóbbiakhoz soroznám az angol és francia valcert is, lassú ütemükkel és a kitarások egyéni alkalmazásával.

...A másik nagy kategória a magyar népdal, ahol az egyéni felfogás szabadon, ad libitum, szárnyal. Ez, ellentétben minden más nemzet népdalával, metronómra sohasem játszható. Ezekben a mbato-kban bontakozik ki igazában a magyar ritmus hegemoniája. Mi gyönyörűen tudjuk játszani pl. azt, hogy „Ich hab mein Herz in Heidelberg verloren”, meg azt, hogy »Mein Mutter war a Weanerin”, de nincs az a Haupt és az a Hügel, nincs az a bécsi Salon-Kapelle, amely megbirkózna a „Cserebogár, sárga cserebogár”, vagy a „Tele van a város akácfavirággal” kezdetű nótákkal, mert hiányzik belőlük ennek az egész sajátlagos ritmusnak és hangszerelésnek a megérezése, szóval hiányzik belőlük a magyar lélek. A magyar népdal a maga érzelmes szövegének a zenei felfokozása. A cserebogár-nótába beleszinkronizálódik az idő múlásának a fájdalma; az akácfa-nótában a hangoknak szinte akácfa-illatuk van. Lehet ott $\frac{4}{3}$ -os előjegyzés és akármilyen interpunkció, amíg a mulandóság keserve fogvatart és amíg az akác illata terjeng, kitaratom azt a zenei frázist, csendes áhítattal. Hogyan érthetné ezt meg egy idegen?

Vitt Morvay egy kis magyar zamatot Walzerlied-jeibe is, amelyeket egyébként rokonnak érzett a magyar népdallal. És mintha az általa nagyon kedvelt Kálmán-operetteket is átköltötte volna kissé rádióelőadásában, amíg eleinte ilyesmiket is játszott a rádióban. Némely átköltése szinte önálló kompozíciónak látszott. És volt neki valóban önálló szerzeménye is pl. egy megkapó Magyar-Hiszkegegy, amellyel azonban, szerénységből nem pályázott és

amely, minthogy ki se adta azt, talán máris elkal-
lódott.

— De miben látod — kérdeztem tovább — a magyar harmonizálás jellegzetességét te, akinek játéka kristálytisztá magyar zamatú és mégis egy egész cigánybanda szól belőle?

...Nehéz erre felelni. Apáról-fiúra szálló, sehol le nem rögzített cigánytitkokat kellett ellesnem. (Megtint a régi tévedés!) Ha én cigányok közt zongorázom, féltékenyen összenéznek. Az ellesés nem könnyű dolog. Cigányos a közbenjáték, a ielsőterc, vagy a kihagyás, amikor csak a prím és a terc szól. Cigányos az egyszerűség és ettől állnak a legtávolabb 37, átlagos magyar-zongoristák, akiknek szertelen és valójában éppen nem cigányos cifrázásai közt elvesz a melódia; innen aztán a külföldiek felületes megállapítása, hogy minden magyar nóta egyforma. Cigányos mindenképp a tömör orkesztrálás; épp úgy, mint az is, hogy a jobb és balkéz időbelileer sokszor egész külön utakon jár. A csárdásnál a jobbkezben összpontosul a prím, a terc és a klarinét; a balkézben a nagybögő, kontra, brácsa — az egyik vagy a másik hangszer kisebb-nagyobb mérvű kiemelésével. A cimbalom-szólam megoszlik a jobb és balkéz közt; ezzel kell a legóvatosabban bánni, mert öntudatlan alkalmazásából származnak a modoros futamok.

És amikor Morvay így elemzi a cigánymuzsikát, tulajdonképp az ő saját pompás játékára ismerünk rá. De magyar érzés és cigány fogás: ez még nem az egész Morvay Ákos. Hogy olyan kitűnően el-sajátította a cigány-fogásokat, az jórészt íehnikai kérdés, bár kétségkívül ahhoz is kellett külön rátermettség. De ki tudná megmondani, holy milyen adottságok szerencsés összetalálkozása tette Morvaynak a lelkét az ősi magyar ritmus olyan finom érzékenységű antennájává?

Édesatyja, alsódraskóczi Morvay Ákos, postafőtanácsos, aztán ügyvéd, dalszerző-muzsikusember volt, aki korán hegedűre fogta a fiát. Már mint kisdíák vezetője lett a kalocsai diák-fűvőszenekarnak. Anyja,

szentgyörgyvölgyi Szép Blanka, papnak szánta Ákost, és a ritkaszép kisfiút szókefűrtös angyalkának szerette fényképeztetni; gyermekkorából mind ilyen képek maradtak róla. Anyját rajongásig szerette, majd attól fogva, hogy korán elhunyt atyja után őt is elvesztette, aki akkor már Ruffy Pál belügyi államtitkárnak volt, a felesége, Ákos a most jugoszláv területen levő Ó-Becsén érezte magát igazán otthon, anyja nővérénél, özv. Vissy Károlynénál, aki valószínűleg második anyja volt. A régi tornyosi családi birtok akkor már nem volt meg, csak a nagynéni birtokán levő palicsi fehérmárvány kriptá maradt meg belőle, amelynek kápolnájában Ákos oly sokszor kísérte harmóniumon a nép énekét. Az engesztelő mise alatt érkezett meg Ákos ebbe a kriptába nemrégiben utoljára és akkor Petrányi apátplébános, a család régi barátja, kifordult az oltártól és pár finom pasztellvonással odafestette a gyászoló rokonság lelke elé az anya ölében játszadozó szókefűrtös kisfiút: „Eljött pihenni az anyja mellé, a mellé az anya mellé, aki életét az emberszeretet oltárán áldozta fel és akinek kiváltágos lelke egész életére megihlette a fiát. Tőle kapta a szeretetet a szegények, a megértést mások baja iránt, egész lelki finomságát.”

Morvay első zongora-darabja a Rákóczi-induló. Tarnay Alajos tanította rá, mint hetedik osztályos gimnazistát, a Ferenc József-intézetben. Tarnaynak a muzsikáját gyöngédség jellemzi és ez a Morvay zenéjének is jellegzetes vonása, még legduhajabb nótáit se véve ki. És ezeket a finom magyar nótákat olyan délcegen verte ki a zongorán, mintha mindig a Rákóczi-indulót játszaná.

Katona volt. A 4-es és 12-es huszárezredekben szolgált. Szívós verseny- és tereplovas, aki elvégezte a bécsi Reitlehrer-Institutot, ezután 3 évig volt ott lovaglótanár. 85 pompás nyereménytárgya volt, de bizony pár kisebb agyrázkódáson és izomszakadáson is keresztülment. A lovon éppen olyan délcegen ült, mint a zongoránál. És éppen olyan összedett és kedélyes kaszárnnyában, mint a zongora

és a fehérasztal mellett. Az ősmagyar ritmus délcegsége lüktetett az ereiben mindenütt és mindig, még a kórházi ágyon is. Mikor nagybetegségében meglátogatta az ember, figyelmesen fordult az ajtó felé és úgy biccentett fejével, hogy szinte az, összecsapódó sarkantyúk pengését lehet hallani. Úgyszólván az utolsó percig le lehetett olvasni fájdalmas arcáról külön azt az aggodalmat, hogy a környezetének terhére lehet. Három hónappal halála előtt utolsó rádiószereplésére már a kórházból ment ki és hogy hallgatói számára a zenei élvezet zavartalanságát biztosítsa, régi muzsikus-barátját, Kárpát Zoltánt megkérte, hogy legyen mellette a hangverseny alatt és ha véletlenül rosszul lenne, vele nem is törődve, úgy üljön a zongorához, hogy a változást észre se lehessen venni. Csendesen hozzátette még, hogy az apja is ilyen korban halt meg, szintén szívizom-degenerációban; ...aztán rágyújtott egy csárdásra. A szünetben már nehéz légzéssel, idegesen lapozott a cantus firmus-jegyzetek közt, amelyeneket ilyenkor többé-kevésbé ismert szerzőktől lejátsszásra halomszámra kapott. Aztán sorra jöttek olyan nóták, amelyekkel észrevehetőleg jóembereitől búcsúzott. Mikor a „Csak egy kislány”-t játszotta, odaszólt Kárpátnak, hogy ez a jugoszláv területen lakó nagynénjének szól. Aztán unokanővéreitől búcsúzott: Bánlaky Gézánytól („Asszony lett a lányból”), Huszár Tibornétól („Száz szál piros rózsa”), báró Luzsénszky Henriknétől (Czinka Panna nótája). Nem mondta, hogy nekik -szól, de „, mindig nekik játszotta ezeket azelőtt is. Balázs Árpádnak a »Levelem, levelem, utolsó levelem”-et játszotta. Tuzsértől is bizton elbúcsúzott és másoktól, sokaktól, talán még az én Stingl-emtől is. Micsoda lelki erő a halál tornácában művésznek, úrnak, barátoknak maradni!

Áldott jó ember volt, aki egy barátjának se tudta megtagadni a segítséget, ha hozzá fordult és vállalt kötelezettségét a legszigorúbb kaszinói szabályok szerint fogta föl. De bizony már rég nem fordultak hozzá ilyfajta kérelemmel, mert erre a nagyon úri felfogására meg a nagy jóhiszeműségére ráment a kis vagyona.

Szerény, kötelességtudó, megbízható a szolgálatban. Nem hivalkodik, mégis rátartóan önértetes. Nyugodt, aki mindig megtalálja a helyét és sohase veszti el a fejét. Nem akar kitűnni, csak helyállni és elhallgatja, ha valamit a kötelességszerűn felül produkált.

Ezek már katonai erények. Nagy katonai erények, mert egész kivételes helyzetekben a saját elhatározásból, tehát úgyszólván fegyelemellenesen, véghezvitt egy-egy haditény, nagy horderejű hatásainál fogva, ragyogó hőstettként kerül be a hadsereg annaleszeibe, sőt talán a történelembe is, de egyébként nemes önmérséklés a fegyelem alapja; a hadsereg teljesítőképessége pedig a fegyelem szilárdságán múlik. Nem pályázik kitüntetésre, mert mikor 1914-ben lóra ül, úgy érzi, hogy nem lehet olyan áldozatot hozni, ami ne lenne kötelesség. 1912 és 14 közt Aradon volt az ekvitáció parancsnoka és alatta szolgált akkor Paksy Jenő is, nappal lóháton, éjszaka négykézre a zongora mellett. 1914-ben a temesmegyei Dettáról vonult be, ahoi legutóbb mint a loávatóbizottság elnöke működött. Ominózusnak tartotta, hogy fehér a lova és a csákója, piros a nadrágja és kék az attilája, ami mind igen jó célpont. De még nagyobb hatással volt rá a háborúnak az az időszaka, amikor le kellett szállni a lóról és csukaszürkét öltetni magára. Először a Kárpátokban teljesített nehéz parancsörtiszi szolgálatot. Egy alkalommal csak úgy tudott átjutni a fagyos hegygerincen, hogy a lova húzta föl a kantárszárnál fogva. Vallásos érzésű volt, amit anyjának és a kalocsai jezsuita-konviktusnak köszönhetett, ahol a gimnázium hat alsó osztályát végezte. Meghatottan szokta volt elbeszélni azt az esetet, amikor a háborúban egyszer egész csodálatosan menekült meg a haláltól. A hadvezetőség az ellenség folytonos lövöldözésének célpontjából egy kis falusi házba tette át a székhelyét és éppen oda jött Morvay jelentéstételre. A parancsnok, látva kimerültségét, üléssel kínálta meg. És abban a pillanatban, ahogy Ákos leült, közvetlenül a feje felett egy telitalálat ütötte át a falat. Ha állva marad, föl-

tétlenül ott veszti az életét. Ennek a gondviselészerű esetnek az emlékére édesanyja aranyozott-ezüst kelyhet készíttetett és ékszereinek köveit beléfoglaltatta.

Kávéházban, víg barátok között is tudott pesszímista lenni ez az otthontalan agglegény, aki előtt minden otthon nyitva állt, de a nagyháborúban lelkes bizakodás ült a szemében, mert nem tartotta volna úri dolognak, hogy ne bízzék a Gondviselésben és a magyar katonában.

Egy alkalommal, még a háború elején, a később Mária Terézia-lovaggá lett György öcsém az erdélyi Tölgyes-szorosnál, a két iront közt levő egyik faluban, zongorára akadt. Meglepetésnek felhozatta a fedezékükbe. Mikor virradatkor serpentin-úton felfelé szállították a zongorát, az ellenség valami hadi eszköznek nézte azt és löni kezdte. Ugyanakkor érkezett arra a frontszakaszra József kir. herceg, aki abban a hitben volt, hogy miatta élénkült meg a tűz. Mikor aztán a zongorát elhelyezték és Ákos melléült, a fedezék élénkült meg és a tüzelés hallgatott el.

Ahol az ő zongorája megszólalt, ott megszűnt az ellenségeskedés, ott barátokká lettek az emberek. Ákost egész életén át a jóbarátok széles köre vette körül. Lehet, hogy ez ártott is kissé az egészségének, mert kevés szabad éjszakája maradt és mindig az övé volt a legjobb pohár Tokaji. De másrészt igen nagy dolog az, ha az embernek nincsenek ellenségei. Agglegény-élete se volt így sohasé üres. Ha leült a zongorához, az egész társaság köréje telepedett. És akkor se volt magában, ha egyedül játszott a rádió stúdiójában, mert hiszen egy-egy pompás rádió-hangversenye után a régi monarchia minden részéből régi huszár-, dragonyos-, ulánus-tisztek az üdvözlő levelek tömegével keresték fel az egykori Reitlehrer-kollégát és biztosították, hogy ott ültek most is a zongorája körül, mint valamikor Bécsben a Rittersaalban. Ezek az üdvözlések voltak Ákos számára a háború utáni korszak legkedvesebb élményei, amelyekről betegágyán is a legszívesebben beszélt.

Morvay egyik legnagyobb zenei barátja József Ferenc kir. herceg volt, aki jelenvolt a tölgyesi zon-

gora-matinén is; sőt éppen ő volt az, aki, mikor, mint főhadnagy a harctéren Morvay, az akkori kapitány mellé került, mindjárt sürgetni kezdte egy zongora beszerzését. A kir. herceg nagyon szerette Ákost, igyekezett az ő félbemaradt kamarási ügyét is tető alá hozni és kamarási szolgálatra is meg akarta őt nyerni. Később ismét máltai lovagságáról volt szó. Ez a kedves és kitüntető kapcsolat, amelynek emléket egy „Mákosnak” kezdetű, meleg ajánlással ellátott fénykép őrizte az agglegényi otthon főhelyén, még egyszer felújult, amikor Ákos futárszolgálatot teljesített Bécs és Budapest közt, de a tervek közül, a háború kedvezőtlen kimenetele után, egyik se vált valóra.

Morvaynak, betegségében, a rádió mellett másik mulatsága a Bárczy István-féle Magyar Nótakincs tanulmányozása volt; szinte a zongorát pótolta számára ennek a gazdag dalgyűjteménynek a tanulmányozása. Csak „A”-kezdőbetűs nóta 300 van itt együtt és Ákos szenvedélyesen kutatta, nem maradt-e ki valamelyik? Meg is állapította, hogy kimaradt bizony egypár, de olyan borsos szövegűek, hogy restelte őket Bárczynak elküldeni, bár vele atyafiságban is állott.

Ákos nagyon szerette Bárczy Istvánnak a magyar nóta természetére vonatkozó megfigyeléseit. Különösen vissza-visszatért kórházi látogatásaim során Bárczynak arra a megjegyzésére; hogy a magyar nép énekében van valami „egyházias reflexiókat ébresztő”. Úgy találtuk, hogy itt a dalgyűjtő munkájába az evangélium-magyarázó szólhatott belé. Bár lehet, hogy mikor a nép, különösen nehéz időkben, vasárnap délután meghittén énekelget a padkán, a kút mellett, vagy aratáskor a búzamezőkön, valóban panaszkodik, fohászkodik, imádkozik. Miért ne kerülhetne be olyankor énekének zsoltárosan elnyújtott hanghordozásába valamelyes templomi hangulat? Csakhogy azt hallani alig lehet, inkább csak érezni kell. A muzsikás lelkű, városépítő Bárczy Istvánnak abban a finom megfigyelésében benne van az ő egész Gülbaba-utcai Tusculanum-a, régi faburkolatos toronyszobájával,

amelyből az első magyarnyelvű, egybedolgozott Evangélium könyvespolcainkra jutott és ahol most egy nagyszabású magyar dalgyűjtemény készül. Az ilyen toronyszobákból távoli világokra nyílik kilátás; de az egész távoli szemhatár is belefér egy olyan megfigyelésbe, egy olyan érzésbe, hogy „a magyar nép imádkozza a dalát”.

A dalgyűjtés Ákosnak régi témája volt. De ő cigányos letétgyűjteményről álmodozott, anélkül mégis, hogy a kivitel módjára nézve közelebbi elgondolása lett volna. Sőt rossz kedvében bevallotta, hogy a dolgot alig is tartja kivihetőnek. Ilyenkor sohase mulasztotta el elbeszélni, hogy egyszer a jelenlétében egy magyar zeneszerző egy saját-szerzeményű foxtrottját mutatta be egy amerikai szerzőnek, amit az úgy kritizált még, hogy „nagyon jó, csak a lüktetés hiányzik belőle.”

— Éppen így hiányzik — folytatta Ákos — a német tangóból az argentiniai szenvedély, az amerikai valcerből a bécsi kedélyesség, a katonabanda plózercsárdásaiból a magyar délcegség.

Valóban, a lüktetés, a szenvedély, a kedélyesség, a délcegség éppen az a sajátlagos ritmus, amely egy nép zenéjének a tulajdonképeni alapjellegét adja meg és amelyet csak az illető nép lelke termelhet ki önmagából. Egész bizonyos, hogy ennek kottabeli pontos kifejezése igen nehéz zenei feladat és hogy a kottázás helyett végre is talán a sokkal nehezebben előállítható és sokkal rövidebb életű fonográf-lemezekkel kell majd beérnünk.

Morvay szinte áhítattal csüggött Kodályék parasztdal-kultuszán, de valahogy mégis közelebb érezte magát a népies műdalhoz és ennek ú. n. cigányos kottázása terén a Zenebarátok Egyesületétől várt valamiféle kezdeményezést. Érdeklődéssel forgatta az Új Idők Nótáskönyvét, amely kis kiadás nem éri be a Bárczy-féle „Magyar-nótakincs” cantus firmus-aival, hanem Szabolcsi Bence, Major Ervin és Nádor Mihály tollából nemes egyszerűségű zongora-letéteket ad. Ezek jobban tetszettek neki, mint pl. Kern Aurélnak a Vietorisz-kódexből vagy a Pálóczy—Horváth-

féle gyűjteményből való szabadabb nóta-feldolgozásai. Mennyire érdekelte volna Morvayt a Gáli Imre próbálkozása atyja csárdásainak cigányos kottázásával; erről azonban már nem szerzhetett tudomást. Az igazi nehézség egyébként ezen a téren a „hallgató” kottázása körül jelentkezik, mert azt az ember, hangulatának megfelelően, mindig másképp játssza és így a parlando-rubato-kitartások már komplikáltabb jelzésekkel és magas törtszámokkal is aligha fejezhetők ki pontosan. Bartha Dénes⁵⁰ foglalkozik rokon kérdésekkel: a népzenei stílus sajátosságaival (hangsor, dallamtípus, felépítés, sorvégzők), mint etnográfiai magyarázatra szoruló népzenei adottságokkal, „főleg pedig a magyar népzeneben használatos skálák rendszerével, rámutatva arra, hogy „népzenei jelenségeknél a kottajegyzés csak tökéletlen sematizálása lehet az akusztikai adottságoknak”.

Egyszer Kárpát Zoltán cikket kért tőlem lapjába, a Magyar Zenei Hírlapba. Gondoltam, megpróbálkozom ezzel a kilátástalan témával. A legközelebbi alkalommal, amikor Morvay ismét nálam gyakorolt, mellültem a zongorához, papírral és ceruzával a kezemben, azt mondtam nagyönézetesen, hogy a magyar népdalok egész pontos kottázású zongoraletét-gyűjtésének a mozgalmát akarom megindítani és kértem, hogy legyen a segítségemre az irányelvek felállításában, ami alkalmas lehetne az érdeklődés felébresztésére.

Ákost nagyon meghatotta ez az elhatározás[^] hozzá is fogtunk a cikkhez, de az sohase készült el. Szétfolyt a beszélgetésünk, a kérdést nem tudtuk megfogni, a feladatot nem tudtuk megoldani.

Ákos kérte, hogy tegyek fel szabatos kérdéseket.

— Nos hát — mondtam — először talán körül kellene írunk a magyar nóta sajátlagos jellemét, ami által nyilvánvalóvá válnék egy különleges kottázás jogosultsága és szükségessége. Ugyebár a magyar nóták karaktere ellen való becsületsértés pl. az, ha a „Kitették a holttestet az udvarra” kezdetű nótát csárdásnak vagy a „Csak egy kislány”-t fox-trottnak játszák.

—A „Csak egy kislány” és éppen úgy, mondjuk, a Rubinstein-Melodia átfoxtrottlizása kultúrbotrány — pattogott Ákos —, a hallgatók csárdásszerű játéza pedig ízléstelenség. A cigány ízlését a nemzetközi nagyváros épp úgy rontja, mint a mezőkövesdi matyóasszonyokét, akik a szép magyarvörös, meg sötétkék pamut helyett már sárga-barna selymeket használnak. Minden jó magyar nóta egy gyöngyszem, amelyet a magyar lélek alkotó géniusza termelt és amit meghamisítani Isten ellen való vétek.

—Hát egy kis zavart még mindig látok az elméletedben — mondtam én —, amikor a gyöngyszemeket a nép lelkéből valahogy a cigányokéba Játsszod át, mégis jó kiindulás lehetne az, hogy a magyar nóta gyöngyszem, mert a gyöngynek foglalata is dukál. Minden magyar nótát a maga egyéni karaktere szerint, jól lekottázva kell egy dalgyűjtemény kincsházába elhelyezni... Most aztán jöhetnek az irányelvek, talán külön a hallgatónál és külön a csárdásnál!

—Erre csak annyit válaszolhatnék — mondta Ákos —, hogy a magyar nóta előadásának két főproblémája a *parlando* és a *rubato*. A *parlando* a dallam és a szöveg egybekapcsolódó előadása, a zenének a szöveg szavaló ritmusához való közeledése; a *tempo giusto*-val szemben a *tempo rubato* pedig a metronómra nem játszható magyar dal ad libitum-kitartásaira vonatkozik, jelenti a feszes ritmustól való kisebb-nagyobb eltérést. Tulajdonképp irracionális időviszonyok kottázásáról van itt szó és éppen ebben van a nehézség gyökere.

— A további két fontos, a hangárnyalással kapcsolatos probléma — folytatta Ákos —, a *melizma* és a *glissando*. Melizma az egyes főhangoknak kisebb-nagyobb hangcsoportokkal való felékesítése, vagyis, dalnál, egy-szótagra éneklendő több hang; a *glissando* pedig a hangáthidaló lecsúszás, éneknél egy hangról a következőre való olyan átcsúszás, hogy a közbenső hangok nem vehetők ki egész tisztán.

— Engedd meg, Ákos, hogy itt megállítsalak —

mondtam én. — Hát te mindezeket a cigányoktól tudod, azoknál érezted meg a glissandokat, melizmákat?

Ákost megfogta a kérdés. Aztán tétován folytatta, mintegy analizálva önmagát.

— Nem. Ezeket a népen kívül talán csak Basilides tudja jól előadni. Vagyis hát — folytatta szinte kipirulva — csinálnak ilyesmiket a cigányok is, de,, Istenem, milyen zavarosak azok az övéhez képest. Ügy értem ezt, hogy pl. a cigánycifrás-glissandoknál a közbenső hangok egész elmosódnak, ellágyulnak, a magyar-glissandóban pedig élesek vagy legalábbis-kivehetők maradnak... Hát ennek a négy problémának a körébe tartozik ezeknek a zenei alapsajátosságoknak a kottabeli kifejezése, az egész magyar-kottázás problémája. Amit pedig ezen a téren el lehetett érni, azt Bartók meg Kodály „dísztő jel”-eikkel úgylis elérték már. Hidd el, nem is illik nekünk ebbe a szent munkába belekontárkodni. De várj csak!, ∴. Lejátszom egy hallgatót, aztán egy csárdást!

És lejátszotta mind a kettőt pompásan, de többet nem akart beszélni. Miféle irányelveket mondjon még? Bizonytalan további kérdéseimre már csak *a* torkát reszelte és ha meg is szólalt, hamarosan abbahagyta és félbemaradt mondatait, mar kissé türelmetlenül, zamatos akkordokkal fejezte be.

— Tudod mit mondok, Ákos? — fordítottam a dolgon, csak hogy a kottázásig eljuthassunk. — Igazad van, hogy nem kellenek ide komplikált irányelvek! Maradjunk meg ebben a cikkben a gyöngyszemnél és küldjük be egy nótádat a legjobb kotta* zásban, ahogy csak lehet. Ebből a mintából aztán maguktól adódnak az irányelvek.

Erre a kívánságra már éppenséggel nagyon feszengett Ákos. Kapkodott hol a szó, hol a billentyű után. Lekottázni az ő játékát! A monokliját is feltette, hogy jobban megnézzen, komolyan gondolom-e ezt?

— Hadd kezdődjék a dalgyűjtemény a te egyik nótáddal — tettem hozzá kissé bizonytalanul.

— Hát megállj csak, kérlek szépen — ismétel-

gette vergődve —, hát, hát... én lejátszom, a többi nem az én dolgom!

Azzal belecsapott a zongorába... repült papiros, ceruza... hogy azt mondja: „Debreceni kikötőben van egy hadihajó”...

Valóban ezt másképp nem lehet és nem szabad játszani. De ki tudja utána csinálni és ki tudja lekottázni? Mintha huszárjai élén poroszkálna egy felszabadított falu virágesőjében. Kiegyenesedett a dereka. Jobb vállát kissé felhúzza délceg rátartisággal. Szemét kedves mosollyal szegezi a billentyűkre. A sarka le-lekoppan taktusra a pedálról. Balkezében tömör, zümmögő akkordok, jobbában rikoltó pikulán harsány melódia. Az én fekete Stingl-zongorám recsegett-ropogott, körülötte volt már az egész divízió. Hej! ez már nem is csárdás, ez már egy darab történelem. Nagy idők, boldog idők visszasírása.

Aztán hallgatóba fog: „Gyere velem az erdőbe kék ibolyát szedni”. Csellós, brácsás bozótokból ibolyah'nomságú, selymes felsőtercek virágoztak ki. Cifra futamok élődii nem szívták el a dallam ősi zamatát. Ezt se lehet szebben játszani. Olyan szomorú volt az a nóta, mint a magyar sors és olyan örök, mint a szerelem.

Nóták a koporsón

— Emlékezés Morvay Ákosra —

*Tegnap még szállt a nóta, állt a csárdás...
Ma este minden húr riadtan kondult,
lélekharangként. Es a hangok jöttek
— csengő-szívükre búsan és fakón hullt*

*a fátyol —. Lassan jöttek. Árvaságuk
a nagy hideg koporsót átkarolta,
s a szemfedő haván piros csokorként
bomlott ki százegegy kényes, régi nóta.*

*Pirosló, bűgő pásztortüzek gyúltak...
Szegénylegény es, széles puszták roppant
sírása sírt... Vállak feszültek büszkén!
Sarkantyús csizmák hetyke tánca dobbant!*

*Nótás legények, sokszoknyás menyecskék
daloltak, mint a kútnál, minden este...
És Doberdóról, messzi idegenből,
rongyos vitézek sóhaja kereste*

*a kis falut, a házat és az asszonyt...
Egy karcsú kislány ablakába halkan
panaszkodott a cimbalom s a brácsa...
Sírt százegegy kényes nóta szívszakadtan...*

— *Tegnap még szállt a nóta, állt a csárdás...
és őspajtása jött el érte máma.
Nem tudta senki, honnan jött? És ketten
ballagtak el a holdas éjszakába...*

iff. Ambrózy Ágoston.

OLCHVARY ERNŐ

1881-1921.

Az apa világ-körútja. — Tusi és Aladár. — Stépánék „csupaszív-kvartett”-je. — A vándor-muzsikus Stépán Aladár. — A felvidéki murik. — A kassai termékeny időszak. — Fischer-Colbrie püspök. — gr. Mailáth József. — „Rózsák között”. — A háború. — A Sasfészek. — „Virágos kenderben”. — Tinódi-párhuzam. — Az utolsó nóta.

Mikor 1931 májusában a sátoraljaújhelyi pénzügyigazgatósági palotára kitzútték a fekete lobogót, azt kérdeztem valakitől, hogy a pénzügnél is meghalt valaki? Olchváry Ernő, a Felvidék dédelgetett Tusi-ja, olyan messze állt a számok rideg világától, hogy szinte hihetetlennek tűnt fel előttem, hogy az a gyász neki szólt. Ha nem magyarnak születik, a gyászlobogó a Zeneakadémián lengett volna.

Már hat éves korában hegedűn kíséri apját, fivérével, Aladárral. Az apa, Béla, bírósági végrehajtó, könnyűvérű, állhatatlan ember, de vérbeli muzsikus. Külföldi körútra megy Lányi Lajos cigánybandájával; a kis kíséroroket otthon hagyja. A trióból kiesik a prím. Ez volt Tusi életében az első fájdalmas diszszonancia.

Törekszik az összhangot helyreállítani később is, egész életén át. Sohase sikerül teljesen. Lüktenek az erei, mikor egy-egy kedves darabját játsza, ide-oda hajlik fájó mosolygással, mintha még mindig az igazi prímet keresné. Ha azt a vonót és azt a karmesteri pálcát érettebb korában adja kezébe az apja, aztán ott marad mellette a tehetségek rügybomlása, a legnagyobbszerűbb tavasz idején, akkor az a vonó és az a karmesteri pálcá egy művész-pálya céltudatos kifejlesztésének iránytűivé válhattak volna; így az egyetemes művészet szempontjából alig egyebek ragyogó játékszereknél. A tervszerűtlenség, a kisvárosi kisméretűség meg az aktapor megzavarják érzékeny lelkét. Kishitűvé lesz. El-elindul, de nem látja tisztán az irányt. Tanácstalan hang-és fogalomzavar az egész vonalon... De már nyílnak a virágok; olyan szép az élet! Víg fiúk is akad-

nak a bánatos muzsikára. És Tusit elbódítja a magyar dal szerelme.

Olchváry Béla nem volt az az östehetség, ami a fia, de erős, Mányi hatása alatt kissé cikornyás-hegedűjátékos. A mostani Thuránszky-féle kúriában, ami akkor még nem volt kastélyszerűen kiépítve, tartották zenei összejöveteleiket: Barkászy kontrás, Bernay, Geöcze Tamás brácsások, Irsa Józsei nagybőgős, Margitay József énekes. Itt született meg az orosz és az amerikai versenykörút gondolata is. Olchváry, aki, ha nagyon jókedvű volt, általvetős szűrt kapott a vállára, Mányi bandájának magyar ruhát varratott a körútra, olyan díszeset, hogy ráment a Deák-utcai háza. Műsoruk főbb darabjait búcsúzásul eljátszották aztán az újhelyi városi színházban. Nagyszabású cigányünnep volt az, ott volt talán valamennyi jó cigánybandája az országnak. Sok nagyvárosban hangversenyeztek: Berlin, Köln, Lemberg, Varsó. Aztán Oroszországba mentek, majd pár hónap múlva Amerikába. Szegény Tusi Kassánál sohase jutott tovább.

A két családi együttes után a harmadik zenei alakulat, amelyben Tusi tudásának még többé-kevésbé nyers anyaga igen nagy mértékben formálódott és finomodott, az a négy-szólamú zenetársaság; volt, amelynek tagjai a két Olchváry-fiú mellett Stépán Aladár és neje, Nemthy Anna voltak. Felső-Zemplénben eleinte Málczán, a Stépán-portán és Kiruszkán, Nemthyéknél játszottak, később Hegyiben, ahol Stépán Aladár és Nemthy Anna fészket raktak s végül Pelejtén, ahol nemsokára végkép meglepedtek és ahol ma is élnek. A két Olchváry-fiú megjelenése ebben a muzsikus-otthonban, hónapok alatt „szerszám”-aikkal, az aransárga gordonkával meg a fekete brácsával, — ilyesmi pedig igen gyakran történt, — reggelig tartó zenélést jelentett, amelyre mindig akadt a környékről hallgatóság is. Szinte állandó vendége volt a családi hangversenyeknek Pólányi Géza, a tehetséges Stuck-tanítvány festőművész, akinek a kezéből a háború időlegesen kiűtötte az ecsetet; típusa egyben azoknak a nagy zenei

intelligenciájú hallgatóknak, akiknek pusztja jelenléte indításokat ad a muzsikálóknak. Stépán Aladár kitűnő cimbalmos, igen jó gordonkás és gitárt is játszik; felesége zongorán képzett klasszikus-játékos, magyar zenéje pedig szinte a Tusi erejével konkuráló lágyság. Pólányi ezt az együtttest „csupa-szív négyes”-nek nevezte. De ezek a szívek alapos összhangzati, boncoló munkát is végeztek az előadásra kerülő nótán: órákon át variálták annak zenei frázisait, szétszedve és ismét összerakosgatva azokat különféle, meglepő fordulatú változatokban. Alig kétséges, hogy a Tusi modulálásbeli invenciója itt lángolt fel először.

De magában is vándor-muzsikusa volt Stépán Aladár barátunk, igen sokszor, annak az egész Felső-Zemplénnek, amely valamikor éppen olyan dalos volt, amilyen halálosan csendes mostanában. Egy-egy kladzáni agarászaton Vladár Emiléknél, ahol még a 60 éven jóval felüli, délceg háziúr, aztán Tomi báró (Vécsey Alfonz), Andrássy Tivadar gróf, Molnár Béla, Thuránszky Tihámér, Malonyay Tamás, Cseley Matyi ültek a nyeregben, az igazi multság akkor kezdődött, amikor a cimbalomhoz Stépán Aladár ült le. A cigány ilyenkor kommandó nélkül mukanni se mert. A lovasok közül, mellékesen szólva, mégis Tomcsányi Pali volt legjobban a nyeregben, mert már vőlegénye volt a kitörőén kedves temperamentumu házikisasszonynak. Vagy Lasztomérban Szemerééknél, Azarban Dieneséknél, Gálszécsen Nemes Sándoréknál, Alsó Hrabócson Maukséknál és végig az úri kúriákon, volt-e multság Aladár vagy Tusi nélkül? Az ő fajiságunk gyökeréig hatoló muzsikájuk volt a Felvidéken azoknak a szinte gondolatlanul gondtalan időknek a kísérőzenéje. Valóban, a magyar nóta mélabújának egész átéréséhez sok kellett a fatalizmus keleti örökségéből. Hogyan is lehetne abba az érzésvilágba a mai gondokat és történelmi felelősségérzéseket belestilizálni? A magamfajta kényelmesen szigorlatozó jogászgyereknek például akkoriban úgyszólván semmiféle problémája se volt: világnézetileg többé-kevésbé közönyös, politi-

kailag obligát-ellenzéki, egész gondolatvilágában divatosan blazírt. Az agarászat időszakában ez egyetlen gond, hogy a kanárisárga mellény vág-e a fehér bricseszhez, meg legfeljebb még az, hogy koca-lovas létemre le ne maradjak valamelyik árokban. Persze, hogy egy ilyen gondolati elernyedtség mellett szenzációszámba mehetett az ember számára a Gencsy Béla által éppen akkor Szabolcsból hozott Dóczy-féle új nóta, amely szerint a „darumadár messze elszáll, búcsúzik a fészektől” és hogy nemsokára majd mi is elbúcsúzzunk az élettől. Jól emlékszem, hogy egész különállón az italoktól, sőt a nóta dallamától is, maga ez a szöveg mindenkit mélyen meghatott. Ma aligha akadna Szabolcska Mihály, aki megbélyegezze azt, aki nem sír azon, hogy a ménés a csárda mellett legel. Először is, mert talán már nem is legel, azután meg, mert annyi egyéb sürgősebb sírnivalónk van.

Egyszer Olchváry a vidék hangzavarában meghallotta a Kubelik hegedűszavát. Új világ nyílt meg előtte. Nyugati klasszikus kottákat hozat, bezárkózik, lázasan tanulni kezd. Rendszeres leckéket nem vesz, hanem időről-időre felvilágosításokat kér tanult muzsikusbárataitól; főként Várkonyi Bélát, a később Amerikába szakadt Thomán-tanítványt, ostromolja zeneelméleti kérdéseivel. Nemsokára már fellép Ujhelyben a Kazinczy-kör egy hangversenyén és tüneményes lágysággal eljátsza Wieniawski Legendáját és Schubert „Die Biene”-jét, Kárpát Zoltán zongorakiséréte mellett. De aztán megint abbahagyja a tanulmányokat. Nincs meg hozzá a nyugalma. Meg aztán, néha úgy érzi, minden kottánál szebb hangzatokat diktál hegedűjének, gordonkájának ez ő istenadta művészelke. Olyan titkos érzések berzenkedhetnek ilyenkor naturalista-öntudatában, mint a Bartha Miklós cigányáiban, aki a karmester figyelmeztetésére, hogy cis-t vegyen, visszakiáltott:

— Hagyjanak csak, én a csisz-nél is jobbat fogok!

Sír a gordonka a kezében. Körülrajongják a víg cimborák. És mégis, mikor másnap kiröppen a fejé-

ből a mámor, érzi megint, hogy csak a tornában van. Terveket sző ismét, hogy zenetanulmányainak a folytatására felmegy Pestre. Jóbarátai — Kárpát Zoltán, Stépán Aladár, Póányi Géza, Viczmándy Gyula, Mészáros Pál — váltig biztatják is. De a magyar végzet vasmarokkal tartja.

Ekkor már klasszikus ismeretei belestilizálódtak a nótáiba. Játéka leegyszerűsített, nagyvonalú. A dallamot sohase cifrázza; tiszta, lágy öblösséggel toroklik be a szívünk kellős közepébe. Károlyi Gyuri, a Jónás-banda bögőse, aki még az Olchváry Béla külföldi körútjában is résztvett, azt mondta egyszer nekem Tusiról:

— Hatodik, hetedik fekvésben játszik az, uram. Az már nem is játék, de mívészet. Osztán olyan tiszta a játszása, mint a gyímánt.

Tömör, 3—4 hangot lefogó átmenetei káprázatosak és a dallam egyszerűsége és ősmagyar zamata mellett klasszikus erejűek. Es-dur, es-moll, b-dur, b-moll-ban játszottá darabjait, Isépy Tihammal, a ínom és eredeti zenei felfogású újhelyi pianistával együtt azt tartva, hogy azok adják a magyar nóta alaphangnemét, a szokásos d-dur helyeit.

Harmóniaérzéke, hallása bámulatos: összhangzattani előképzettség nélkül úgy diktálta az akkordokat, hogy valóban kifogástalan szólamvezetés jellemezte a banda játékát. Nagy kár, hogy ebből a mesteri diktandóból kottára semmi se került. Vagyis hát papírra sok minden került, de semmikép se ötvonalas kottázással, amit Tusi szerint nem a magyar nóta számára találtak ki, hanem a hangoknak és hangnemeknek primitív, szóval való leírásával. Ilyen papírjegyzék nagyon sok maradt leginkább Pelejtén; csak az a baj, hogy más alig tudja azokat leolvasni. Néha olyan merész hangzatokat vezényelt, hogy a banda félve húzta a vonót, de aztán meglepő fordulattal oldódott fel a disszonancia. Muzsikájától idegen volt a modern kakofónia; gazdag mellékzöngéiben mégis megszólaltak disszonáns hangok, különösen gyönyörűen feloldódó szeptimák. A sablonos kíséretet gyűlölte, suszter-basszusnak hívta. Ezért volt

az, hogy egyénietlen zongora-kíséret mellett nem tudott gondolkálni és többre becsülte a Thuránszky Gyurka fegyelmeztetett és ötletesen egyszerű játékát a magyar nóták természetéhez amúgy se illő, szokványos futamzuhatagnál.

A magyar nóták zongora-lejátszásában a írtak alkalmazásának valósággal ökonómiaja van, aminek a szabályait a legtöbb játékos nem ismeri vagy elvételi. Olchváry ismerte és betartotta ezeket a szabályokat. És itt említem íel a minden elit-érzést végigérző és minden elit-gondolatot végiggondoló Viczmándy Tamást, Zemplénmegye történetének essayistáját, a kiváló dilettánsnak maradt Thomán-tanítványt, aki, míg a zenéléssel íel nem hagyott, megfelelő helyeken alkalmazott futamaival tette a nótákat hangulatosakká: a gyors ütemű nótákba lassú csellómeneteket, a lassúakba pár lehetííním cimbalomfutamot illesztett be.

Valamikor ketten, Tusi és fivére Aladár, maguk «gesz vonósnegyest pótolnak. Egyik mély-hegedűn, a másik gordonkán játszott és a hiányzó szólamokat hozzá dúdolták. Később, mikor a családi trióból maga maradt Tusi, hozzádongta a brugót a gordonka szavához. Szeretettel hajlott ilyenkor hangszerére, simogatta, babusgatta és ütemesen bólogatott a fejével. Olyanok voltak így együtt, mint két meghitt barát, akiknek csodálatos, mesebeli titkaik vannak, amelyekből most, jókedvükben, elárulnak valamit az ámuló embereknek. Ha valami különösen szép hangzat csendült ki a húrokból, meg-megismételte a fogást és elégedett, büszke mosollyal nézett a haligatóira, ilyenkor csillogott a szeme és szinte a teremtő erő bája sugárzott belőle.

Volt időszak, amikor Tusi a szó szoros értelmében nem tudott megválni a hangszerétől. Egyszer a vasúton ugyanegy fülkébe kerültünk. Valami kiküldetése volt Szerencsre. Beszélgetni kezdtünk zenei témákról. Emlékszem, hogy velem volt Ságody egy zenetörténeti füzetkéje. Kérdeztem tőle egyet s mást a könyvecskével kapcsolatban. Ő nem szerette az elméleteket: szabályok nélkül dalolt, mint a füle-

müle. Felelet helyett csendesen leemelt a podgyászkosárból egy nagy, zöld, hosszúkás csomagot. Megdobbant a szívem. A következő percben már zengett a húr. Sohase érkeztem olyan átkozott pontossággal Szerencsre, mint akkor.

Ebbe az időbe esik fényes sikerű miskolci hangversenye.

Kellemes változatosság volt számára 1907 körül hároméves kassai tartózkodása. Fejlett zenei kultúrában volt ott része. Ekkor hallotta Pablo Casals-t és ez a zenei élmény maradandó hatást gyakorolt rá. Módiéletti szerénységében úgy nézett fel a nagy spanyol csellistára, mint valami félistenre. Pedig maga is ott bolyongott a Parnassus oldalán, minden legitimációval felszerelve; csakhogy húzta lefelé a sok földi kölönc. Kassán egyszerre híre terjedt pompás játékának. Megismerkedett Mészáros Pállal, a dalszerzővel is, akinek a „Kinn lakom én Kisperjésen” kezdetű, kedves dala akkor még nem született meg, de akit főként régi-magyar zenekutatásai révén már ismertek; hiszen például Ruzitska József 1822-ből való »Kemény Simon” című operáját is ő ásta ki újonnan a feledés porából; amellet sok ismert és ismeretlen zenedarabot, leginkább magyar ábrándokat dolgozott fel, kottázott le, variált a maga egész egyéni modorában. Ez a klasszikus zenei műveltségű naturalista éppen akkoriban alapította meg Kassán kvartettjét, amelyben ő játszotta a prímét, Forgách Dezső a kontrát, Paksy Jenő a brácsát, a gordonka-szólamra pedig Olchváry lépett be, úgy, hogy hároméves kassai tartózkodása alatt aztán ájjlandóan tagja maradt ennek a zenei társaságnak. És azt is el lehet mondani, hogy itt fejlődött Olchváry klasszikus zenei tudása is a legmagasabbra. Az együttes néha kvintetté, szeptetté, szóval nagyobb kamaragyüttessé bővült és hol klasszikus, hol magyar programmal lépett fel nyilvános hangversenyeken, színházban, püspöki aulában, megyeházán, Paksy főügyészéknél, Puky alispánéknál, intézetek estélyein, aztán meg Perbenyiken gróf Mailáthéknál vagy Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy-körben. Ez az utóbbi

kör, szülővárosának Ferenczy Elek által alapított s főleg Hornyay Béla és Emödy László által továbbfejlesztett irodalmi egyesülete különösképp közel állt a Tusi szívéhez. A kör a legutóbbi időkig a megyeházán tartotta estélyeit és a két kuruc vármegye székházában, a kassai és az újhelyi megyeházán, a Tusi gordonkájának szinte tárogató-hangja volt.

Olchváry Ernő Kassán Simkó Gusztáv dalköltővel, a Kassai Zenekedvelők Dalegyletének karnagyával, a Szózat zseniális interpretátorával, testvéri barátságot kötött és azontúl vele meg Mészáros Pállal, hármásban beszélgettek meg zenei problémákat. Leginkább a püspöki aulában jöttek össze, ahol irányításuk mellett állandóan gyakorolt a Szent Imre-Zenekar. Fischer-Colbrie püspöknek, aki művészet-szeretetét talán elődjétől, Bubics Zsigmondtól, a renaissance-püspöktől, örökölte, szívügye volt a Szent Imre-Zenekar és szeretetét átvitte róla azokra, akik annak fejlesztésében segítségére voltak, elsősorban Tusira. Tusi, saját vallomása szerint, a legszívesebben az aulában muzsikált, mégpedig ebéd után, a dohányszóban, fekete kávé mellett. Ezekbe a klasszikus gordonka-szólókba valahogy belerezgett a kiváló főpap lebilincselő egyénisége iránt érzett nagy tisztelete is. De elragadta az a játék valamennyi aulistát. Csáky Adorján gróf, egy szilaj pillanatában, rákötötte lila cingulusát a gordonka nyakára, innen eredt TusinakToszt Barnával, a későbbi Kassa-kosicei kanonokplébánossal és polgármesterrel, való barátsága is. Az aulában Takács Menyhért prépost is meghallgatta egyszer Tusiékat és mindjárt meg is hívta őket Jászóvárra. 1908-ban volt ez. Ki is mentek, bevéve a bandába Paksy Józsit is tercprimásnak, úgy, hogy aztán a két Paksy-fiú összjátéka külön szentációszámba ment. De olyan pezsgővel súlyosbított hangversenyre, amilyen az volt, aligha emlékezett többre az ősi premontrei rendház.

Olchváry Ernő később a sátoraljaújhelyi dalárdát szervezte meg. Országos körútra is elindult vele. Különösen a Lányi Ernő énekkari szerzeményeit szerette. Nagyszerű finomságokat hozott ki a még

kevessé iskolázott hanganyagból. Hogy énekelte az a dalárda a Lohengrin-nászindulót 1914 február 22-én az újhelyi plébánia-templomban! Még béke volt. Gyönyörű nap. Tusi dirigált a kóruson, lázas igyekezettel. Az oltárnál Fischer-Colbrie püspök állt teljes ornátusban. Én mentem az oltár felé... „rózsák között”..., az új élet oltára felé. Az esküvőm volt.

Az oltár megett már készült a háború. Azóta kálváriát jár az emberiség. A megróbáltatások hosszú során ment át az én családom is, de nehéz percekben meg-megsimogatja homlokomat Tusinak a Lohengrin-je annak a februári szép napnak az emlékével. Az a dallam túlzongta a katona-temetések halálharangját, az internacionálé rikoltozását, a cseh tombita pöffeszkedését.

Tusi is sokat szenvedett ekkoriban. Sőt áldozata lett a háborúnak. Mint a 65. gyalogezred katonája vonult be Munkácsra. A fárasztó gyakorlatozásokon kapta a szívtágulását. A muzsikus-vérűek a katonaságnál is hamar köréje csoportosultak. A háború végén pedig a sátoraljaújhelyi barakkórházában Mailáth József gróf, aki nyomós, expressziós harmóniumán maga is mestere a magyar nótának, gyönyörködött sokat a Tusi játékában.

A háború után, a cseh megszállás idején játszott Olchváry Ernő a Puky Endre kvartettjében is; aztán 1918-tól többé ki nem mozdult Újhelyből. A fővárosba való felköltözés kísérletei sorra megghiúsultak. 1918-ban a „Sasfészek”-zenetársaságot szervezte meg, amely az Andrássy-utcai Szeghy-kúrián talált hajlékot: ez akkoriban a város legkedveltebb szórakozó helyévé lett. Olchváry a prímás, az egész munka irányítója, tanítója, lelke. Néha, mint szólísta, a főszólamot gordonkán maga játszotta, ilyenkor a klarinétot és a cimbalmot kikapcsolta. Sokszor a gordonkához énekelt is csendesen, alig hallható mély hangon; Dienzl „Liliomszál”-ját, a Szabolcska—Donáth-féle „Grand Caféban”-t, Tarnay-Farkas „Ugye Jani”-ját. Ilyenkor a banda csak zümmögött, olyanformán, ahogy Pete Lajos énekelgette magyar románcait. Ilyen alkalmakkor észrevétlenül nem

népies-műdalok is bekerültek a programjába. De a Szeghy-kúria nagytermének régi boltívei alatt mégis a Lavotta szerelme meg a Bihari kesergői érezték magukat a legjobban.

Simkó Gusztáv „Virágos kenderben” kezdetű, Tompa-szövegű zenekölteményét nálunk játszotta először a zenekar az akkori gróf Wallis-, most báró Waldbott-íéle Széchenyi-téri kastélyban. Magasboltívű szobámat igyekeztem hozzáhangolni a zenei produkcióhoz: csak a kandallóból kiáradó tűz világított és annak pirosuló íénye a képeket, szobrokat sejtelmesen artisztikus összhatásba olvasztotta. Mikor aztán a mélyregiszterű hangzatok felszakadtak a húrokból, úgy tűnt fel először, mintha a templomban korált hallgatnánk, majd meg igazán fonóban éreztük magunkat, ahol egy újkori Tinódi Sebestyén brácsagordonka kísérettel békebeli virág-legendákat mesél. Tusi mélyen ráhajult a gordonkájára és könnyben úszó szemeit időnkint ránk emelve, fejével lassan bólogatta a taktust. így énekelhette valamikor a nagy lantos is, csendes, honfibúval, a hadiszerecsé forgandóságát.

Olchváry Ernő egész művészi lelki-alkatával valahogy a Tinódi Sebestyén egyéniségéhez simul. Nem is annyira a verses krónikáséhoz, hiszen Tusit irodalmi ambíciók sohase hevítették, hanem a XVI. század hírneves énekmondójáéhoz, akit minden nagy érzés megfogott és akiről Beöthy Zsolt azt írta, hogy néha szinte dallamnélküli egyhangúsággal előadott énekeiből ki-kicsendült a szív melege. Tusinak is ilyen dúdolgató egyhangúságú volt az éneke, a dallamot pedig őserediségű cselló-menetei hímezték a szövegre. Még abban is hasonlított Olchváry Ernő Tinódi Sebestyénhez, hogy naturalista-mivoltát néha lekicsinyelte. Tinódi se akart, mint nemes ember, kóbor hegedűs lenni, ami megfelelt az énekmondók írástudatlan naturalistájának, hanem udvari lantos volt, aki literátusnak tartotta és deák-nakírta magát.

Kvartettje is volt a Sasfészeknek. Az első hegedű a Lipcsey Tivadar zenetanár, a viola Rose-

müller Zoltán, a cselló Olchváry Ernő kezében volt, az utóbbi egyben dirigens is. Alig várta a klasszikus gyakorló órákat: minden jel szerint ezen a téren is nagygyá kellett volna lennie. Szinte áhítat szállta meg, ha a zene örök, látszat szerint nemzetfeletti értékéről volt szó. Schubert (posthumus) IV. Quartett-je volt a kedvenc darabja, cselló-szólamának eljátszására mindig kapható volt. Sajnos, ezek a gyakorló délutánok se voltak zavartalanok: a türelmetlen publikum hamar elvitte Tusit a bandához és megint csak dárídó lett a magas zenéből. Pedig akkor már nagyon fárasztotta a duhaj hangulat, a „nocsak-olás”, ahogy a muzsikálásra való baráti unszolást nevezte.

Embereivel, de önmagával szemben is igen szigorú kritikus volt Tusi, ami végeredményben mértéknélküli szerénységének volt betudható. Egyszer Lipcsey örömmel közölte vele, hogy a sárospataki kamaramuzsikusok lejönnek meghallgatni őket. Tusi ijedten ripakodott rá:

— Mit csináltál, te ember, hisz azok nagy művészek!

A sárospataki Gruska-féle kvartett, amely néha a gróf Mailáth Józsefné zongorájával egészült ki, valóban kitűnő volt. De Olchvárynak igazán nem volt oka megijedni tőle.

Olchvárynak messzebbre menő tervei is voltak a Sasfészekkel. Azt remélte dalköltő-barátjával, Farkas Andorral, Sátoraljaújhelynek sok idő át polgármesterével együtt, hogy az kultúr-központjává fog válni a mindig mostoha viszonyok közt csak lassan fejlődő városnak. Pár amerikai ismerősét is próbálgatta már mozgósítani a cél érdekében. Zenei programja is szépen elő volt készítve. E helyett, a kilátástalan vergődésben új csalódás: a szegény muzsikusokra rálicitáltak és kitették őket az utcára. Az Olchváry-íúknak, főleg Ernőnek, így is igen nagy érdemük a magyar nóta intenzívebb művelésének megteremtése a Felvidéknek abban a kultúrfészkeben, amely Zemplén, Abauj, Sáros és Ung megyékből formálódott. Akik az Olchváry Ernő zene- vagy énekkarából ke-

arültek ki, jobbára öntudatos muzsikussá és főként a magyar zene komoly-igényű művelőivé lettek.

De a sasfészek feloszlásakor, 1920 nyarán, már nagyon vert a Tusi szíve. Már óvták is a muzsikától. Szegény anyja küzdelmét is rosszul esett látnia. Rajongásig szeretett menyasszonyával, özv. Mándy Istvánnéval, tervezett házasságát is hovatovább lehetetlenné tették a mindig nehezebbé váló viszonyok. Pedig a Budapestre való felköltözéshez éppen akkoriban állt a legközelebb: Kárpát Zoltán buzgólkodására Kutkafalvy és Kacsanovszky államtitkárok és Usetty, a Ferencz József-intézet igazgatója, vették kezükbe a dolgot. Fel is citálták Tusit egy végleges megbeszélésre, amiből reggelig tartó hűvösvölgyi muri leit és Tusi Ujhelyben maradt. Attól fogva rohamos volt a visszaesés.

Mélységesen átérezte a nemzet gyászát is. Hiszen, ha jól megnyomta a vonót, a város másik felében, a megszállt cseh területen, is meghallották a nótáját. Mind halkabban játszott. Kilátástalan, komor felhő borult a kettészelt városra. A zenekar is elhallgotott; helye sem volt, ahol összejöjjön. A jókedv is elköltözött.

Nagy-néha megszólalt még a Tusi gordonkája. Ilyenkor fölneszelt a határszéli fuldokló magyar öntudat.

1921 április 26-án a temetési menet megállt a szülőháza előtt és a város cigánybandái hódoló gyászuk jeléül utoljára eljátszották a nótáját, a „Lehullott a rezgőnyárfá”-t. A Sasok közvetlenül a koporsó után vitték az elárvult gordokát, a Csáky Adorján lila szalagjával, egy egész gazdagságában soha ki nem bontakozhatott muzsikus-tehetség egyetlen zenei trófeájával.

Utalások jegyzéke.

- ¹ Szabolcsi Bence: „A magyar zene története” Bpest, 1935, 3.
² Bartók Béla: „Cigányzene? Magyar zene?” Bpest, 1935,5.
³ Kodály Zoltán: „A magyar népzene” c. 1936. évi népmivé-
 lési öt előadása a Zeneművészeti Főiskolán.
⁴ F. Liszt: „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie”
 Paris, 1859.
⁵ Romain Rolland: „Beethoven” Bpest, 42.
⁶ Bartók, id. m. 2.
⁷ „Nobel-díjas írók antológiája” Bpest, 1935,324—42.
⁸ A. Maurois: „Voltaire” Paris, 1935,50.
⁹ Szana T.: „Egy amateur naplójából” Bpest, 1899,7.
¹⁰ Kosztolányi D.: „A véres költő” Bpest, 2731.
¹¹ Márai Sándor: „Egy polgár vallomásai” Bpest, 1934, II. 43.
¹² Th. Mann: „Tonio Kroger” Berlin, 65.
¹³ Szabolcsi B.—Tóth A.: „Zenei lexikon” Bpest, 1931.1. 296.,
 II. 448.
¹⁴ Szana T.: id. m. 38.
¹⁵ Petrovics Elek: „Újokról és régiekről” Bpest, 77.
¹⁶ „ : „Élet és művészet” Bpest, 13.
¹⁷ Ambrózy György: „Történelmi nevelés” P. N. 1937. feb. 21.
¹⁸ Anatole France: „Propos” Paris, 1924,221.
¹⁹ E. Fromentin: „A régi mesterek” Bpest, 1908. 237.
²⁰ Walter Pater: „The renaissance” London, 1913, II
²¹ Nagy József: „A filozófia története” Bpest, 1927,222.
²² „Über Dilettantismus” Jena, 1799; Goethe's Werke Weimar,
 47 B. 229—326.
²³ Goethe Sämtl. Werke Cotta (Dichtung u. Wahrheit) 24.B.72.
²⁴ „ „ „ „ „ (Italienische Reise) 26 B. 20.
²⁵ „ „ „ „ „ 33 B. 100. u. 207.
²⁶ „ „ „ „ „ 40 B. 118.
²⁷ „ „ „ „ „ 39 B. 307.
²⁸ „ „ „ „ „ VI—XIII
 „ „ „ „ „ V X. 1111.
²⁹ „ „ „ „ „ 35 B. 299. u. 305.
³⁰ „ „ „ „ „ .Werke in 6 B. Leipzig 5. B.
³¹ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ Leipzig, 1908, II. 287.
³² Bernát Gáspár: „Lavotta János élete” Bpest, 1857.
³³ Bartók Béla: id. m. 14.
³⁴ Tóth Béla: „Anekdotakincs” Bpest, 1935. 480.

- ³⁵ Ambrózy Ágoston: „Tokaj-Hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása” Bpest, 1932, 62.
- ³⁶ Lombroso C.: „Lángész és örület” Bpest, 89.
- ³⁷ Papini: „Góg” Bpest, 80.
- ³⁸ Erdélyi János: „Népdalok és mondák” Bpest, 1910, 443.
- ³⁹ Mereskovski: „Le roman de Léonard de Vinci” Paris, 638.
- ⁴⁰ Romain Rolland: „Haendel” Paris, 1924,187.
- ⁴¹ Kornis Gyula: „Apponyi világnézete” Bpest, 1935.
- ⁴² Szmrecsányi Géza: „Dobry luft” Kassa-Kosice.
- ⁴³ Petrovics Elek: „Élet és művészet” Bpest, 1936,180.
- ⁴⁴ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai Pest, 1872, 183,197.
- ⁴⁵ Bartók Béla: „Miért és hogyan gyűjtsünk népzene?”
- ⁴⁶ W.Klatte: „Franz Schubert” 1905,82.
- ⁴⁷ Fogarasi János: „Művelt magyar nyelvtan” Pest, 1843.
- ⁴⁸ Négyessy László: „Magyar verstan” (Tóth-jegyzet) Bpest, 1925, 34.
- ⁴⁹ Erdélyi János: id. m. 380.
- ⁵⁰ Bartha Dénes: „Az összehasonlító zenetudomány új célkitűzései” Bpest, 1935,10—11.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó. Írta Kodály Zoltán	3
A műkedvelésről	7
Csendes himnusz. Ifj. Ambrózy Ágoston verse.....	25
Berhelyi Ödönné	27
Forgách István gróf	41
Morvay Ákos	65
Nóták a koporsón. Ifj. Ambrózy Ágoston verse.....	88
Olchváry Ernő	89
Utalások jegyzéke.....	102